

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
Τομέας Μεταπτυχιακών σπουδών

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΔΥΤΙΚΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΛΕΞΙΑΔΑ ΤΗΣ ΑΝΝΑΣ ΚΟΜΝΗΝΗΣ

(Αλέξιος Α' Κομνηνός, Alexios I Komnenos)
(Codex Vaticanus Graecus, No. 666)

Διπλωματική εργασία: ΣΟΦΙΑ Δ. ΚΑΝΤΑΡΑΚΗ

Επόπτης καθηγητής: ΠΑΡΙΣ ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ

Επιβλέποντες καθηγητές: ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ
ΜΑΡΙΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ

ΒΟΛΟΣ 2014

Περιεχόμενα	σελ. 1
Πρόλογος	σελ. 2
Εισαγωγή	σελ. 3
Abstract	σελ. 5
Βραχυγραφίες	σελ. 6
Κεφάλαιο Πρώτο: Η Άννα Κομνηνή και το έργο της	
1.1 Άννα Κομνηνή, η ιστορικός	σελ. 7
1.2 Η <i>Αλεξιάδα</i>	σελ. 9
1.3 Συνοπτική παρουσίαση των 15 κεφαλαίων	σελ. 11
Κεφάλαιο Δεύτερο: Χρονολογική και ερμηνευτική σημασιολογία του <i>Δυτικού</i>	
2.1 Ο ορισμός του <i>Δυτικού</i>	σελ. 13
2.2 Ο όρος <i>Δυτικός</i> μέχρι το σχίσμα του 1054	σελ. 15
2.3 Ο όρος <i>Δυτικός</i> από τον 11 αι. και έπειτα	σελ. 18
2.4 Η εικόνα του <i>Δυτικού</i> γενικά	σελ. 20
2.5Ο γενικές ονομασίες του <i>Δυτικού</i> στην <i>Αλεξιάδα</i>	σελ. 24
Κεφάλαιο Τρίτο: Θετικές απεικονίσεις <i>Δυτικών</i>	
3.1 Οι εκ <i>Δύσεως</i> φιλικά προσκείμενοι	σελ. 27
3.2 <i>Δυτικοί</i> Σύμμαχοι	σελ. 30
Κεφάλαιο Τέταρτο: Περί Νορμανδών	
4.1 Οι Πρώτες αναφορές για τους Νορμανδούς	σελ. 35
4.2 Ο Ροβέρτος Γυισκάρδος, δούκας Απουλίας, Καλαβρίας και Σικελίας	σελ. 41
4.3 Το πορτρέτο του Ροβέρτου, του <i>φανταζόμενου την βασιλείαν Ρωμαίων</i>	σελ. 43
4.4 Ο εκ <i>Δύσεως</i> Ιωάννης Ιταλός	σελ. 48
4.5 Γυναικεία <i>Δυτικά</i> Πορτρέτα	σελ. 53
Κεφάλαιο Πέμπτο: Η Α΄ Σταυροφορία και ο αντίκτυπος της στην <i>Αλεξιάδα</i>	
5.1 Οι σταυροφόροι, η <i>Αλεξιάδα</i> και ο Αλέξιος Α΄	σελ. 56
5.2 Η έφοδος των βαρβάρων ή η άφιξη των Σταυροφόρων	σελ. 64
Κεφάλαιο Έκτο: Η εικόνα της Άννας για τους αρχηγούς των σταυροφόρων	
6.1 Οι Ηγήτορες της Α΄ σταυροφορίας στην <i>Αλεξιάδα</i>	σελ. 69
Κεφάλαιο Εβδομο: Περί Βοημούνδου	
7.1 Η περίπτωση του Βοημούνδου	σελ. 78
7.2 Επίβουλα Σχέδια	σελ. 84
7.3 Η συνθήκη ειρήνης. Το απροσδόκητο τέλος	σελ. 89
Συμπεράσματα – Παρατηρήσεις	σελ. 92
Βιβλιογραφία	σελ. 96
Πηγές	σελ. 96
Βοηθήματα	σελ. 98

Πρόλογος

Η *Αλεξιάδα* της Άννας Κομνηνής αν και έχει μελετηθεί κατά καιρούς εξακολουθεί, ωστόσο, να προκαλεί το ενδιαφέρον και το θαυμασμό σε όσους επιθυμούν με εμβρίθεια να αποκαλύψουν περαιτέρω πτυχές της κομνήνειας δυναστείας. Η μεστή σε γεγονότα αφήγηση και η ιδιαίτερη περιγραφική ικανότητα της ιστορικού, να ζωντανεύει τους πρωταγωνιστές της, αποτελούν ισχυρά κίνητρα για μια διεξοδικότερη μελέτη επί αυτών των προσώπων. Με αφορμή αυτό η μελέτη μου έχει σκοπό, ορμώμενη από την αγάπη μου για το Βυζάντιο, να παρουσιάσει την εικόνα του *Λυτικού* προσώπου, όπως αυτή αποτυπώνεται από τις περιγραφές της Άννας και μέσα από τη δική της ματιά σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας της.

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στα μέλη της τριμελούς επιτροπής του ΠΜΣ του τμήματος ΙΑΚΑ, τον κ. Γουναρίδη, την κα Μπενβενίστε και την κα Βασιλάκη, οι οποίοι υπήρξαν αρωγοί στην προσπάθεια μου να φέρω σε πέρας αυτό το δύσκολο εγχείρημα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον Επόπτη και καθηγητή μου κ. Πάρι Γουναρίδη, καθηγητή στο ΙΑΚΑ του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, για την αμέριστη βοήθεια και συμπαράσταση του καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης μου, αλλά κυρίως για το γεγονός ότι ξαναζωντάνεψε το ζήλο μου για τη μελέτη των Βυζαντινών χρόνων. Οι συμβουλές του υπήρξαν πάντοτε πολύτιμες και καθοριστικές για την πορεία και την εξέλιξη της έρευνας μου. Θα ήταν παράλειψη μου να μην ευχαριστήσω και τον καθηγητή μου και διευθυντή του ΠΜΣ του ΙΑΚΑ κ. Δημήτριο Κυρτάτα, ο οποίος με βοήθησε να εξασκηθώ στην ενδελεχή έρευνα των πρωτογενών πηγών, γεγονός που με διευκόλυνε αργότερα στην εκπόνηση αυτής της μελέτης.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω το προσωπικό του ΚΒΕ για την ευγένεια, την καλοσύνη και την άμεση ανταπόκριση στην έρευνα μου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το σύζυγο μου Βασίλη, αλλά και ειδικά τα παιδιά μου, Κερασούλα, Νίκο, Ιωάννα και Μαρήλια για την ειλικρινή συμπαράσταση και κατανόηση τους σε όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της εργασίας μου, την οποία και τους αφιερώνω. Για αυτό που είμαι υπερήφανη είναι η αγάπη που τους μετέδωσα για το μοναδικό Βυζάντιο.

Βόλος, 2014

Εισαγωγή

Το θέμα της μεταπτυχιακής μου εργασίας έχει τίτλο «Η εικόνα του *Δυτικού* μέσα από την *Αλεξιάδα* της Άννας Κομνηνής». Η *Αλεξιάδα* είναι αφιερωμένη στην περιγραφή της ένδοξης βασιλείας του πατέρα της «του Μεγάλου Αλέξιου, του φωτός του σύμπαντος, του ήλιου της Άννας». Ο βυζαντινός κόσμος την εποχή της Άννας ήταν γεμάτος με πολιτικές αναταραχές, ξένες εισβολές και μια περίπλοκη σχέση με τη Δυτική Ευρώπη. Μέσω της έρευνας μου προτίθεται να παρουσιάσω με παραθέματα από το έργο της μια λεπτομερή αποτύπωση της συνολικής περιγραφής δυτικών προσώπων, πρωταγωνιστών και μη, τα οποία συνέβαλαν με τον τρόπο τους στην εξέλιξη της ιστορίας της. Πρέπει να επισημανθεί ότι η πολιτική, στρατιωτική και διπλωματική φύση του έργου περιορίζει την ευρύτητα του πεδίου στο οποίο ξεδιπλώνονται οι περιγραφές των *Δυτικών*, καθώς σπάνια συναντά κάποιος καθημερινές ή και τετριμμένες προσωπικές και ενδεχομένως οικογενειακές στιγμές τους, από τη σύνθεση των οποίων μπορεί να εξαγάγει ασφαλή συμπεράσματα μιας πανοραμικής εικόνας τους.

Σχετικές προσεγγίσεις επί του θέματος στο παρελθόν έχουν γίνει από τον καθηγητή κ. Πάρι Γουναρίδη «Η εικόνα των Λατίνων την εποχή των Κομνηνών» στα *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, από την καθηγήτρια Αικ. Ασδραχτά στο έργο του Κίνναμου και του Χωνιάτη: «L'image de l'homme occidental à Byzance: le témoignage de Kinnamos et de Choniatès» στα *Βυζαντινολογικά*, από τον καθηγητή Koder «Latinoi - the image of the other according to Greek sources», από τον Reinsch, «Ausländer und Byzantiner im Werk der Anna Komnene», και από τον Lilie, «Anna Komnene und die Lateiner». Καθώς η έρευνα δεν έχει εξαντληθεί θα προσπαθήσω να καλύψω τα κενά με μια εμπεριστατωμένη παρουσίαση της εικόνας του *Δυτικού* στην *Αλεξιάδα*.

Η *Αλεξιάδα*, ως έργο επικών διαστάσεων κατά τον Σαββίδη,¹ λαμβάνει ως γνωστόν τη μορφή εγκώμιου και πανηγυρικού προς τον Αλέξιο και τη βασιλεία του. Μια σειρά στρατιωτικών γεγονότων και επιχειρήσεων εκτυλίσσονται στα μάτια του αναγνώστη και οι *Δυτικοί* αυτουργοί τους, κυρίως οι Νορμανδοί, αντιμετωπίζονται από την Άννα ως υποδεέστεροι και ανίκανοι να κατανοήσουν το πνεύμα της βυζαντινής ιδεολογίας, που αντίκειται εμφανώς στις δικές τους επεκτατικές και κατακτητικές δι-

1.Α. Σαββίδης, *Βυζαντινό ιστοριογραφικό πεντάπτυχο*, Προκόπιος, Μιχαήλ Ψελλός, Άννα Κομνηνή, Ιωάννης Κίνναμος, Γεώργιος Σφραντζής: συμβολή για τους ιστοριογράφους και την εποχή τους, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα, 2012, σελ.67

αθέσεις. Και η Άννα με την περιγραφική της δεινότητα δείχνει να το έχει πλήρως αντιληφθεί.

Η εργασία αποτελείται από επτά κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται εκτενή αναφορά στην ιστορικό και την *Αλεξιάδα* έτσι ώστε να αντιληφθεί ο αναγνώστης το κλίμα συγγραφής και τις προθέσεις της ιστορικού. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσδιορίζεται ο ορισμός του *Δυτικού* χρονολογικά και σημασιολογικά. Στο τρίτο κεφάλαιο απεικονίζονται οι θετικές της περιγραφές για τους *Δυτικούς*. Εν συνεχεία στα επόμενα κεφάλαια πρωταγωνιστικό ρόλο έχουν κατά κύριο λόγο οι Νορμανδοί, οι νορμανδικές επιθέσεις και οι αρχηγοί τους, Ροβέρτος Γυισκάρδος και Βοημούνδος. Στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στον Ι. Ιταλό και στις δυτικές γυναίκες. Από το πέμπτο κεφάλαιο η έρευνα επικεντρώνεται στους *Δυτικούς* που συμμετείχαν στην πρώτη σταυροφορία, καθώς στα κεφάλαια X και XI του δεύτερου βιβλίου της υπάρχει καταιγισμός λεπτομερών περιγραφών από την εκφραστική της φάρτρα για τους *Δυτικούς*. Δεν θα αναφερθώ στους ανατολικούς εχθρούς, ούτε στην περίπτωση των εσωτερικών συνωμοσιών και δογματικών αντιθέσεων με τους Μανιχαίους, καθώς δεν άπτεται του θέματος μου. Οι δυτικοί πρωταγωνιστές της υπερκαλύπτουν με τις ενέργειες τους ένα ευρύ φάσμα ενδεικτικών χαρακτηριστικών της εντύπωσης που είχε σχηματίσει η ιστορικός για αυτούς. Παράλληλα με τα παραθέματα στην *Αλεξιάδα* παραπέμπω σε μεταγενέστερες, αλλά και σε δυτικές πηγές της εποχής για μια πληρέστερη συγκριτικά εικόνα του δυτικού ανθρώπου.

Επικεντρώνομαι στις ποιοτικές της εκτιμήσεις για τους *Δυτικούς* που προσδιορίζουν το ήθος τους σε αντιστοιχία με αυτό των ρωμαίων. Άλλωστε, για την Άννα το ρωμαΐζειν είναι συνώνυμο του ελληνίζειν² όχι μόνο για τη γλώσσα, αλλά και για το ήθος και την εντιμότητα, όπως αυτή θέλει να πιστεύει ειδικά για τον πατέρα της. Και οι *Δυτικοί* με τη συμπεριφορά τους απέναντι στον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ θα γιγαντώσουν την απόσταση, προωθώντας την εικόνα του Βαρβάρου μέσα από τα μάτια της Άννας Κομνηνής. Η άφιξη των βαρβάρων και των αρχηγών τους στην Κωνσταντινούπολη φαίνεται να οριοθετεί και να παγιώνει προκαταβολικά για την Άννα τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε δυο κόσμους, τον ανατολικό και τον δυτικό.

2. Μια έκφραση που δανείστηκα από τον D.J. Reinsch.

Abstrakt

Obwohl die „*Alexiade*“ von Anna Komnene schon oft besprochen wurde, besteht auch weiterhin grosses Interesse noch unbekannte Aspekte der Dynastie Komnene zu erforschen. Der sehr handlungs- und beschreibungsintensive Erzählstil zeigt die Fähigkeit der Historikerin, ihren Charakteren Leben einzuhauchen und motiviert zu weiteren Studien der handelnden Personen. Davon ausgehend und auf Grund meiner Vorliebe für die byzantinische Epoche, versuche ich das Bild des Menschen der *westlichen* Welt, wie es sich aus Annas Beschreibungen und ihrer Sichtweise ergibt, zu beschreiben.

Der Titel meiner Diplomarbeit im Rahmen meiner Masterstudien ist „*Das Bild der westlichen Menschen aus der Sicht von Anna Komnene in ihrem Werk Alexiade*“. Zu Annas Zeiten war Byzanz politisch aufgewühlt, mit Fremdinvasionen und komplizierten Beziehungen zu Westeuropa. In meiner Arbeit zitiere ich Ausschnitte aus der Erzählung, die die Details zu der generellen Beschreibung des westlichen Menschen liefern, Haupt- oder Nebenfiguren, die auf ihre Weise zur Entwicklung der Handlung beitragen.

Hier muß betont werden, daß der politische, militärische und diplomatische Charakter der Erzählung den thematischen Spielraum in der Beschreibung des westlichen Menschen einschränkt. Meine Arbeit beschreibt alle westlichen Charaktere und ihre Beziehungen zu Byzanz, wie sie sich aus der Sicht der ausdrucksvollen Autorin ergeben, sodaß für den Leser ein lebendiges Bild entsteht.

Βραχυγραφίες Περιοδικών και Σειρών

AHR	American Historical Review
AQDGM	Ausgewalte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters
BF	Byzantinische Forschungen
BMGS	Byzantine Modern and Greek Studies
ΒΣ	Βυζαντινά Σύμμεικτα
BS	ByzantinoSlavica
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
CFHB	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CJH	Canadian Journal of History
CIBS	Canadian Institute of Balkan Studies
ΕΕΒΣ	Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών
ΕΕΦΣΠΑ	Επιστημονικές Επετηρίδες Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
EKE	Εθνικό Κέντρο Ερευνών
EMNE	Εταιρεία μελέτης Νέου Ελληνισμού
HJ	Historisches Jahrbuch
JMH	Journal of the Medieval History
JMMH	Journal of Medieval Military History
JÖB	Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik
JTS	Journal of Theological Studies
IBE	Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών
IRAİK	Izvestiya Russkago Arkheologicheskago Instituta v Konstantinopole
MBM	Miscellanea Byzantina Monacensia
MGH	Monumenta Germaniae Historica
ODB	Oxford Dictionary of Byzantium
REB	Revue des Etudes Byzantines
RHJ	Rechtshistorisches Journal
RHM	Romische Historische Mitteilungen
RHC/RHO	Recueil de Historiens des Croisades/ Occidentaux
RMS	Reading Medieval Studies

Κεφάλαιο Πρώτο

1.1 Άννα Κομνηνή, η ιστορικός

Η Άννα Κομνηνή, η πολυσυζητημένη γυναίκα-ιστοριογράφος του ελληνικού μεσαίωνα κατόρθωσε με την ιστοριογραφική της συμβολή να διαπρέψει αποτυπώνοντας με τον εναργέστερο τρόπο όχι μόνο την ιστορία του αυτοκράτορα και πατέρα της Αλέξιου Α΄ αλλά και τη διαδρομή της εξέλιξης της Α΄ σταυροφορίας και των ηγητόρων της, με ό,τι αυτό θα μπορούσε να συνεπάγεται για το Βυζάντιο.

Έχοντας γεννηθεί στις 2 Δεκεμβρίου 1083, ενώ μαινόταν δηλαδή ο βυζαντινο-νορμανδικός πόλεμος στο δυτικό και κεντρικό ελλαδικό κομμάτι της αυτοκρατορίας, δεν φαίνεται απίθανο να είχε υποσυνείδητα επηρεαστεί από εκείνα τα γεγονότα που συντάρασσαν την εξουσία του πατέρα της. Η γέννηση της στο πορφυρό δωμάτιο, όπου γεννούσαν οι βυζαντινές αυτοκράτειρες τα παιδιά τους, της δίνει μια ιδιαίτερη υπερηφάνεια και αίγλη για το θεσμό της δυναστείας³. Το κεφάλαιο, άλλωστε, της γέννησης της το παραθέτει με τα πιο ζωντανά χρώματα στην *Αλεξιάδα*, μαζί με την γέννηση των αδελφών της, Μαρίας και Ιωάννη⁴. Η γέννηση της ως πρωτότοκη, αλλά και η αναγόρευση της ως συναυτοκράτειρα μαζί με τον Κωνσταντίνο Δούκα φαίνονται να συμβάλλουν στην πεποίθηση της ότι θα ορισθεί, κατά τα ειωθότα, αυτοκράτειρα. Αρραβωνιασμένη με τον Κωνσταντίνο Δούκα απολάμβανε μαζί του προνόμια αυτοκρατορικά. Η γέννηση του αδελφού της, όμως, Ιωάννη τελικά διαψεύδει αυτό που ενδεχομένως ονειρευόταν, σημείο που αντιλαμβάνεται κάποιος από τη διήγηση της και την πίκρα που αυτή εκπέμπει: «*Ἐγὼ γ' οὖν καὶ πολλοῖς ἄλλοις προσωμιλήκειν δεινοῖς ἐκ μέσων τῶν πορφυρόθεν σπαργάνων, ὡς οὕτως εἶπεῖν, καὶ τύχαις ἐχρησάμην οὐκ ἀγαθαῖς...*»⁵. Ωστόσο, δεν φαίνεται να εγκαταλείπει την ιδέα ανάρρησής της στο θρόνο, όταν αργότερα, αφού έχει πεθάνει ο αρραβωνιαστικός της Κωνσταντίνος Δούκας, παντρεύεται τον Νικηφόρο Βρυέννιο (1077/78). Οι προσπάθειες της, συνω-

3. H. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, τομ. Β', MIET, Αθήνα, 1992, σελ. 225-237

4. Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, εκδ. B. Leib, *Anna Comnene, Alexiade*, τομ. Α΄-Γ΄, Paris, 1937-1945, E, VIII και εκδ. D. R. Reinsch – A. Kambylis, *Annae Comnene, Alexias*, [CFHB, 40/1-2], Berlin 2001, [στο εξής: *Αλεξιάδα*]

5. Ο.π., πρόλογος, IV

μοτικές και μη, απέβησαν άκαρπες και η ίδια καταλήγει έγκλειστη και απομονωμένη σε μοναστήρι.

Οι γονείς της, ο Αλέξιος Α΄ και η Ειρήνη Δούκαινα, φρόντισαν να της παρέχουν, ως αυτονόητα εφόδια, μια επιμελημένη μόρφωση που περιελάμβανε μια γκάμα γνώσεων φιλοσοφίας, ποίησης και λογοτεχνίας σε συνδυασμό και με θετικές γνώσεις που θα ολοκλήρωναν το ψηφιδωτό της προσωπικότητας της. Θεωρώ ότι όλα αυτά τα στοιχεία που συγκρότησαν την προσωπικότητα της είναι και αυτά που επηρέασαν και την ιστορική της πένα, σκιαγραφώντας χαρακτήρες και καταστάσεις που επηρέασαν την αυτοκρατορία του πατέρα της. Η εμβληματική της προσωπικότητα, καθώς αποτυπώνεται μέσα στην *Αλεξιάδα* και προέρχεται από το πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο της αυτοκρατορίας, έγινε φορέας αντιλήψεων που είχαν διαμορφώσει και οι ίδιες οι γυναίκες της κομνηνικής élite για τον ρόλο τους μέσα στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι του Βυζαντίου. Ήταν σε θέση να προπαγανδίσει, μέσω της πέννας της, όχι μόνο την ανωτερότητα του πατέρα της, αλλά ακόμη και την απεχθή, για αυτήν, εικόνα των *Λυτικών*, που άπτεται του θέματος μας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Άννα Κομνηνή, όπως άλλωστε και η γιαγιά της Άννα Δαλασσηνή με την Ειρήνη Δούκαινα, δεν αποτελούσαν μόνο ιδιαίτερες παρουσίες που ξεχώριζαν από τις υπόλοιπες γυναίκες της εποχής της, αλλά ξεχώριζαν ακόμη και από τους άνδρες⁶. Ο Γεώργιος Τορνίκης, που με ιδιαίτερη χάρη περιγράφει το φυσικό της πορτρέτο, αναφέρει στον επιτάφιο ότι η πορφυρογέννητη περιγίπισσα ήταν *γυνή καὶ τῶν ὑπεράγαν ἀνδρῶν ἀνδρωδεστέρα καὶ σοφίαν καὶ φρόνησιν*, όπως επίσης και ότι *διέθετε ψυχὴν στερρὰν καὶ ἄρρενοπρεπὴ γυναικείῳ συγκλεισθεῖσα καὶ ἀπαλῶ σώματι* και, ακόμη, *σοφίαν καὶ νοῦν οὐ θῆλυν οὐδ' ἀπαλόν, ἀλλὰ στερρόν τε καὶ ἄρρενα*⁷.

6. Γεώργιος Τορνίκης, *Λόγος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς πορφυρογεννήτου κυρᾶς Ἄννης τῆς καισαρίσσης*, επιμ. J. Darrouzès, *Georges et Demetrios Tornikès, Lettres et discours*, Paris 1970, 220-323, ἐδὼ σ. 315, 5-19. Βλ. ἐπίσης Th. Gouma- Peterson, «Gender and power: Passages to the maternal in Anna Komnene's Alexiad» στο *Anna Komnene and her Times*, επιμ. Th. Gouma- Peterson, (New York, Garland, 2000), σελ. 107-124, ἐδὼ σελ. 109

7. Γεώργιος Τορνίκης, *Λόγος*, 317, 6-7

1.2 Η Αλεξιάδα

Μελετώντας κάποιος το έργο διαπιστώνει την πνευματική συγκρότηση της Άννης Κομνηνής, την αρχαιομάθεια, τη γνώση των Γραφών, αλλά και την ανθρωπιστική και ηθική της καλλιέργεια. Μέσα από την *Αλεξιάδα* αναδεικνύεται ως βαθύτατη γνώστρια «των Γραφών και των αρχαίων συγγραφέων, θαυμάστρια του ηρωισμού αλλά και της ειρήνης, εκτιμώσα την γενναιότητα, την αγχίνοιαν, την πνευματικήν καλλιέργειαν, την ελευθερίαν του ανθρώπου, την σύνεσιν της προκεχωρημένης ηλικίας, ευρίσκει συλλήβδην τας αρετάς ταύτας κοσμούσας τον επιφανή πατέρα της», όπως σημειώνει ο Ν.Β. Τωμαδάκης⁸. Η μελέτη και η προετοιμασία του ιστοριογραφικού της επιτεύγματος⁹ πραγματοποιήθηκε, όπως η ίδια αφηγείται, κατά τον παραμονή της στο μοναστήρι της Κεχαριτωμένης μετά το θάνατο του πατέρα της, όπου και βρισκόταν εξαιτίας της συνωμοσίας εναντίον του αδελφού της, Ιωάννη. Η συγγραφή της *Αλεξιάδας* χρονολογείται από κάποιους μελετητές μετά το θάνατο του Ν. Βρυένιου, 1136/37 και μέχρι το 1148.¹⁰ Τη συγγραφή, ωστόσο, μετά το 1148 υποστηρίζει ο Α.Καζhdan¹¹. Ο βασικός σκοπός της, τον οποίο αναφέρει στο προοίμιο, είναι να αφηγηθεί με ιστορική αντικειμενικότητα¹² τις πράξεις του πατέρα της, αυτοκράτορα Αλεξίου Α΄, για να μην μείνουν άγνωστες στις μέλλουσες γενιές. Σκοπός της δεν είναι η εξύμνηση αλλά η αντικειμενική παρουσίαση των γεγονότων¹³, χωρίς να αποκρύπτει στοιχεία που πιθανόν να θίξουν πρόσωπα. Δείχνει να έχει μια αόριστη γνώση της γεωγραφίας και αποφεύγει τις χρονολογίες. Ο κόσμος της αυτοκρατορίας γι' αυτή περιστρέφεται γύρω από την Κων/πολη και το ανάκτορο. Εμπλέκει περισσότερο τον εαυτό της στην ιστορική αφήγηση και συχνά εμφανίζεται να απευθύνεται προσωπικά στους αναγνώστες της.

8. Ν.Β.Τωμαδάκης, «Οι Βυζαντινοί Ιστορικοί εν σχέσει προς την αρχαίαν ιστοριογραφικήν παράδοσιν και η σημασία αυτών», *ΕΕΦΣΠΑ* 5 (1954-55), σελ. 82-96

9. Σαββίδης, *Βυζαντινό*, σελ.73

10. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, σελ. 228

11. Α. Kazhdan, «*Komnene Anna*», *ODB*, Oxford University Press, 1991 σελ. 1142, [στο εξής *ODB*]

12. Και ο Χωνιάτης στο προοίμιο του κάνει λόγο για το πνεύμα αντικειμενικότητας που θα πρέπει να διακρίνει τον ιστορικό: *Αί ιστορίαι δὲ ἄρα κοινοφελές τι χρῆμα τῷ βίῳ ἐφεύρηνται, εἴπερ ἐκ τούτων οὐκ ὀλίγα ἐστὶ ζυλλεγειν τὰ βελτίω τοῖς εἰρήμενοις*. Χωνιάτης, *Ιστορία* σελ. 1, 5-6

13. Βλ. μελέτη κριτικής για την αξιοπιστία της Άννας Κομνηνής που ασκεί ο Κ. Krumbacher, στο: Κ. Krumbacher, *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*, τ. β΄, επιμ. Γ. Σωτηριάδης: εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1940, σσ. 282-283

Πρόκειται για μια μεστή εξιστόρηση πολιτικών, στρατιωτικών και διπλωματικών γεγονότων που αφορούσαν τη βασιλεία του Αλέξιου Α΄, την αντιμετώπιση των Νορμανδών, αλλά και συνωμοτών κατά της αυτοκρατορίας, την έναρξη και την έκβαση της Α΄ σταυροφορίας, καθώς και τις επιθέσεις των Σελτζούκων Τούρκων και άλλων εχθρών του Βυζαντίου στα Βαλκάνια. Καλύπτει το χρονικό διάστημα από το 1069 έως το 1118, έτος θανάτου του πατέρα της. Για την Άννα Κομνηνή σημασία έχει η εξωτερική πολιτική του Αλέξιου Α΄, το πώς δηλ. πολιτεύεται διπλωματικά και στρατιωτικά έναντι των Νορμανδών και των Τούρκων, αλλά και η εσωτερική πολιτική κατάσταση της αυτοκρατορίας, δηλαδή η διατήρηση της τάξεως, οι εσωτερικές δυσχέρειες, ο θρησκευτικός παράγων, οι σχέσεις με την Εκκλησία, η διασφάλιση της Ορθοδοξίας έναντι κάθε είδους απειλής¹⁴. Βεβαίως, αναφέρονται γεγονότα στα οποία δεν θα μπορούσε να ήταν αυτόπτης μάρτυρας όσων εξιστορούσε, απλώς εικάζουμε ότι συνέλεξε αρκετές από τις πληροφορίες από αυτόπτες, από τις λόγιες συναναστροφές της, αλλά και από το σύζυγο της¹⁵. Καθώς η έναρξη της Α΄ σταυροφορίας, το 1096, συμπίπτει με το νεαρό της ηλικίας της δύσκολα θα μπορούσε να αφομοιώσει σημαντικές πτυχές των γεγονότων, περισσότερο, δε να τις ερμηνεύσει. Πάντως, φαίνεται να ακολουθεί τη θουκιδίδειο μεθοδολογία ως προς τη συλλογή πληροφοριών και την εξακρίβωση των πηγών. Ο τελικός σκοπός της δηλαδή είναι «*η ζήτησις της αληθείας*»¹⁶. Και η Άννα ενδιαφέρεται για τη «*ζήτησιν της αληθείας*» γι' αυτό και προτιμά την πληροφόρηση από αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων, *ἀπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν καὶ τῶν ἑωρακότεων τὰ πράγματα αὐτοῦς τε καὶ τὰ πράγματα μαρτυραμένη*¹⁷, ακόμη και τη χρήση γραπτών πηγών (λ.χ. επιστολές, αναφορές) γραμμένων επίσης από ανθρώπους αυτόπτες μάρτυρες και παρόντες στα γεγονότα¹⁸. Θεωρείται αρκετά πιθανό να χρησιμοποίησε ως πηγές της τον Ψελλό, τον Ατταλειάτη και τον Σκυλίτζη. Στο πλαίσιο αυτό εικάζουμε ότι αξιοποίησε και τις εντυπώσεις από μαρτυρίες και περιγραφές του πατέρα της, τις αναφορές διαφόρων κρατικών αξιωματούχων και βετεράνων σε αντιπαραβολή με τα διπλωματικά έγγραφα αλλά και, φυσικά, τα κρατικά

14. Βλ. παρακάτω την περίπτωση του Ιωάννη του Ιταλού, κεφ. 4ο

15. Ο Σαββίδης θεωρεί ότι ο Βρυέννιος και η Άννα είναι πηγές παράλληλες και αλληλοσυμπληρούμενες, Βλ. Σαββίδης, *Βυζαντινό*, σελ.74

16. *Αλεξιάδα*, ΙΔ, VII, 4

17. Ο. π., Προοίμιο, 2-3

18. Ο. π., ΙΔ, VII, 3- 7

αρχεία στα οποία θα είχε πρόσβαση¹⁹. Η άποψη αυτή, ότι η αναπαραγωγή αναφορών σημαντικών γεγονότων στο έργο της, ενδεχομένως γίνεται από την πρόσβαση που είχε στα κρατικά έγγραφα, δείχνει να αποκτά έδαφος έχοντας αρκετούς υποστηρικτές²⁰. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ανταλλαγή γραμμάτων με το Βοημούνδο το 1103, αλλά και το πλήρες κείμενο της συνθήκης του Δεβόλη το 1108, τα οποία φαίνεται ότι είχε υπ' όψιν της από τα αρχεία. Θα μπορούσε κάποιος εύλογα, λοιπόν, να συναγάγει το συμπέρασμα ότι, ως ιστοριογράφος θα μπορούσε να δει τα γεγονότα και από άλλη οπτική και με πιο ίσως διάφανη ματιά, αφού είχε παρέλθει τόσο διάστημα και ο απόηχος τους είχε καταλαγιάσει. Το εντυπωσιακό είναι ότι η καταδικαστική ματιά της απέναντι στους Δυτικούς παρέμεινε αμετάβλητη. Ίσως, έτσι, θα μπορούσε να εξηγηθεί και η αποστροφή της προς τον ανιψιό της Μανουήλ, του οποίου η πολιτική θεωρείται καθαρά δυτικόφρονη και άρα ενοχλητική για την ίδια. Η εικόνα των *Δυτικών* αποτελεί για την ίδια συνέχεια αυτής που είχαν οι αρχαίοι Έλληνες, δηλαδή των βαρβάρων και υποδεέστερων του ελληνικού πολιτισμού, ιδιαιτέρως μετά και το σχίσμα του 1054, όπου η δυσπιστία των ορθόδοξων απέναντι στους Λατίνους εδραιώθηκε πια με τις θρησκευτικές της διαστάσεις.

Η επιτηδευμένη γλώσσα και η μορφή του κειμένου θεωρούνται ως ένα δείγμα αξιόλογου αττικίζοντος και καθαρεύοντος λόγου με αρκετές αρχαιοπρεπείς εκφράσεις και χωρία από τον Όμηρο, στα χνάρια του οποίου είναι γραμμένος και ο πλήρης τίτλος, τους Τραγικούς, αλλά και λέξεις της κλασσικής γραμματείας δοσμένους με κάπως διαφορετική σημαία²¹. Εν ολίγοις, κατορθώνει να μας δώσει ένα υψηλής φιλολογικής και ιστορικής στάθμης ιστοριογραφικό έργο των Μέσων Χρόνων του Βυζαντινού Ελληνισμού, και μια πολύτιμη πηγή για την ιστορία του μεσαιωνικού ελληνισμού.

1.3 Συνοπτική παρουσίαση των 15 κεφαλαίων

Όπως προαναφέρθηκε ο πλήρης τίτλος του έργου που παραπέμπει σε ομηρική επιρροή είναι ο εξής: «Σύνταγμα σὺν θεῷ τῶν κατὰ τὸν ἄνακτα κύρον Ἀλέξιον τὸν

19. John France, «Anna Comnena, the Alexiad and the First Crusade», *RMS* 10, 1983, σελ. 20-32, εδῶ 20.

20. F. Chalandon, *Les Comnènes. Etudes sur l'Empire byzantin aux XIe et XIIe: Essai sur le regne d'Alexis Comnene (1081-1118)*, 1, vii-xxi, Paris 1966/1971

21. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, σελ. 235

Κομνηνὸν πονηθὲν παρὰ τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἄννης τῆς πορφυρογεννήτου τῆς βασιλλίσης, ὃ καὶ ἐκλήθη Ἀλεξιάς παρ' αὐτῆς.» Το ἔργο της ξεκινάει με το προοίμιο στο οποίο δεν διστάζει να αναφέρει την ιστοριογραφική συμβολή του συζύγου της, Βρυέννιου, και το καθήκον και χρέος της συνάμα να συνεχίσει αυτό που εκείνος δεν κατόρθωσε λόγω των περιστάσεων²². Εικάζουμε ότι η *Υψηλὴ ἱστορία* του Βρυέννιου θα αποτέλεσε για αυτήν βασικό εφαλτήριο των αναφορών της.

Η *Αλεξιάδα* αποτελείται από δεκαπέντε κεφάλαια. Τις πρώτες εμπεριστατωμένες αναφορές για τους Δυτικούς τις συναντάμε κιάλας από το πρώτο κεφάλαιο με την απειλητική εμφάνιση και οργάνωση του νορμανδικού κινδύνου από τον Ροβέρτο Γυισκάρδο. Στο δεύτερο αναφέρεται η κατάληψη της εξουσίας από τον Αλέξιο Α΄ και οι μηχανορραφίες της αυλής. Αναφορές στη γιαγιά της Άννα Δαλασσηνή που ανέλαβε για λίγο την αντιβασιλεία, καθώς και μέτρα του Αλέξιου Α΄ κατά των Σελτζούκων και των Νορμανδών υπάρχουν στο τρίτο κεφάλαιο. Με ζωηρά χρώματα περιγράφεται η πολιορκία του Δυρραχίου από τους Νορμανδούς στο τέταρτο, ενώ στο πέμπτο και στο έκτο συνεχίζονται οι αγώνες εναντίον τους με αποκορύφωμα το θάνατο του Ροβέρτου Γυισκάρδου. Στο έβδομο κεφάλαιο καταγράφονται οι στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά του εμίρη Τζαχά στο δυτικά παράλια της Μ. Ασίας. Οι μάχες εναντίον των Πετσενέγκων στο όρος Λεβούνιο αναφέρονται στο όγδοο κεφάλαιο. Η κατάληψη της Μυτιλήνης με τις καταστολές επαναστάσεων στην Κρήτη και στην Κύπρο καταγράφονται στο ένατο κεφάλαιο.

Το δέκατο κεφάλαιο έχει πρωταγωνιστικό ρόλο στην μελέτη μας καθώς μας πληροφορεί για την έναρξη και τη διεξαγωγή της πρώτης σταυροφορίας (1095). Εξέχοντες ηγέτες της όπως ο Ούγος, ο Γοδεφρείδος de Bouillon, ο Βοημούνδος γίνονται αντικείμενο σχολαστικού σχολιασμού από την ίδια, μαζί φυσικά με άλλους αρχηγούς των Φράγκων και των Νορμανδών που όφειλαν να δώσουν τον όρκο υποτέλειας στον αυτοκράτορα προκειμένου να τύχουν της εύνοιας αλλά και της βοήθειας του. Ως συνέχεια αυτών των αναφορών στους δυτικούς ηγεμόνες έρχεται το ενδέκατο κεφάλαιο με την κατάκτηση της Νίκαιας και την κατάληψη της Αντιόχειας και της Ιερουσαλήμ. Οι πολεμικές συγκρούσεις με τους Βυζαντινούς και το Βοημούνδο πρωταγωνιστούν, γεγονός που δεν αφήνει ασχολίαστο όσον αφορά και την παραβίαση του όρκου και των συμφωνηθέντων από τους *Δυτικούς*. Χαρακτηριστικό είναι το παράδοξο ταξίδι που αναφέρει ότι έκανε ο Βοημούνδος, ως δήθεν νεκρός, από την Α-

22. *Αλεξιάδα*, Πρόλογος, ΙΙΙ, 2-3

ντιόχεια στην Κέρκυρα για να περάσει από τους Βυζαντινούς απαρατήρητος. Ο ανιψιός του Βοημούνδου, Τανκρέδος, φαίνεται να συγκρούεται με τον Αλέξιο στην ανατολή στο δωδέκατο κεφάλαιο, καθόσον ο ίδιος ο Βοημούνδος μάχεται στη δύση, ενώ οι μάχες με τους Νορμανδούς θα τελειώσουν με νίκη του Αλέξιου στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο. Ένας ατελείωτος αγώνας συγκρούσεων και επιθέσεων του άρρωστου, πια, αυτοκράτορα με εχθρούς που βάλλουν την αυτοκρατορία πανταχόθεν τελειώνει με τα κεφάλαια δεκατέσσερα και δεκαπέντε. Το έργο κλείνει με μια παραστατική σκηνή του θανάτου του πατέρα της²³.

Κεφάλαιο Δεύτερο

2.1 Ο ορισμός του Δυτικού

Προτού μελετηθεί η εικόνα του *Δυτικού*, όπως παρουσιάζεται μέσα από την *Αλεξιάδα*, θεωρώ χρήσιμο για τον αναγνώστη να επεξηγηθεί ο όρος σημασιολογικά, κυρίως, πριν και μέχρι την κομνήνεια δυναστεία. Ο όρος *Δυτικός* με μια πρώτη εκτίμηση παραπέμπει στους κατοίκους της Δύσης από εθνολογικής οπτικής, δημιουργώντας έτσι την εύλογη διαμετρικά αντίθεση με αυτούς της Ανατολής και ιδιαιτέρως με το Βυζάντιο. Δεν θα πρέπει, όμως, να σταθούμε σε αυτή τη διάσταση, γιατί ο ορισμός δείχνει να είναι πολύπλοκότερος. Οι μελέτες σε πρώιμες αλλά και ύστερες βυζαντινές πηγές παραπέμπουν σε ένα σημασιολογικό μείγμα από πολλά χαρακτηριστικά που αγγίζουν το θρησκευτικό, εκπαιδευτικό, πολιτιστικό και φυσικά γλωσσικό περιεχόμενο, το οποίο προτρέπει να κατηγοριοποιηθούν και να εξεταστούν οι λόγοι που ο όρος τόσο στην Άννα Κομνηνή, που θα εξετάσω, όσο και νωρίτερα δείχνει να υιοθετεί μια αρνητική χροιά. Ο αρνητικός χρωματισμός του όρου και όλων των ταυτόσημων με αυτόν μέσα στην *Αλεξιάδα* προκαλεί στον αναγνώστη την απορία για τους λόγους τους οποίους η συγγραφέας διάκειται αρνητικώς απέναντι τους. Κατά πόσο, άραγε, ο βυζαντινός κόσμος, και δη ο αυλικός που θεωρούνταν πιο καλλιεργημένος, είχε επηρεαστεί από το αρνητικό αυτό στερεότυπο για τον δυτικό ;

23. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, σελ.232-233

Μελετώντας πλήθος βυζαντινών πηγών αντιλαμβάνεται κάποιος ότι ο όρος Δυτικός συχνά ταυτίζεται με τους Λατίνους, τους Φράγκους, τους Ιταλούς, τους Ενετούς, τους Νορμανδούς²⁴, Γερμανούς, Γάλλους και γενικά όλους όσους κατοικούν στη κεντρική, δυτική και βόρεια Ευρώπη και κάποια μέρη της Μεσογείου. Αρκετοί από αυτούς συχνά θεωρούνταν από την Άννα και χαρακτηρίζονταν ως *Βάρβαροι*, αλλά και με άλλες αρχαιοπρεπείς ονομασίες που θα εξεταστούν παρακάτω, αφού και η ίδια είχε υιοθετήσει, κατά το πρότυπο βυζαντινών χρονικογράφων και ιστοριογράφων, αναχρονιστικούς τύπους απόδοσης των ονομάτων τους, σύμφωνα και με τον Σαββίδη, κάνοντας λόγο για «Κελτούς» εννοώντας όμως τους Νορμανδούς, Φλαμανδούς και Φράγκους σταυροφόρους²⁵. Ο κόσμος της χωρίζεται σε βυζαντινούς και δυτικούς «είτε πληττομένους ἂφ' ἡμῶν, είτε ἀποδεχομένους ἡμᾶς». Οι Ρωμαίοι αποτελούν το εμείς, όλοι οι άλλοι είναι οι Λατίνοι και οι βάρβαροι²⁶.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά και ενδεικτικά εδάφια της σκέψης της για το χάσμα με τους Δυτικούς βρίσκεται στο κεφάλαιο IB', όπου ο Βοημούνδος συνομιλώντας με τον πάπα Πασχάλιο II προσπαθώντας να τον πείσει για τα σχέδια του κατά του Αλέξιου, καταφέρνει να ξυπνήσει το παλιό μίσος αυτών των Βαρβάρων κατά των Ρωμαίων, και κατά του «δικού της γένους»: *Καὶ καταλαβὼν τὸν ἀποστολικὸν θρόνον καὶ τῷ πάπᾳ διαλεχθεὶς καὶ πρὸς ὀργὴν ὅλον κινήσας κατὰ τῶν Ρωμαίων καὶ τὴν ἀνέκαθεν τῶν βαρβάρων τούτων μὴνιν κατὰ τοῦ ἡμεδαποῦ γένους ἀνερεθίσας [...]*²⁷. Επίσης, στον ὄρκο του Βοημούνδου στη συνθήκη του Δεβόλη γίνεται αναφορά από τον ίδιο σχετικά με τον πατριάρχη της Αντιόχειας: *ὥς οὐκ ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους πατριάρχης ἔσται Ἀντιοχείας*²⁸, αναγνωρίζοντας τη διαφορά καταγωγής και θρησκείας. Σύμφωνα με τον ἄγγλο βυζαντινολόγο D. Smythe αυτή η επισήμανση της Άννας δεί-

24. Ο Jonathan Shepard έχει ασχοληθεί στις μελέτες του με το βυζαντινό ενδέκατο αιώνα και την αλληλεπίδραση των Βυζαντινών με τους Νορμανδούς. Έχει γράψει αρκετά άρθρα που επικεντρώνονται στην Βυζαντινή στρατιωτική στρατηγική στις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας, και πώς η στρατηγική αυτή σκόπιμα έκανε χρήση του Νορμανδικού ανθρώπινου δυναμικού, όπως το «Aspects of Byzantine Attitudes and Policy Towards the West in the Tenth and Eleventh Centuries» στο *Byzantium and the West, c.850-c. 1200*, επιμ. J. Howard-Johnston, Amsterdam, 1988 και στο «The Uses of the Frank in Eleventh Century Byzantium», *Anglo-Norman Studies* 15, (1992), σελ. 67-117

25. Α. Σαββίδης, *Βυζαντινό*, σελ. 77

26. Λένος Μαυρομμάτης, «Σημειώσεις για την εικόνα του «Άλλου» στο Βυζάντιο», *ΒΣ* 10, σελ.235-240, εδῶ 237. Πάντως, σύμφωνα με ἄρθρο της Kolbaba στα χρόνια του Αλέξιου δεν ἔγκειται ἡ διαφορά τόσο στο *Ρωμαίοι* καὶ *Λατίνοι*, ὅσο στο μεταξύ "ἐκείνων που εἶναι για μένα" καὶ "ὅσοι εἶναι ἐναντίον μου". Βλ. στο Tia M. Kolbaba, «Byzantine Perceptions of Latin Religious "Errors": Themes and Changes from 850 to 1350», στο *Crusaders from the respective of the Byzantium and the Muslim World*, επιμ. Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh, Washington, D.C, 2001, σελ.117-143, εδῶ 136

27. *Αλεξιάδα*, IB, VIII, 5

28. Ο.π., ΙΓ, XII, 20

χνει εμφανώς ότι τον 11^ο και 12^ο αι. η καταγωγή και η θρησκεία δεν ήταν συνώνυμα, αλλά δεν ήταν και εντελώς διακριτά²⁹.

Υπό αυτές τις συνθήκες εικάζεται ότι για να παρουσιάζει η ιστορικός κατά αυτό τον τρόπο τη διαφορά των Βυζαντινών με τους Δυτικούς είχε λάβει γνώση των στερεοτύπων, λόγω και της πλούσιας μόρφωσης της, διατυπώνοντας έτσι απερίφραστα τις κρίσεις της. Ότι της κληροδότησαν οι προηγούμενοι λόγιοι και ιστορικοί, όσο και εκείνα που οι σύγχρονοι της διανοούμενοι χρησιμοποιούν, αποτέλεσαν εφελκτήριο της κριτικής της δεινότητας. Δεν πρέπει να αγνοηθεί ότι η μόρφωση της τής επέτρεπε να γνωρίζει και την άποψη περί *Λατίνων* άλλων σημαντικών προγενέστερων ιστορικών του Βυζαντίου, όπως του Προκόπιου. Σύμφωνα με τον Καραγιανόπουλο φαίνεται να είχε διαβάσει το *Υπέρ των πολέμων Λόγοι* στο οποίο υπάρχουν πολλά εθνολογικά στοιχεία κυρίαρχης σημασίας³⁰. Παρόλα αυτά, φαίνεται ότι τα συμπεράσματα της, αρνητικά και κάποτε λιγοστά θετικά δεν αναπαράγονται μηχανιστικά, αλλά είναι αποτέλεσμα κριτικής παρατήρησης και σύνθεσης³¹. Επιπλέον, η Άννα γράφει όχι ως μια γυναίκα προβάλλοντας τη θηλυκή πλευρά της, αλλά με εμπειριστατωμένη γνώση στρατιωτικών ορολογιών και περιγραφών μέσα από την πλήρη άνθηση του αττικισμού της ελληνικής, ευνοημένη από την κυρίαρχη ελίτ του ενδέκατου και δωδέκατου αιώνα στο Βυζάντιο³².

2.2 Ο όρος *Δυτικός* μέχρι το σχίσμα του 1054

Θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι η μελέτη των στοιχείων που αφορούν γενικά την ετερότητα των Δυτικών, θα επέτρεπε με μεγαλύτερη άνεση τον προσδιορισμό και της ταυτότητας³³. Καθώς, όμως, δεν αποτελεί αυτό το κεντρικό μας θέμα γενικά, θα προσπαθήσω να επικεντρωθώ και να προσδιορίσω τη σημασιολογική εν μέρει απόδοση του όρου *Δυτικός* στο Βυζάντιο, καθώς και τις μεταβολές του από τις τρέχουσες πολιτικο-θρησκευτικές εξελίξεις. Πρέπει, επίσης, να έχει κάποιος κατά

29. D. C. Smythe, *Byzantine perceptions of the outsiders in the 11th and 12th centuries*, (St. Andrews U., 1992), σελ. 295-6

30. Ι. Καραγιανόπουλος, *Πηγαί της βυζαντινής ιστορίας*, εκδ. Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη, 1987, σελ. 155-157

31. Μαυρομάτης, «Σημειώσεις», σελ. 237

32. D. C. Smythe, «Women as Outsiders», στο *Women, Men and Eunuchs*, επιμ. Liz James, (London - Routledge, 1997), σελ. 149-67, εδώ σελ. 156

33. Helene Ahrweiler, «L'image de l'autre et les mécanismes de l'altérité», στο *Comité International des Sciences Historiques, Rapports I*, (Stuttgart, 1985), σελ. 60-67

νου, πριν προχωρήσω στην ερμηνεία της ταυτότητας του όρου *Λυτικός* αυτή την περίοδο, ότι οι βυζαντινοί λόγιοι είναι φορείς μιας συγκεκριμένης αντίληψης για την οργάνωση της κοινωνίας, της ιδεολογίας της, αλλά και για τους κώδικες που την διέπουν. Συνεπώς, ό,τι κινείται έξω από αυτήν τη σφαίρα θεωρείται αλλότριο, ξένο και εν ολίγοις κατώτερο πολιτιστικά.

Για τον όρο *Λυτικός* χρησιμοποιείται συχνά ως ταυτόσημος ο όρος *Λατίνος* ο οποίος εμπερικλείει, όμως, και την γλωσσική διαφοροποίηση. Άλλωστε, η γλώσσα της αυτοκρατορίας επισήμως μέχρι τον Ιουστινιανό ήταν και τα λατινικά τα οποία μιλούσε ο ίδιος και έγραφε. Από τον 6^ο αι. και μετά, όμως, ως *Λατίνοι* δεν προσδιορίζονταν από τους συγγραφείς μόνο οι ομιλούντες τη γλώσσα, αλλά συχνά και περισσότερο από πριν, ως οι Ιταλοί και οι κάτοικοι του Λατίου³⁴. Πάντως, σύμφωνα με τον Kazhdan, η πατριαρχική απόφαση του 1054 χρησιμοποιεί για πρώτη φορά τον ελληνικό όρο *Λατίνοι*, ως γενική ονομασία των *Λυτικών*³⁵.

Στη βυζαντινή γραμματεία και ιστοριογραφία υπάρχουν παραδείγματα που τους αναφέρουν και τους συνδέουν με μια ευρύτερη εκπαιδευτική σημασία, όπως ο Προκόπιος και ο Αγαθίας³⁶. Τη διαφοροποίηση τους ως προς τη δομή της φιλοσοφικής σκέψης μεταξύ των Ελλήνων και των Λατίνων αναφέρει και ο Ιωάννης Φιλόπονος³⁷. Ο Μαυρίκιος, από την άλλη, στο *Στρατηγικόν* του χρησιμοποιεί τον όρο με διπλή έννοια: «ὅθεν καὶ Ῥωμαϊκαῖς πολλάκις καὶ ἄλλαις ἐν στρατιωτικῇ συνήθεια τετριμμέναις χρήμεθα λέξεσι διὰ τὴν σαφῆ τῶν ἐντευζομένων κατάληψιν», ενώ σε άλλη περίπτωση χρησιμοποιεί το *Ῥωμαίος* με την έννοια του Βυζαντινού χωρίς τη διάκριση Ελλήνων και Λατίνων³⁸. Όπως ο Θεοφάνης (και ο Προκόπιος), ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος τον 10^ο αιώνα θεωρούσε τους Φράγκους ως ιδιαίτερα άτομα μεταξύ των «ξένων φυλών», και ενώ ο κανονισμός που επέβαλε ο Μέγας Κωνσταντίνος απαγόρευε

34. J. Koder, «Latinoi - the image of the other according to Greek sources», στο Chryssa Maltezou – P. Schreiner (επιμ.), *Bisanzio, Venezia I el mondo francogreco, XIII-XV secolo*, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, (Βενετία, 2002), 25-39.

35. A. Kazhdan, «Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century», στο Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, (Washington 2001 Dumbarton Oaks), σελ. 84-86

36. Προκόπιος, *Πόλεμοι: Procopii De Bellis*, εκδ. J. Haury - G. Wirth: *Procopii Caesariensis opera omnia*, τόμ. I-IV, Leipsig, 1963, 5.3.1, τόμ. I-II και Αγαθίας 5.21.3, Αγαθίας, *Ιστορίαι*, εκδ. R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque* [CFHB 2], Berlin 1967. Βλ. επίσης Αγαθίου *Σχολαστικού Ιστορίαι*, μτφρ. Αλέξανδρος Αλεξάκης, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 2008, σελ. 88

37. *Ioannis Philoponi in Aristotelis analytica priora commentaria*, επιμ. Maximilian Wallies, Reimer, (Berlin, 1905), (Commentaria in Aristotelem Graeca. 13/2), 3.373

38. Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, 8.2.283 και 9.2.7, εκδ. G. T. Dennis - E. Gamillscheg, *Das Strategikon des Maurikios* [CFHB 17], Wien 1981

τους γάμους μεταξύ αλλοδαπών και του αυτοκράτορα των Ρωμαίων, οι Φράγκοι είχαν εξαιρεθεί από τον κανονισμό αυτό, κάτι που, ενδεχομένως, οφείλεται στην συνεχή αλληλεπίδραση τους με τους Ρωμαίους³⁹.

Τον 9^ο και 10^ο αι. Λατίνοι θεωρούνταν μόνο οι ομιλούντες τη γλώσσα χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερος αρνητικός χρωματισμός στον όρο. Ο όρος ταυτίζεται πια με τον *Δυτικό*, όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια. Μια καταληκτική αναφορά που ίσως ανατρέπει την ουδέτερη εικόνα του δυτικού, πριν, ίσως, το σχίσμα του 1054 θεωρείται η πραγματεία που αποδίδεται στον πατριάρχη Φώτιο: «*Περί των Φράγγων και των λοιπών Λατίνων*». Ο τίτλος αναφέρει τους Φράγκους σαν ένα τμήμα των Λατίνων, δίνοντας παράλληλα έναν κατάλογο των χριστιανών δυτικά της Αδριατικής θάλασσας. Αν και ιστορικοί ερευνητές, όπως ο Hans-Georg Beck⁴⁰ τον χρονολογούν μετά το σχίσμα, ωστόσο είναι μια πρώτη αρνητική θρησκευτική παρουσίαση της εικόνας των *Δυτικών* στα μάτια των Βυζαντινών. Πρόκειται για μια ιδιάζουσα αναφορά σε καλούς και κακούς χριστιανούς εκ Δύσεως: «*Ὁ πάπας Ρώμης καὶ ὅσοι τοῦ μέρους τῆς δύσεως χριστιανοὶ ἔξωθεν τοῦ Ἰωνίου κόλπου, Ἰταλοὶ, Λογγιβάρδοι, Φράγγοι, οἱ καὶ Γερμανοί, Μολφίνοι, Βενετικοί, καὶ οἱ λοιποὶ ἄνευ τοῦ τῶν Καλαβρῶν γένους καὶ τοῦ ἔθνους τῶν Ἀλαμανῶν. Τούτων γὰρ οἱ μὲν οὐδὲν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων διαφέρουσι, οὔτε κατὰ τὴν εὐσέβειαν οὔτε κατὰ τὴν ἀσέλγειαν, οἱ δὲ Καλαβροὶ χριστιανοὶ ὀρθόδοξοὶ εἰσιν ἀνέκαθεν καὶ τοῖς τῆς ἀποστολικῆς ἡμῶν ἐκκλησίας ἔθεσι τρόφιμοι. Ἄπαντες σὺν τῷ Πάπα πρὸ πολλῶ χρόνων τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐκτός εἰσι, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν καὶ πατρικῶν παραδόσεων ἀλλότριοι, δι' ἃ ἔχουσι παράνομα καὶ βαρβαρικὰ ἔθη, ὧν τὰ χεῖρω καὶ πλείονά εἰσιν ταυτα...*»⁴¹

Οι θρησκευτικές αντιπαλότητες, αν και δεν είναι αντιληπτές από το πλήθος του λαού, φαίνεται να βρίσκουν ήδη απήχηση στις αντιλήψεις των *Δυτικών* απέναντι στους ανατολικούς και τανάπαλιν. Άλλωστε, αυτό το πεδίο, η προσθήκη δηλαδή του *filioque*, τα άζυμα, κ.α είναι που θα οδηγήσει στην οριστικοποίηση της διαμάχης Ανατολής – Δύσης αρκετά αργότερα. Πάντως, κατά την περίοδο των σταυροφοριών, γίνεται πολύ σημαντική η διάκριση "εμείς" οι χριστιανοί της αυτοκρατορίας από "αυ-

39. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 403.14–15 και 455.20, εκδ. C. de Boor, Leipsig, 1883 (ανατ. Hildesheim 1963)

40. Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische literatur im Byzantinischen Reich*, (Munich, 1959), σελ. 538

41. Koder, «Latinoi», σελ.29

τούς " τους Λατίνους της Δύσης, αλλά και πολλά θεολογικά ζητήματα θα γίνουν αντικείμενο συζητήσεων και μελετών από την Ανατολή και τη Δύση⁴².

2.3 Ο όρος *Δυτικός* από τον 11 αι. και έπειτα

Από τον 11^ο αι. οι Λατίνοι ταυτίζονται πια με τους Δυτικούς⁴³ και επί τη αφορμή του σχίσματος των δυο εκκλησιών ο *Δυτικός* ή *Λατίνος* για τους ανατολικούς με τον καιρό θα ταυτιστεί με τον σχισματικό και τον αιρετικό. Στις βυζαντινές ιστοριογραφικές πηγές του 11^{ου} και 12^{ου} αι. εκτός από τον όρο *Λατίνος* συναντά κάποιος και τον ταυτόσημο αυτού *Φράγκος*, όροι που φαίνεται να υπονοούν όλους τους λαούς της καθολικής Δυτικής Ευρώπης. Το ενδιαφέρον σημείο έγκειται στο γεγονός ότι αρχίζουν να διαφαίνονται σημάδια απόδοσης ενός υποτιμητικού επιχρίσματος, ο πρώτος με θρησκευτική χροιά και ο δεύτερος με εθνικοπολιτική⁴⁴.

Ο Μιχαήλ Ατταλειάτης, στο τέλος του ενδέκατου αιώνα, χρησιμοποίησε τον όρο *Λατίνος* αρκετές φορές, αλλά η εθνική του απόχρωση βρίσκεται σε σύγχυση: οι Λατίνοι του είναι προφανώς καλοί πολεμιστές, αλλά η εθνική ταυτότητά τους είναι ασαφής. Αργότερα, όμως, χρησιμοποίησε τον όρο, όπου ακριβώς οι σύγχρονοι του μιλούν για Νορμανδούς και Φράγκους⁴⁵. Είναι προφανές πια ότι οι Ευρωπαίοι της Δύσης φαίνεται να ταυτίζονται με τον όρο Φράγκοι, ο οποίος, ενώ αρχικά είχε εθνική απόχρωση (Γάλλοι), ενστερνίζεται την πολιτική και πολιτιστική ομοιογένεια όλων των Δυτικών, ιδιαίτερα όταν ξεκινούν οι σταυροφορίες και η επαφή τους με τον ανατολικό κόσμο γίνεται εντονότερη. Σύμφωνα και με τον P.Lock ο όρος *Φράγκος* και φραγκικός χρειάζεται κάποια ερμηνεία, επειδή και οι δυο όροι δεν διακρίνονται ούτε χρονολογικά ούτε πολιτιστικά, όπως θα έπρεπε να συμβαίνει. Στα μέσα του 12^{ου} αιώνα στις ελληνικές περιοχές, η λέξη *Φράγκοι* ήταν ένας γενικός όρος για όλους τους

42. Βλ. μελέτες για τη θεολογική πολεμική και από τις δυο πλευρές: J. Pelikan, *The Spirit of Eastern Christendom (600–1700): The Christian Tradition 2* (Chicago, 1974), και J. Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, (New York, 1974)

43. OBD, «Latins», σελ.1187

44. Koder, «Latinoi», σελ.30

45. Kazhdan, «*Latins and Franks in Byzantium*», σελ. 84

Δυτικούς. Η αρχικά εθνική του απόχρωση έχασε την ακρίβειά της την εποχή των σταυροφοριών και της πρώτης επαφής των Δυτικών με το Βυζάντιο⁴⁶.

Σύμφωνα με τον Κεκαυμένο, που χρησιμοποιεί τον όρο, οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες από το πρώτο μισό του ενδέκατου αιώνα δεν χορηγούσαν σε οποιοδήποτε Φράγκο ή Βαράγγο τον τίτλο του πατρικίου⁴⁷. Ωστόσο, ο ίδιος αναφέρει κάποιον Πέτρο, ανιψιό του άρχοντα της Φραγκίας ή του βασιλιά των Γερμανών που εγκαταστάθηκε στο Βυζάντιο και διορίστηκε από τον Βασίλειο Β' σπαθάριος και Δομέστιχος των Εξκουβητόρων της Ελλάδας⁴⁸.

Σε γενικές γραμμές, πριν από το δωδέκατο αιώνα, για τους Βυζαντινούς η Δύση απαρτίζεται από χωριστά εδάφη και ξεχωριστούς λαούς (Ιταλοί, οι Ισπανοί, οι γερμανικές φυλές ή Αλαμανοί, Φράγκοι ή Γάλλοι), ενώ η έννοια της λατινικής γλώσσας εισάγεται στην ελληνική λογοτεχνία από τα τέλη του δέκατου αιώνα σε μια συγκεκριμένη περιοχή, τη Νότια Ιταλία. Δεν πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι οι διανοούμενοι, στους οποίους συγκαταλέγεται και η Άννα Κομνηνή, θεωρούν τη Δύση γενικά ως μια ενιαία οντότητα⁴⁹. Ο Χωνιάτης, για παράδειγμα, στην *Ιστορία*⁵⁰ χαρακτηρίζει τους σταυροφόρους που κατέκτησαν τη Συρία γενικά ως μια ενότητα, "*οι Λατίνοι*". Όσον αφορά τις δυτικές ιστοριογραφικές πηγές ο Fulcher von Chartres αναφέρει στο χρονικό του ότι μετά την έκκληση του πάπα Ουρβανού για τη σταυροφορία ένας πλήθος δυτικού κόσμου, και όχι μόνο, συνέρρευσε από όλες τις χώρες συμπεριλαμβανομένων: Φράγκων, Φλαμανδών, Φριζιανών, Γαλατών, Αλβοργιανών, λοθαριγκιανών, Αλαμανών, Βαυαρών, Νορμανδών, Άγγλων, Σκώτων, Ακουιτανών, Ιταλών, Δακών, Απουλιανών, Ιβήρων, Βρετόνων, Ελλήνων και Αρμενίων⁵¹. Αξίζει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τον Krey στο χρονικό του γερμανού ιστορικού Ekkehard of Aura, οι Φράγκοι αναφέρονται ως Δυτικοί, οι οποίοι εύκολα εγκατέλειψαν τις εστίες τους για την πρώτη σταυροφορία, λόγω και των ιδιαιτερώσεων εκεί συν-

46. P. Lock, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο (1204-1500)*, μετάφραση Γ. Κουσούνελος, εκδ. Ενάλιος, (Αθήνα, 1998), σελ. 34-36.

47. Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*, εκδ. G. G. Litavrin, *Sovety i rasskazy Kekavmena, socinenie visantijskogo polcovodea XI veka*, (Moscow 1972), 280. 5-6. Κείμενο, μτφρ. Δ. Τσουγκαράκης, Αθήνα, 1993

48. Ο. π., 280. 15-22

49. Kazdan, «*Latins and Franks in Byzantium*», σελ. 86

50. Χωνιάτης, *Ιστορία*, επιμ. J.-L. Van Dieten, (CFHB 1) I/I-II, Berlin-New York 1975, σελ. 417.56-57

51. Fulcher of Chartres, *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, *RHO* 3, 1.13. iv, επιμ. H. Hagenmeyer (Heidelberg, 1913), μεταφρ. F. R. Ryan, σελ. 88. Βλ. επίσης στο Peter Frankopan, *The first Crusade, The call from the East*. Cambridge, (MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2012), σελ. 95, passim

θηκών πείνας και εφυλίων, αλλά και ως Ανατολικοί, δηλαδή σε Σάξονες, Βαυαρούς, Θουριγκιανούς και Αλεμανούς, οι οποίοι όμως χαρακτηρίζονταν από την έντονη εχθρότητα τους εναντίον των Ρωμαίων⁵². Επίσης, η χρήση του όρου Αλεμανοί δεν αντιπροσωπεύει όλους τους Γερμανούς παρά μόνο εκείνους που ανήκουν στην περιοχή της Σουαβίας⁵³.

Η υποτιμητική συνυποδήλωση τους, όμως, με τους βαρβάρους, αναφορά που την συναντάμε έντονα στην Άννα Κομνηνή, φαίνεται να επιβιώνει ως κατάλοιπο της πολιτιστικής υπεροψίας του πρώιμου βυζαντίου αλλά και της πολιτικής του ιδεολογίας⁵⁴, σύμφωνα με τις ιστοριογραφικές πηγές. Είναι ενδιαφέρον παρόλα αυτά να εξεταστεί αν τελικά αυτή η αρνητική σκιαγράφηση των *Δυτικών* ακολουθεί μόνο τα βυζαντινά κλισέ ή αν αποτελεί πράγματι μια προσπάθεια της Άννας να αποδώσει την πραγματικότητα ως έχει και μέσα από τα πεπραγμένα που στην πορεία την καθόρισαν. Την πιθανότερη εκδοχή πάντως δείχνουν να κερδίζουν οι καταβολές της μακραίωνης ανατολικής παράδοσης περί του όρου *Δυτικός* και των «παραγώγων» του, που εύλογα θα είχαν αντίκτυπο στο σχηματισμό της συγκεκριμένης, αρνητικής εν προκειμένω, εικόνας του Δυτικού από την ιστορική.

2.4 Η εικόνα του Δυτικού γενικά

Εκτός από τη συλλογική ονομασία τους, όλοι οι Λατίνοι, οι Δυτικοί γενικά, είχαν δύο κοινά χαρακτηριστικά στο μάτια των Ελλήνων, από τη μία πλευρά βάρβαροι και από την άλλη Χριστιανοί. Εν συντομία, η έννοια της βαρβαρότητας, η οποία προήλθε από την αρχαία Ελλάδα, κάθε άλλο παρά θετική ήταν. Περιελάμβανε μатаι-

52. A. C. Krey, *The first Crusade, The accounts of the eye-witness and participants*. (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1921), σελ.41-42.

53. Krey, *The first Crusade*, σελ. 286

54. Βλ. Δ. Ζακυθηνός. *Το βυζάντιον μεταξύ Ανατολής και Δύσεως*. *ΕΕΒΣ* 28, 1958, σελ 367-400. Το ίδιο υιοθετεί και ο Ζακυθηνός σε αντίθεση με τη σχολή των σύγχρονων ιστορικών που πιστεύει ότι το Βυζάντιο είναι πιο κοντά στο Ισλάμ από τους Φράγκους, ή στην Ανατολή από ό, τι στη Δύση και ότι ήταν περισσότερο ανατολικό παρά δυτικό κράτος, αντλώντας την έμπνευσή του και λαμβάνοντας το σύνθημά του από την Ανατολή, από την Περσία και τον αραβικό κόσμο. Υποστηρίζει ότι αυτά έρχονται σε αντίθεση με την άρνηση και του αυτοκράτορα Θεόφιλου να δωροδοκηθεί από τον χαλίφη Αλ Μαμούν (812-833) στο να στείλει τον Λέοντα τον Μαθηματικό στην αυλή του (καθώς οι Ρωμαίοι δεν θα μπορούσαν να μοιράζονται τη σοφία τους με εκείνα τα έθνη) ή με την παρουσία των έργων του Ψευδο-Διονύσιου που είχαν σταλεί από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ Β 'στο ξάδελφο του στη Δύση, Louis τον ευσεβή, το 827. Αυτές οι δύο περιπτώσεις αναφέρονται στο να αποδείξουν ότι οι Βυζαντινοί θεωρούσαν το λαό τους ως κυβερνήτη της Χριστιανικής Δύσης με έναν ιδιαίτερο τρόπο, που ήταν δοσμένος από τους στενότερους πολιτικούς και πνευματικούς δεσμούς τους.

οδοξία, απληστία, σκληρότητα, κακή συμπεριφορά, αναλφαβητισμό και ούτω καθεξής. Οι κατά καιρούς μελέτες ιστορικών για το Βυζάντιο και τη σχέση του με τη Δύση αναδεικνύουν, πάντως, ότι οι διαφορές μεταξύ τους δεν περιορίζονται μόνο στο θρησκευτικό μέρος. Κοινωνικές, οικονομικές, πολιτιστικές και πλήθος άλλων διαφορών θα μπορούσαν να εμπλουτίσουν τον κατάλογο. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Αλεξίου Α΄ η κατάσταση άλλαξε σημαντικά. Οι νορμανδικοί πόλεμοι και οι επιτυχίες του ενετικού στόλου είχαν αποδείξει τι μπορούσαν να κάνουν οι Δυτικοί, οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να περιφρονούνται πια. Αλλά η πιο εντυπωσιακή εμπειρία ήταν η Πρώτη Σταυροφορία, η οποία έσωσε μεν το Βυζάντιο, δημιούργησε δε μια νέα απειλή αυτή τη φορά εναντίον της αυτοκρατορίας. Οι Βυζαντινοί είδαν τον κίνδυνο αυτό στις δραστηριότητες των Σταυροφόρων και το σφετερισμό των ρωμαϊκών εδαφών, επομένως, η στάση τους ήταν πια εντελώς διαφορετική. Άλλωστε, και η Άννα διαθέτοντας τη σχετική καλλιέργεια τις στιγματίζει ανάλογα με την κατάσταση, αναφερόμενη ειδικά και στον Νορμανδό Βοημούνδο.

Αρκετά διαφωτιστικά θεωρώ ότι είναι και κάποια παραθέματα από Βυζαντινούς ιστορικούς και χρονικογράφους, ενδεικτικά του τρόπου σκέψης τους και αντιμετώπισής τους έναντι των *Δυτικών*, που ενδεχομένως να επέδρασαν καταλυτικά στην εικόνα που είχε η Άννα για αυτούς. Ο Νικήτας Στιθέας για παράδειγμα το 1054 έγραψε το: «*Συνθέσις κατὰ Λατίνων, ἐν οἷς βλασφημοῦσι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγοντες ἐκ τοῦ υἱοῦ τοῦτο ἐκπορεύεσθαι*», ενώ στο ίδιο κλίμα κινείται και ο Ψελλός με το ποίημα «*Κατὰ Λατίνων*». Για το «*αἰμοχαρές*» των Φράγκων κάνει λόγο τον 11^ο αι. ο Μιχαήλ ο Ατταλειάτης που είναι: «*φύσει γάρ ἄπιστον το γένος των Φράγγων[...]*»⁵⁵.

Όπως προαναφέρθηκε, αναφύμενες διαφορές με την παπική εκκλησία αρχίζουν να διαμορφώνουν και το αντίστοιχο αρνητικό τοπίο στις σχέσεις τους, ήδη υπήρχε το προηγούμενο επεισόδιο με τον Φώτιο και την πραγματεία του. Ωστόσο, μια άλλη διαφορετική άποψη εκφράζεται γύρω στο 1090 από τον Θεοφύλακτο Αχρίδος, ο οποίος όταν κλήθηκε ο ίδιος να εκφράσει την άποψη του για το εκκλησιαστικό θέμα απάντησε σχετικά ουδέτερα και με επίφαση στο θέμα του δόγματος: «*Οὐ τοίνυν, οὔτε περὶ τῶν ἀζύμων οὔτε περὶ τῶν νηστειῶν ἀντισκληρυνθησόμεθα,[...], οὔδέ, πολλοῦ δεῖ περὶ τῶν ἀπηριθμημένων λοιπῶν ἀπερομολογουντες καὶ αὐτοὶ [...]*οὐ πᾶν ἔθος ἀποσχίζειν ἐκκλησίας ἰσχύει, ἄλλα τὰ πρὸς διαφθορὰν ἄγον δόγματος. "Ἐθῇ δὲ πάντων καὶ ταῦτα τὰ παρὰ τοῖς θαυμαστοῖς κριταῖς σφάλματα· τὰ μὲν ἐξ εὐλαβείας...τὰ δὲ ἐξ

55. Ι. Πολέμης, *Μιχαήλ Ατταλειάτης, Ιστορία*, εκδ. Κανάκη, (Αθήνα, 1997), σελ.200-1 και 228-9

οἰκονομίας[...]]»⁵⁶. Τονίζει ότι ένας άνθρωπος εμποτισμένος στην παράδοση της εκκλησίας μας γνωρίζει ότι κανένα έθιμο δεν είναι τόσο σημαντικό ώστε να διαιρέσει τις εκκλησίες, εκτός από αυτό που οδηγεί στην καταστροφή του δόγματος. Γι' αυτό και δεν θα συμφωνήσει ότι οι Δυτικοί υποπίπτουν σε ασυγχώρητες αμαρτίες και σε ζητήματα, όπως τα άζυμα.

Ο Κηρουλάριος, από την άλλη, στην αλληλογραφία του συνήθως επέμενε ότι δεν έφταιγε ο Πάπας για τα σφάλματα της Δύσης ή για τη διαμάχη του με τον Ουμβέρτο. Έκανε διάκριση ανάμεσα στον Πάπα, με τον οποίο ζητούσε συμμαχία, και στους Φράγκους, εννοώντας τους Νορμανδούς. Άλλωστε η σύνοδος του 1054 δεν καταδίκασε τον Πάπα ή τους Δυτικούς γενικά, αλλά επέρριπτε την ευθύνη στον Ουμβέρτο και στους άλλους απεσταλμένους. Ο Πέτρος Αντιοχείας επέμενε, άλλωστε, ότι αν κάποιοι Δυτικοί παρέβαιναν τους κανόνες θα πρέπει να το έκαναν χωρίς να το γνωρίζει ο Πάπας. Τέλος, μιας και αφορά την περίοδο που εξετάζω θα αναφέρω την περίπτωση του πατριάρχη Ιωάννη Αντιοχείας (1089-98). Εναντίον του Δυτικών ως υπαίτιων για το σχίσμα μεταξύ των Ανατολικών και Δυτικών καταφέρεται ο Ιωάννης Αντιοχείας γύρω στο 1112, γράφοντας ένα φυλλάδιο για το θέμα των αζύμων τα οποία ρητά χαρακτηρίζει ως το πιο σημαντικό σφάλμα των Λατίνων και ως μια νόσο των Δυτικών που δεν μπορεί να ιαθεί⁵⁷. Ο συγκεκριμένος πατριάρχης να θυμίσω ότι βίωσε την κατάληψη της Αντιόχειας από τους σταυροφόρους, ηγήθηκε των ανατολικών και δυτικών κληρικών, αλλά στο τέλος μάλωσε με τους δυτικούς ηγεμόνες, παραιτήθηκε και γύρισε στην πρωτεύουσα.

Η αποκορύφωση της έξαρσης του αντιλατινισμού μέχρι τις αρχές της κομνηνείας δυναστείας και την έναρξη της Α΄ σταυροφορίας, φαίνεται να μην λαμβάνει ακόμη διαστάσεις, πλην κάποιων φανατικών φωνών. Πολλοί ισχυρίζονται ότι το filioque επανεμφανίζεται την περίοδο των Κομνηνών, και αν και ο σάλος για τα άζυμα φαινόταν σχεδόν ασήμαντος το 1054, ωστόσο ο Θεοφύλακτος Αχρίδας και άλλοι επιστρέφουν στον ισχυρισμό του Φωτίου ότι τελικά αυτά ήταν το τρομερό λάθος⁵⁸.

56. Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, «Προσαλαλία τινί των αυτού ομιλιτών περί ων εγκαλούνται Λατίνοι», επιμ. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida: Discours, traites, poesies. Introduction, texte, traduction et notes*, [CFHB XVI/1] (Θεσσαλονίκη, 1980), σελ. 279. Πρβλ. Π. Γουναρίδης, «Η εικόνα των Λατίνων την εποχή των Κομνηνών», *ΒΣ* 9¹, 1994, σ. 160

57. Tia M. Kolbaba, «Byzantine Perceptions of Latin Religious “Errors”: Themes and Changes from 850 to 1350», στο *Crusaders from the respective of the Byzantium and the Muslim World*, επιμ. Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh, (Washington, D.C, 2001), σελ.117-143, εδώ 126

58. Kolbala, «*Byzantine Perceptions*», σελ. 127

Οι πρωταγωνιστές της περιόδου αυτής στο Βυζάντιο δεν αντιμετώπιζαν τη Δύση ως κάτι μονολιθικό, κι άρα δεν αισθάνονταν ότι ζούσαν σε έναν κόσμο με σαφή διάκριση Ανατολής-Δύσης. Αντί για σύγκρουση Ρώμης-Κωνσταντινούπολης έβλεπαν διάφορες ομάδες με διαφορετικά συμφέροντα. Έτσι, πολλά από τα στοιχεία των μεταγενέστερων σχέσεων ανάμεσα στο Βυζάντιο και στους *Δυτικούς* δεν ήταν ακόμη ευδιάκριτα. Η αντίληψη περί της Δύσης ως ενωμένης και ως απειλής, η λαϊκή αντιπάθεια απέναντι στους Λατίνους, όλα αυτά θα αναδυθούν αργότερα, κυρίως μετά την άλωση του 1204. Αναρωτιέται κανείς, μήπως, το ίδιο το Σχίσμα οδήγησε σταδιακά στην κατασκευή μιας μονολιθικής Δύσης στα μάτια των Βυζαντινών, καθώς οι λεπτές αποχρώσεις υποχώρησαν μπροστά στην προτεραιότητα της οριοθέτησης ανάμεσα σε ανατολικούς Ορθόδοξους και Δυτικούς αιρετικούς. Υπό τις συνθήκες πολιτικής και πολιτιστικής ανωτερότητας που διακατείχαν τους Βυζαντινούς τον ενδέκατο αιώνα, οι πράξεις των Δυτικών αντιμετωπίζονταν ακόμη, μάλλον, με υπεροψία και περιφρόνηση.

Αρκετά διαφωτιστική περί του στερεότυπου που υπήρχε για τον *Δυτικό* είναι, επίσης, η περιγραφή του ιστορικού, Νικήτα Χωνιάτη. Η εικόνα του *Λατίνου-Δυτικού* φαίνεται να ευθυγραμμίζεται με την αντίστοιχη της Άννας και να συμπίπτει με μια άλλη συνηθισμένη εικόνα αυτή των βαρβάρων, με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Οι βάρβαροι στην *Ιστορία* του είναι σκληροί, αλαζόνες, άπληστοι και ασταθείς και γενικά υποδέεστεροι του βυζαντινού τρόπου ζωής. Για τον Χωνιάτη οι Δυτικοί, με ιδιαίτερες αναφορές στους Νορμανδούς⁵⁹, αντιπροσωπεύουν την εικόνα των βαρβάρων. Είναι πολύ κατατοπιστική η εντύπωση που είχε σε συνδυασμό με την περιγραφή που κάνει στο έργο του, τονίζοντας ότι το χάσμα μεταξύ Λατίνων και Βυζαντινών είναι τεράστιο καθώς αποτελούν δυο αντίθετους πόλους και δεν έχουν τίποτα κοινό. Ισχυρίζεται ότι είναι άκαμπτοι (ψηλομύτες), με μια υπερηφάνη καλοσύνη και λατρεύουν να σνομπάρουν την ομαλότητα και ταπεινότητα των τρόπων των Βυζαντινών. Αλλά οι Βυζαντινοί αντιμετωπίζουν την αλαζονεία τους, την ξυπασιά και την υπερηφανεία τους σαν μύξα που κρατά την μύτη τους ψηλά στον αέρα. Και τους ποδοπατούν με τη δύναμη του Θεού, ο οποίος τους την έδωσε για να καταπατούν την έχιδνα και το

59. Oliver J. Schmitt, «Das Normannenbild im geschichtswerk des Niketas Choniates», *JöB* 47, (1997), σελ. 157-177

σκορπιό. Παρόλα αυτά υπάρχουν κάποιες αναφορές στον Χωνιάτη που φαίνεται να υποστηρίζει ειδικά τους σταυροφόρους *βαρβάρους* έναντι των βυζαντινών⁶⁰.

Είναι γεγονός ότι εκφράσεις, όπως «*γένος άνευ τιμής και αξιοπρέπειας*», «*γένος διεφθαρμένον*», «*γένος βάρβαρον*», «*λαός μηδαμινός και αιμοχαρής*», χρησιμοποιούνταν συχνά από τους Βυζαντινούς για να προσδιορίσουν τους λαούς, όπως τους Βουλγάρους, τους Ρώσους αλλά και πολύ περισσότερο τους Φράγκους, που χαρακτηρίζονταν εντούτοις, στα έγγραφα τα οποία τους απηύθυνε η αυτοκρατορική Γραμματεία, ως έθνη «*χριστιανικώτατα*»⁶¹.

Σε γενικές γραμμές, όμως, πρωταγωνιστής ενός καθολικού στερεότυπου για την εικόνα του *Δυτικού* φαίνεται να αποτελεί το θρησκευτικό κομμάτι με τα δύο μείζονα θέματα, την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος- *filioque*- και τη χρήση του αζύμου άρτου. Ενδεχομένως, αυτό να προδιαθέτει αρνητικά ένα μέρος του βυζαντινού κόσμου μέχρι και την άφιξη των πρώτων σταυροφόρων, των οποίων η εικόνα τότε ξεκάθαρα θα ξεδιπλωθεί. Οι *Δυτικοί*, ως αντίπαλοι, ως οι «*άλλοι*» γενικά, ποτέ δεν χαρακτηρίζονται ως κληρονομιά του Θεού και περιούσιος λαός ως ένα σύνολο μαζί με τους Βυζαντινούς, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, με τους Βουλγάρους στις επιστολές του Νικολάου Μυστικού⁶². Η εικόνα του *Δυτικού* θα αρχίζει σιγά- σιγά να αμαυρώνεται στο μυαλό των Βυζαντινών με την άφιξη των πρώτων σταυροφόρων.

2.5 Ο γενικές ονομασίες του *Δυτικού* στην *Αλεξιάδα*

Ο όρος *Λατίνος* στην *Αλεξιάδα* της Άννας απαντάται, σύμφωνα και με τον κατάλογο περιεχομένων που συντάξε ο P. Gautier⁶³, 97 φορές και 4 φορές το επίθετο *Λατινικός*. Οι *Κελτοί*, ως αρχαιοπρεπής αναχρονιστικός τύπος, χρησιμοποιείται 197 φορές και 20 φορές το επίθετο *Κελτικός*, ενώ ο ίδιος όρος στο Χωνιάτη είναι σπάνιος, εκτός από τη φράση *Κελτικό γένος*⁶⁴. Η χρήση του φαίνεται να εφαρμόζεται εναλλακτικά με τη λέξη *Λατίνος*. Από την άλλη ο όρος *Φράγκος* χρησιμοποιείται 20 φορές,

60. Χωνιάτης, *Ιστορία*, σελ. 391, σειρά 24-392

61. Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1998, μτφρ. Τούλα Δρακοπούλου, σελ. 64

62. Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, Το Εμπόλεμο Βυζάντιο στις ομιλίες και στις επιστολές του 10^{ου} και 11^{ου} αι. Μια ιδεολογική προσέγγιση, *Το εμπόλεμο Βυζάντιο 9ος-12ος αι. EKE- IBE*. Διεθνή Συμπόσια 4, 1997

63. Anne Comnene, *Alexiade*, επιμ. P. Gautier, 4, Paris, 1976, 73 f, στο A. Kazhdan, «*Latins and Franks in Byzantium*», σελ. 86

64. Χωνιάτης, *Ιστορία*, 264.64

14 φορές το επίθετο *Φραγκικός*, 7 φορές ο όρος *Ιταλός*, ενώ σπάνια απαντάται ο όρος *Γερμανός* ή *Γερμανικός*. Η Άννα Κομνηνή ορίζει τον εξεγερθέντα Νορμανδό Ρουσσελίο⁶⁵ ως Κέλτη ή βάρβαρο, αλλά δεν τον καθορίζει ως Φράγκο⁶⁶. Για τον ίδιο άνθρωπο σε ένα απόσπασμα του, όμως, ο Ατταλειάτης φαίνεται να του αποδίδει έναν διαφορετικό εθνικό όρο, ως Φράγκο⁶⁷. Η χρήση της ονομασίας *Φράγκος* στην Αλεξιάδα φαίνεται να γίνεται εναλλακτικά αρκετές φορές με την ονομασία *Λατίνος* και *Κέλτης*. Για να υποδηλώσει τους σταυροφόρους χρησιμοποιεί αδιακρίτως τις λέξεις *Φράγκος*, *Κέλτης* ή *Λατίνος*. Στη διήγηση της για την Α' σταυροφορία αναφέρει την άφιξη αναρίθμητων φραγκικών στρατευμάτων που προκαλούν φόβο εξαιτίας της κακής φήμης των γνωρισμάτων τους, τα οποία θεωρούνται από την ιστορικό χαρακτηριστικά της φύσης των Κελτών⁶⁸. Σύμφωνα με την Ασδραχά ο όρος «Κέλτες» μπορεί να αναφέρεται σε κάποιες περιπτώσεις στους Γερμανούς, σε άλλες σε νορμανδικά μισθοφορικά στρατιωτικά αποσπάσματα και κάποιες φορές ακόμα και στους Βαράγγους. Πρόκειται μάλιστα για σύγχυση, σύμφωνα με την ίδια, των αρχαϊζόντων εθνικών ονομάτων με τα οποία ορίζονταν αυτοί οι λαοί, και που αποτελεί μέρος του γρήγορου τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν, και δικαίως, εάν δούμε το ζήτημα από την οπτική ενός Βυζαντινού της εποχής που εξετάζεται⁶⁹.

Για τον Πέτρο τον Κουκούπετρο, για παράδειγμα, γράφει η Άννα -αγνοώντας μάλλον το ρόλο του πάπα Ουρβανού Β' - ότι σχεδίαζε να διακηρύξει το σχέδιο του για την απελευθέρωση των αγίων Τόπων στις χώρες των *Λατίνων* και στους κόμητες της Φραγκίας⁷⁰. Και σε άλλο σημείο αναφέρει ότι ενώ αρχικά ο Αλέξιος ήθελε να συμμετέχει στην εκστρατεία των *Λατίνων* κατά των Τούρκων φάνηκε ανήσυχος αντικρίζοντας τα στρατεύματα των *Φράγκων*, δείχνοντας απλώς την πρόθεση του να βοηθήσει τους *Κέλτες* σαν να ήταν παρών⁷¹. Γίνεται αντιληπτό ότι για την περιγραφή του ίδιου στρατιωτικού σώματος, που εκστρατεύει κατά των Τούρκων, δίνει τρεις ονομασίες. Και σε ένα άλλο απόσπασμα περιγράφει ένα τμήμα του στρατού των *Λατίνων* που αρνείται να ενωθεί με τους *Φράγκους*⁷². Οι *Φράγκοι*, ενδεχομένως, ερμηνεύονται ως

65. O Roussel de Bailleul ήταν Νορμανδός μισθοφόρος και αυτοανακηρύχθηκε ανεξάρτητος αρχηγός της Μ.Ασίας το 1073.

66. *Αλεξιάδα*, Α, Χ, 4

67. *Ατταλειάτης*, 186.18

68. *Αλεξιάδα*, Ι, V, 4

69. C.Asdraha, «L'image», *BS* 44, 1982, σελ. 31-40

70. *Αλεξιάδα* Ι, V 5

71. Ο.π., ΙΑ, ΙΙ 2

72. Ο.π., Ι, ΙV, 3

τμήμα της γενικής μάζας των Λατίνων. Η Άννα αναφέρει σχετική συζήτηση του πατέρα της με *Λατίνο* ευγενή σε ένα επεισόδιο στο οποίο αυτός φαίνεται να κάθισε με αναιδεια στο θρόνο του αυτοκράτορα και με τη βοήθεια ενός Λατίνου μεταφραστή τού ζήτησε ο Αλέξιος να του αναλύσει την καταγωγή του. Ο ευγενής απάντησε ότι είναι ένας καθαρός, γνήσιος Φράγκος με ευγενή καταγωγή⁷³.

Στην αναφορά όλων αυτών των νεοαφιχθέντων Δυτικών σταυροφόρων στο Βυζάντιο δεν παραλείπει αρκετές φορές να τους προσάψει τον χαρακτηρισμό του Βάρβαρου, όπως στον ιερέα Λατίνο, τον οποίον περιγράφει με τα μελανότερα χαρακτηριστικά που θα μπορούσε να έχει ένας ιερέας που δεν σέβεται το σχήμα του. Αλλά για την ιστορικό το γένος αυτών των Βαρβάρων είναι τόσο αφιερωμένο στη θρησκεία όσο και στον πόλεμο⁷⁴.

Η Άννα, στο επεισόδιο με τον Βοημούνδο και τον πετεινό, το οποίο θα εξεταστεί στη συνέχεια, μιλάει για στρατεύματα των Φράγκων, για Κέλτες, για καταλόγους των Λομβαρδών και το σύνολο των Λατίνων, Γερμανών αλλά και των *καθ' ἡμᾶς Φράγκων*⁷⁵. Σύμφωνα με τον Kazdan στην ορολογία της Άννας, οι Φράγκοι δεν φαίνεται να έχουν καμία σχέση με τη γη που ονομάζεται Φραγκία. Ο βασιλιάς της Φραγκίας, κόμης Στέφανος⁷⁶, και κατά πάσα πιθανότητα όλοι όσοι έχουν αυτό τον τίτλο είναι Γάλλοι, ενώ οι Φράγκοι, όπου αναφέρονται θεωρείται ότι είναι κατά κύριο λόγο Νορμανδοί⁷⁷. Ο Χωνιάτης για να διαφοροποιήσει άλλωστε τους κατοίκους της Φραγκίας από τους Φράγκους (Νορμανδούς) και να τονίσει την απόκλιση, τούς αναφέρει ως Φραγγίσκους⁷⁸. Οι *Λατίνοι* γενικά θεωρήθηκαν από την Άννα ως επικίνδυνοι ξένοι, ενώ οι Νορμανδοί (Φράγκοι) στην εποχή της θεωρήθηκαν από την ίδια κάτι περισσότερο από μια απλή τάξη μισθοφόρων, αν και μερικοί εισήχθησαν κιόλας στα στρώματα της βυζαντινής άρχουσας τάξης. Αποτελούσαν τον σημαντικότερο εχθρό του πατέρα της και ανοιχτή πληγή του Βυζαντίου. Δεν παραλείπει να αναφέρει, όμως, ότι ήταν «*καθ' ἡμᾶς*» *υπήκοοι* και υπηρέτησαν τον αυτοκράτορα στις αποστολές του, όταν τους χρειαζόνταν. Μια τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση είναι ο Κωνσταντίνος Ουμπερτόπουλος, σύμβουλος του αυτοκράτορα και ανιψιός του Ροβέρτου Γυισκάρδου, αλλά και ο ετεροθαλής αδελφός του Ροβέρτου που διοικούσαν το τάγμα των

73. Ο.π., I, X 7

74. Ο.π., I, VIII 8

75. Ο.π., IA, XII 6

76. Ο.π., IA, VI, 1

77. Kazhdan, «*Latins and Franks in Byzantium*», σελ.90

78. Χωνιάτης, *Ιστορία*, 588.21, 32; 596.43; 597.64; 647.4

Φράγκων. Παρόλα αυτά, ο καταραμένος Φράγκος παραμένει για αυτήν ο Βοημούνδος, ο χαρακτηρισμός του οποίου θα επεξηγηθεί στη συνέχεια.

Κεφάλαιο Τρίτο

3.1 Οι εκ Δύσεως φιλικά προσκείμενοι

Ίσως κάποιος να διερωτάται αν η ιστορικός αντιμετωπίζει τα δυτικά πρόσωπα με κάποια εμπάθεια ή αν όντως παρουσιάζει αμερόληπτη την εικόνα τους και τα τεκταινόμενα γύρω από αυτά. Εξετάζοντας την αφήγηση της δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός ότι πέρα από την προαναφερόμενη επιρροή ή και προκατάληψη που είχε δεχθεί από το περιβάλλον της για την εικόνα των Δυτικών, εξιστορεί, ωστόσο, εκτός των εξεχόντων Δυτικών πρωταγωνιστών της, μια σειρά από «δεύτερα» δυτικά πρόσωπα, που τα απεικονίζει με τρόπο που φαίνεται να τα εκθειάζει.

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσω περιπτώσεις Δυτικών για τους οποίους η εικόνα τους, για την ιστορικό, ή φαίνεται ουδέτερη ή φιλικά προσκείμενη σε αυτήν. Τα παρακάτω παραδείγματα θα λειτουργήσουν κατατοπιστικά προς αυτή την κατεύθυνση. Ο Roussel de Bailleul για παράδειγμα, ο Νορμανδός Ουρσέλιος ή Ρουσσέλιος για την Άννα αποτελεί ενδιαφέρουσα περίπτωση. Ενώ η ίδια τον χαρακτηρίζει απαξιωτικά Κελτό και βάρβαρο γνωρίζοντας την επικίνδυνη και άστατη φύση του, από την άλλη φαίνεται να εξιστορεί με ακρίβεια αλλά και θαυμασμό πόσο ισχυρή, στρατιωτική και επιβλητική προσωπικότητα είναι στους γύρω του, αφού και ο ξάδελφος του αυτοκράτορα στο περιστατικό της σύλληψης του, λυπώντάς τον για τη δήθεν τύφλωση του λέει: *Καὶ μέμψιν αὐτῷ ἐπῆγε τούτου καταβοώμενος ὡς τοιοῦτον ἄνδρα γεννάδαν τε καὶ ἄντικρυς ἥρωα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀφελομένου[...]*⁷⁹. Σε όλη την αφήγηση της για τον Ρουσσέλιο δεν παραλείπει να αναφέρει τη γενναιότητα του και την ανδρεία του ως πολεμιστή: *Πολλῶν δὲ πιστευθέντων τὸν μετ' αὐτοῦ πόλεμον ἐπ' ἀνδρεία διαβεβοημένων καὶ πείραν εἰσενεγκαμένων πλείστην πολέμου καὶ μάχης, οὗτος ὑπερπαίων*

79. Αλεξιάδα, Α, IV,4

ἐφαίνετο καὶ τὴν ἐκείνων πολυπειρίαν. Πῇ μὲν αὐτὸς προσβάλλων καὶ τρέπων καὶ καθάπερ πρηστήρ ἐμπίπτων τοῖς ἀντικαθισταμένοις αὐτῷ, πῇ δὲ καὶ συμμαχίαν λαμβάνων ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀνυπόστατος ἦν ταῖς ὁρμαῖς, ὥστε καὶ τῶν πάνυ μεγιστάνων τινὰς κατασχεῖν καὶ τὰς ἐκείνων κλονῆσαι φάλαγγας[...]»⁸⁰. Παρόλα αυτά, η προδοσία και η απιστία του κατά της αυτοκρατορίας τονίζονται λεπτομερώς στην αφήγηση σαν να θέλει να δικαιολογήσει την συγκεκρικαλυμμένη της εμπάθεια, προετοιμάζοντας κατά κάποιο τρόπο και τους αναγνώστες για τον άστατο αυτό χαρακτήρα των Νορμανδών. Ο Roussel de Bailleul και η τύχη του δεν θα αναφερθούν ξανά, αλλά το ηθικό της διδασμα εξηγεί την βυζαντινή πολιτική είκοσι χρόνια μετά.

Ένα άλλο πρόσωπο είναι και ο Πέτρος Αλίφας, *ἄνδρας κατὰ πόλεμον περιβόητος καὶ τὴν ὥς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πίστιν ἀκράδαντον διόλου τηρήσας*⁸¹. Πρόκειται για έναν *Λυτικό* αριστοκρατικής καταγωγής που μετά τον θάνατο του Ροβέρτου ακολούθησε τον Αλέξιο στην Α΄ σταυροφορία⁸². Η ιστορικός τον εκθειάζει για την αφοσίωση και προσήλωση του στον αυτοκράτορα⁸³. Είναι, επίσης, το δεύτερο πρόσωπο στον κατάλογο των παρισταμένων στη συνθήκη του Δεβόλη το 1108 με τον Βοημούνδο. Ίδρυσε μια δυναστεία της βυζαντινής αριστοκρατίας, την οικογένεια Πετραλίφα, η οποία ανήλθε στο προσκήνιο στις αρχές του δέκατου τρίτου αιώνα.

Ένας άλλος *Λυτικός*, εξίσου, έμπιστος, του Αλέξιου που ελάχιστα, όμως, σχολιάζεται από την Άννα ήταν ο Κωνσταντίνος Ουμπερτόπουλος. Αν και ανιψιός του Ροβέρτου Γυισκάρδου διετέλεσε σύμβουλος του αυτοκράτορα βοηθώντας τον και κάνοντας συμμαχία μαζί του, και αργότερα διοικώντας τα φραγκικά τάγματα κατά του Ροβέρτου. Ο Ουμπερτόπουλος, σύμφωνα με την Άννα, φαίνεται να αφοσιώνεται στον Αλέξιο, τον οποίον εκτιμά και σέβεται ως άνθρωπο: *Ἐξελθὼν οὖν ἐκεῖθεν ὁ Κομνηνὸς Ἀλέξιος καὶ τοῦ Πακουριανοῦ ἀπαλλαγεῖς πρὸς ἕτερον ἄνδρα καὶ αὐτὸν ἀρειμάνιον τὸν Οὐμπερτόπουλον ἄπεισι. Καὶ τὸν ἴδιον ἀπαγγέλλει σκοπὸν καὶ τὴν αἰτίαν παρίστησι, καθ' ἣν διαδρᾶναι βουλόμενος εἰς συμμαχίαν καὶ αὐτὸν προσκαλεῖται. Ὁ δ' εὐθὺς κατενεύκει· «κάμει δ'» ἔφη «πάντως ἔξεις εὐψύχως σου καὶ μάλα προκινδυνεύοντα*⁸⁴.

80. Ο.π., Α, Ι, 2

81. Ο.π., ΙΓ, ΙV, 4

82. ODB, σελ.1643

83. D. M. Nicol, «Symbiosis and integration. Some Greco-Latin families in Byzantium in the 11th to 13th centuries», *BF* 7, (1979), σελ. 113-136, εδώ 131

84. *Αλεξιάδα*, Β, ΙV, 7

Ίδια εικόνα, και μάλιστα ανθρώπου που αποπνέει εμπιστοσύνη στον αυτοκράτορα είναι του σεβαστού Μαρίνου από τη Νεάπολη τον οποίο καλεί κοντά του ο αυτοκράτορας για να του εκμυστηρευτεί την υπόθεση με τον Βοημούνδο. Ωστόσο, αναφέρει ξεκάθαρα ότι ο συγκεκριμένος δεν τήρησε ανόθευτο τον όρκο του προς τον πατέρα της παρασυρόμενος από λόγια απατηλά και υποσχέσεις. Είναι αξιοπρόσεκτο, ότι δεν χαρακτηρίζονται όλοι οι *Λυτικοί* ανάξιοι εμπιστοσύνης του αυτοκράτορα, ειδικά αν έχουν αυτομολήσει και μετανιώσει για την πρότερη συμπεριφορά τους. Τα αντίστοιχα περιστατικά που εξιστορεί η Άννα με μεμονωμένα πρόσωπα δεν φαίνεται να μονοπωλούν το ενδιαφέρον της. Ενδεχομένως, να ήθελε εμμέσως να εκθειάσει τη μεγαλοψυχία, αλλά και την ανεκτικότητα του αυτοκράτορα απέναντι στις ειλικρινείς προθέσεις *Λυτικών*, αλλά και φυσικά να δείξει ότι αμερόληπτα εξιστορεί τα γεγονότα.

Σε επόμενο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί η ιδιαίτερη *Λυτική* συμπάθεια του πατέρα της, ο Ισαγγέλης. Εδώ θα αναφερθώ απλά στο γιό του, Βερτράνο, για αυτήν Πελκτράνο, καθώς κάνει μια μικρή αναφορά, ταυτόχρονα ενδεικτική της θετικής εικόνας της για αυτόν. Η γενική εντύπωση είναι ότι πρόκειται για νόθο γιο του Raymond de St.Gill με αμφισβητούμενο δικαίωμα κληρονομιάς στις χώρες που κυβερνούσε ο πατέρας του στην Ευρώπη και ειδικά στην Τουλούζη. Ενδεχομένως, λόγω αυτού να βρισκόταν σε αντιπαράθεση με τα αδέλφια και τα ξαδέλφια του. Η άφιξη του στην Ανατολή έγινε το καλοκαίρι του 1108 με 4000 ιππείς και πεζούς και με ένα στολίσκο από σαράντα γαλέρες⁸⁵. Συνάπτοντας συμμαχία με τη Γένουα προσπαθεί να καταλάβει τις κτήσεις του πατέρα του. Η αναφορά της Άννας γίνεται στο δέκατο τέταρτο κεφάλαιο, όταν ο Πελκτράνος βρισκόταν στην Τρίπολη, σύμφωνα με αυτήν, και ο Αλέξιος προσπαθούσε να προσεταιρισθεί τους κόμητες εναντίον του αλαζόνα Τανκέρδου. Αυτός είχε παραβιάσει τον όρκο του και είχε καταλάβει την Αντιόχεια για τον εαυτό του. Το ζητούμενο ήταν να κερδίσει την συγκατάθεση του για επίθεση κατά του Τανκέρδου. Παρουσιάζει τον Αλέξιο, σε γράμμα του μέσω του Βουτουμίτη, να επικαλείται την πρότερη εντιμότητα και την αφοσίωση του Ραυμόνδου (Ισαγγελή) σε αυτόν, ως παράδειγμα πίστης και ευγνωμοσύνης: «*Οὐ χρή σε δεύτερον τοῦ ἰδίου πατρὸς ὀφθῆναι, ἀλλ' ὁμοίαν καὶ αὐτὸν τὴν πρὸς ἡμᾶς διατηρῆσαι πίστιν*»⁸⁶. Οφείλε να ακολουθήσει το δρόμο που είχε δείξει ο πατέρας του και να μην προδώσει την εμπιστοσύνη του αυτοκράτορα. Η Άννα αφηγείται λεπτομερώς την απάντηση που ήθελε

85. Steven Runciman, *Η ιστορία των σταυροφοριών*, τομ. Β', εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2006, σελ. 65

86. *Αλεξιάδα*, ΙΔ, ΙΙ, 6

να ακούσει ο πατέρας της από έναν πιστό υπήκοο, ο οποίος εξαρχής φαίνεται να διακείται φιλικά και χωρίς κανένα δισταγμό και ενδοιασμό να συναινεί με την απόφαση του αυτοκράτορα: *Ὡς δὲ τοῦτον ἐπιρρεπῇ τε καὶ ἔτοιμον πρὸς πᾶν θέλημα τοῦ αὐτοκράτορος ἐώρων καὶ θάνατον ὑπὲρ αὐτοῦ προθύμως ἐλέσθαι, εἰ καὶ τούτου δεήσει, ἐπαγγελλόμενον ναὶ μὴν καὶ εἰς προσκύνῃσιν αὐτοῦ ἐληλυθέναι, ἐπειδὴν ἐν τοῖς μέρεσι τῆς Ἀντιόχου ἀφίκεται[...]*⁸⁷. Ο συγκεκριμένος *Δυτικός* περιγράφεται από την ιστορικό να διαφέρει από τους άλλους, αφού ευθυγραμμίζεται με την πολιτική του πατέρα της και απέχει μακράν της δυτικής αγνωμοσύνης, αχαριστίας και φυσικά φιλοχρηματίας, κλασσικά χαρακτηριστικά για τους *Δυτικούς* σε όλη της την αφήγηση. Φαίνεται διατεθειμένος να δώσει και τη ζωή του για τον αυτοκράτορα ακολουθώντας πιστά τις προσταγές του. Ο Αλέξιος από την άλλη περιγράφεται φανερά προκατειλημένος μαζί του, κάτι που πηγάζει από την ευθύτητα και την αμεσότητα με την οποία του απευθύνεται. Εκτιμώ ότι είχε προηγηθεί η διαδικασία επιτέλεσης του όρκου και ο ίδιος γνώριζε τις υποχρεώσεις του.

3.2 Δυτικοί Σύμμαχοι

Η εικόνα των Ιταλών, και δη των Βενετών, στην αφήγηση της Άννας φέρεται να διαφοροποιείται σε σχέση με αυτή των άλλων *Δυτικών*. Οι Βενετοί, οι Γενουάτες και οι Πιζάνοι αποτελούν στην *Αλεξιάδα* μια ξεχωριστή κατηγορία *Δυτικών*, καθώς παρουσιάζονται ως απαραίτητοι σύμμαχοι και συνεργάτες του Αλέξιου κατά των Νορμανδών. Πρόκειται για Ιταλούς που είχαν επιδοθεί στο θαλάσσιο εμπόριο, καθώς η γεωγραφική θέση των πόλεων τους ευνοούσε τέτοιες δραστηριότητες υπό την αιγίδα αρχικά και της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Είναι ενδιαφέρον ότι τους αναφέρει πάντα με το εθνικό τους όνομα, σαν να τους ξεχωρίζει από τους βάρβαρους Φράγκους: *καὶ γενούσιος στόλος εἰς συμμαχίαν τῶν Φράγγων ἐξελθεῖν ἐτοιμάζεται[...]*⁸⁸. Αλλά είναι και οι μοναδικοί που διεκδικούν και κερδίζουν ιδιαίτερα προνόμια για τις υπηρεσίες τους, όπως η περίπτωση των Βενετών με το Χρυσόβουλλο του 1082 και την παραχώρηση σημαντικότερων προνομίων στην πρωτεύουσα. Είναι γεγονός ότι η Βενετία είχε από νωρίς συνάψει οικονομικές σχέσεις με το Βυζάντιο, χωρίς αυτό να

87. Στο ίδιο

88. Ο.π., ΙΑ, XI, 1

σημαίνει ότι θαύμαζε την κοινωνική δομή του ή τη μορφή διακυβέρνησης⁸⁹. Σίγουρα, όμως, θαύμαζε τη δόξα και τον πλούτο του Βυζαντίου. Εξάλλου, πολλοί ελληνικοί τίτλοι και αξιώματα είχαν υιοθετηθεί από τους Ιταλούς. Η ιδιαίτερη ναυτική δύναμη και των τριών πόλεων αποτέλεσε αργότερα σημαντικό πόλο έλξης για τις επιχειρήσεις των *Λυτικών* στις σταυροφορίες. Τα ανταλλάγματα, άλλωστε, δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητα. Αν και η Άννα δεν το αναφέρει, ωστόσο, παρά την αρχική τους δυσπιστία να συμμετέχουν στη σταυροφορία δέχτηκαν και ζήτησαν ως αντάλλαγμα την εγκατάσταση τους σε κάθε πόλη που θα βοηθούσαν να καταληφθεί⁹⁰.

Στην Άννα τούς συναντά κάποιος για πρώτη φορά στο Δ' κεφάλαιο, όταν η νορμανδική απειλή αναγκάζει τον Αλέξιο προς εξεύρεση συμμάχων με τη δοκιμασμένη τακτική απονομής χρυσού και αξιωμάτων: *Ἀλλὰ καὶ τοὺς Βενετικούς προσκαλεῖται δι' ὑποσχέσεων καὶ δώρων[...]*⁹¹. Το ισχυρό δέλεαρ του Αλέξιου και οι διαβεβαιώσεις του φαίνεται ότι δεν τους αφήνουν αδιάφορους, θυμίζοντας κάπως για πολλοστή φορά τη δυτική ροπή προς τη φιλοχρηματία. Με εχέγγυο την υπόσχεση του αυτοκράτορα αναλαμβάνουν χωρίς δεύτερες διαπραγματεύσεις την επίθεση κατά του Ροβέρτου. Ο βενετικός στόλος ξακουστός για την οργάνωση του, όταν πλησιάζει στο Δυρράχιο και αντικρίζει το ναυτικό του Ροβέρτου, παρουσιάζεται από την Άννα αρχικά φοβισμένος και έντρομος, αποχωρώντας στο τέλος χωρίς μάχη. Το περιστατικό ως μεμονωμένο δεν επαναλαμβάνεται, αφού οι Βενετοί κατορθώνουν να κοροϊδέψουν και να νικήσουν τον γιο του Ροβέρτου, Βοημούνδο. Θαρραλέοι, με αυτοπεποίθηση και υπερηφάνεια, ταγμένοι στην υπηρεσία του Αλέξιου, περιγράφονται να κατατροπώνουν το στρατό του Ροβέρτου, αποκομίζοντας πολλά λάφυρα και χρηματικά ποσά κατά την επιστροφή τους στη Βενετία⁹². Η εμπιστοσύνη, ωστόσο, του Αλέξιου στις ικανότητες τους φαίνεται και από την ανάθεση της φρουρήσης στο Δυρράχιο σε έγκριτους, όπως λέει, Βενετικούς: *καὶ τὴν τῆς ἀκροπόλεως φρουρὰν τοῖς ἐκκρίτοις Βενετικοῖς τῶν ἐκεῖσε ἀποίκων ἀνέθετο[...]*⁹³. Οι Βενετοί δεν λειτουργούσαν ως μισθοφόροι, καθώς ανήκαν στη βυζαντινή επικράτεια, οπότε δεν περίμεναν πληρωμή. Συνεπώς, ο απώτερος σκοπός τους φαίνεται λογικό να κινούνταν σε άλλη κατεύθυνση. Από τη μια επιδίωκαν να απομονώσουν τη νορμανδική απειλή ως άμεσο κίνδυνο για

89. D. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, (Cambridge University Press, 1992), σελ.51

90. Runciman, *Ἱστορία*, τομ. Β', σελ. 20

91. *Ἀλεξιάδα*, Δ, II, 2

92. Ο. π., Δ, II, 1-6

93. Ο. π., Δ, VIII, 4

τους ίδιους στην Αδριατική, και από την άλλη να επωφεληθούν ανταμειβόμενοι πλουσιοπάροχα για τη συνεργασία τους με τον αυτοκράτορα. Το ενδεχόμενο οικονομικής προσέγγισης της αυτοκρατορίας προς ίδιον όφελος δεν έμοιαζε μακρινό.

Για τη δεύτερη επίθεση (στο έκτο της βιβλίου) κατά των Νορμανδών έλαβαν ξανά επιστολή από τον Αλέξιο που ζητούσε τη ναυτική συνδρομή τους με τα ανάλογα ανταλλάγματα στο πολλαπλάσιο από ό,τι θα έχαναν. Η Άννα δεν παραλείπει ποτέ να τονίζει τις προσφορές του πατέρα της σαν να αντιλαμβανόταν ενδόμυχα τη δυσπιστία και την απληστία τους. Στην Κασόπη ηττάται ξανά ο Ροβέρτος. Η νίκη τους αυτή δείχνει να συνοδεύεται από κάποια σημεία έπαρσης και υποτίμησης του εχθρού, αφού ο θρίαμβος τους τούς οδήγησε σε αδράνεια, στέλνοντας τα πιο γρήγορα πλοία πίσω στη Βενετία. Ο Ροβέρτος από την άλλη εξαγριωμένος ετοιμάζει τις νέες του κινήσεις. Στην Κέρκυρα λαμβάνει χώρα η επόμενη συμπλοκή. Με περισσή γενναιότητα και τόλμη οι Βενετοί περιγράφονται να πολεμούν κατά του Ροβέρτου, αλλά με σημαντικές αυτή τη φορά απώλειες. Αιχμαλωτίστηκαν 2.500 και 13.000 σκοτώθηκαν, ενώ χάθηκαν εννέα καράβια. Η αγριότητα του Νορμανδού δεν έμεινε μόνο στην αιχμαλωσία, καθώς στη συνέχεια τούς συμπεριφέρθηκε απάνθρωπα και σκληρά. Πρόκειται για μια ταπεινωτική και εξευτελιστική ήττα των Βενετών που προκάλεσε θυμό και οργή. Η επόμενη, όμως, επίθεση σήμαινε και τη νίκη τους κοντά στο Βοθρεντό, όπου παραλίγο να αιχμαλωτιστεί και ο γιος του Ροβέρτου, Γίδος. Ως υπεύθυνος για αυτή την έκβαση κρίθηκε ο Δόγης Domenico Silivio, ο οποίος στο τέλος παραιτήθηκε και κλείστηκε σε μοναστήρι, χωρίς βία και επαναστάσεις για την προηγούμενη τραγωδία. Σύμφωνα με την Άννα, είχε τιμηθεί από τον αυτοκράτορα με το αξίωμα του πρωτοσέβαστου ζητώντας φυσικά τον αντίστοιχο μισθό. Από την αφήγηση της Άννας το πιο ενδεικτικό σημείο για την εικόνα αφοσίωσης και πίστης στον πατέρα της, είναι η απάντηση τους στις απειλές του Ροβέρτου: *«Ἴσθι, δούξ Ρομπέρτε, ὡς εἰ καὶ τὰς σφῶν ἡμῶν γυναικας καὶ τὰ τέκνα ἀποσφατιόμενα θεασαίμεθα, οὐκ ἂν τὰς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον συνθήκας ἀπαρνησώμεθα οὔτε μὴν τοῦ ἐπαρήγειν αὐτῷ καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκθύμως μάχεσθαι ὅλως ἐνδώσομεν»*⁹⁴. Πρόκειται για ένα δείγμα απόλυτης αφοσίωσης και ενδοτικότητας των Βενετών, που σαφώς δεν δείχνει να προμηνύει τις προθέσεις τους για τα έκτροπα της τέταρτης σταυροφορίας.

Η γενναιοδωρία του Αλέξιου στους Βενετούς απεικονίζεται στην αφήγηση της Άννας με κάθε λεπτομέρεια, για τις δωρεές στις εκκλησίες της Βενετίας, τα ακίνητα

94. *Αλεξιάδα*, ΣΤ, V, 8

που χάρισε, όπου τα επιθυμούσαν, την απαλλαγή από τους φόρους, τους τίτλους και τα αξιώματα. Παράλληλα οι κτήσεις των Αμαλφινών στην Κωνσταντινούπολη περιήλθαν στην κηδεμονία των Βενετών, ενώ τους παραχωρήθηκε μια περιοχή στην Κωνσταντινούπολη για να κατοικούν. Τέλος, εξασφαλίσθηκε στους Βενετούς εμπόρους η ελευθερία να εμπορεύονται σε πολλές πόλεις της βυζαντινής επικράτειας. Οι μόνες περιοχές που δεν καλύπτονταν από τα προνόμια ήταν τα νησιά του Αιγαίου και η περιοχή του Εύξεινου Πόντου. Όπως σημειώνει η Άννα, η θέση των Βενετών αυτόματα έγινε πλεονεκτική απέναντι σε όλους τους άλλους εμπόρους. Ενώ σύμφωνα με τον Κίνναμο, με τα προνόμια αυτά οι Βενετοί ήταν πλέον σε θέση να εκμεταλλευθούν πλήρως και με άνεση τις εμπορικές δυνατότητες που θα τους πρόσφερε η Ιταλική και δυτικοευρωπαϊκή αγορά⁹⁵. Γενικά, θεωρώ ότι η όλη περιγραφή των προνομίων ευθυγραμμίζεται με την τακτική του εγκωμιασμού της μεγαλοσύνης του πατέρα της, της απόδειξης της ακριβοδίκαιης μεταχείρισης των υπηκόων του και της τήρησης μέχρι κεραίας των υποσχέσεων του. Παρείχε και με το παραπάνω ό,τι τους έταζε αρκεί να τηρούσαν τις δεσμεύσεις τους για την ασφάλεια της αυτοκρατορίας. Για τον Αλέξιο μετατρέπονται πια σε ένα είδος σωματοφύλακα που ισχυροποιούσε έτσι τη θέση του. Παρόλα αυτά το χρυσόβουλλο αυτό θα αλλάξει τις ισορροπίες μεταξύ Βυζαντίου και Βενετίας προς όφελος των δεύτερων, καθώς τα δυτικά συμφέροντα θα διεισδύσουν στην αυτοκρατορία, αφαιρώντας της το ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Από την άλλη η εμπλοκή των Γενουατών και των Πιζάνων ήταν γενικά μικρή σε όλες τις επιχειρήσεις. Από τον 11^ο αι. αναλαμβάνουν την υπεράσπιση των δυτικών τμημάτων της Ιταλίας εναντίον των Τούρκων. Επίσης, ήταν οι πρώτοι που έστειλαν ένα στολίσκο στην πρώτη σταυροφορία και στη συνέχεια έναν στόλο με τον αρχιεπίσκοπο Daimbert⁹⁶, γεγονός που αναφέρει και η Άννα. Οι Γενοβέζοι φαίνονται να συνδυάζουν γενναιότητα με επιχειρηματικότητα, κάτι που ενδεχομένως να ενοχλεί τους Βενετούς που ζητούσαν να έχουν τα πρωτεία στις κινήσεις της Ιταλίας. Το ίδιο ισχύει και για τους Πιζάνους οι οποίοι διαπραγματεύονται με τον Αλέξιο και παίρνουν επίσης προνόμια με χρυσόβουλλο το 1111. Πάντως, τα προνόμια θύμιζαν εκείνα που είχαν δοθεί προ τριακονταετίας στους βενετούς. Για τους Γενουάτες δεν υπάρχει σχετική αναφορά ότι διεκδικούσαν κάτι παρόμοιο. Για τις γενναιόδωρες παραχωρή-

95. Α. Λάιου, «Οι εξελίξεις στην οικονομία και στην κοινωνία», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ', (Εκδοτική Αθηνών, 2000), Αθήνα, σ. 61.

96. *Αλεξιάδα*, ΙΑ, Χ. Βλ. επίσης Nicol, *Byzantium and Venice*, σελ. 70

σεις του Αλέξιου ο Nicol ισχυρίζεται ότι τα κίνητρα της κίνησης αυτής ήταν πολιτικά και διπλωματικά παρά οικονομικά⁹⁷. Μια συμμαχία, όμως, με νεοεμφανιζόμενες ιταλικές δυνάμεις, και κυρίως ναυτικές στις οποίες υστερούσε το Βυζάντιο, περισσότερο πολιτική χροιά μπορεί να πάρει η οποία στη συνέχεια μπορεί να συνδυαστεί με οικονομικά οφέλη.

Σε γενικές γραμμές από την περιγραφή της Άννας γίνεται αντιληπτό ότι η εντύπωση που είχε σχηματίσει μέχρι στιγμής για τους Ιταλούς, ως μέρος της Δύσης, δεν ταυτίζεται με εκείνη των υπολοίπων *Δυτικών* που προσπαθούν να καταχραστούν την καλοσύνη και γενναιοδωρία του πατέρα της. Ούτε κάνει κάποια αναφορά, ως είθισται για τους *Δυτικούς*, για ενδόμυχους σκοπούς κατάληψης του θρόνου. Οι υπηρεσίες τους, εν τέλει, ήταν εκείνες που βοήθησαν, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, τον αυτοκράτορα να ανταπεξέλθει με επιτυχία κατά τη νορμανδικής απειλής, αφού στη συνέχεια η κατάσταση δραματικά αλλάζει⁹⁸. Ο άμετρος πλουτισμός τους θα τους οδηγήσει σε υπεροπτική συμπεριφορά με αποτέλεσμα να εκδιωχθούν από τον αυτοκράτορα Ιωάννη⁹⁹.

Τα γενναιόδωρα προνόμια του Αλέξιου γύρισαν τελικά εναντίον της αυτοκρατορίας, και η Άννα επαναλαμβάνοντας πόσες φορές κατέφευγε εκεί ο Αλέξιος, ίσως, να είχε υποψιαστεί την κατάληξη.

97. Ο. π., σελ.75

98. Ο Κίνναμος χαρακτηρίζει τους Βενετούς ως διεφθαρμένους, χυδαίους και αγροίκους, χαρακτηρισμούς που θα ταυτίσει με τη ναυτοσύνη τους. Στηλιτεύει, την αλαζονεία τους προς όλους τους Βυζαντινούς, ανεξάρτητα από κοινωνική τάξη. (Σελ. 280, 23-24). Στο γράμμα του προς τον Μανουήλ Α΄, το οποίο χρονολογείται στα 1171 χαρακτηρίζονται οι Βενετοί «αλήται και πενία δεινώς κάτοχοι», ενώ ο Χωνιάτης τους χαρακτηρίζει: «άνδρες θαλάττης τρόφιμοι, κατά Φοίνικας αγύρται, πανούργοι το φρόνημα».

99. Κίνναμος, *Ιστορία*, 281. 10-11

Κεφάλαιο Τέταρτο

4.1 Οι Πρώτες αναφορές για τους Νορμανδούς

Στο κεφάλαιο αυτό πρόθεση μου είναι να περιγραφεί η εικόνα των *Δυτικών* πρωταγωνιστών της, κυρίως των Νορμανδών, πριν την έναρξη της Α΄ σταυροφορίας. Ο Νορμανδικός λαός¹⁰⁰, οι κινήσεις του και η πολιτική του εναντίον του Βυζαντίου αποτελούν, ιδίως, για την Άννα, αλλά και αρκετούς δυτικούς ιστοριογράφους,¹⁰¹ ένα κομβικό σημείο της αφήγησης, καθώς πρόκειται από τη μια για προοίμιο των σταυροφοριών και από την άλλη για αναφορές σε κεντρικούς ήρωες που θεωρεί ότι συνέβαλαν με τον έναν ή άλλο τρόπο στην εξασθένηση και την αποδυνάμωση του έργου του πατέρα της, και κατά συνέπεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι δυτικές πηγές του 11^{ου} αι. υπογραμμίζουν ιδιαίτερα την επιθετική τους φύση, αλλά και την αδήριτη επιθυμία τους για κατάκτηση και κυριαρχία. Σύμφωνα με τον Amatus of Montecassino, Λομβαρδό ίσως, ιστορικό του 11ου αι. πρόκειται πράγματι για έναν πολύ έξυπνο λαό, γρήγορο στην εκδίκηση, άπληστο για κέρδος και κυριαρχία, έτοιμο να υποκριθεί ή να αποκρύψει κάτι, φιλάργυρο αλλά και γενναίο¹⁰². Τα στοιχεία αυτά συμπίπτουν αρκετά με την εικόνα που παρουσιάζει η Άννα στην δική της αφήγηση για τους Νορμανδούς.

Όσο μελετά κάποιος την Αλεξιάδα αντιλαμβάνεται ότι πρόκειται για έναν διαρκή αγώνα των εχθρών του αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ απέναντι σε ισχυρούς άντρες που εποφθαλμιούσαν την αυτοκρατορία, έχοντας βέβαια ως προπέτασμα ακόμη και θρησκευτικές (σταυροφορία) και μη συμμαχίες. Σύμφωνα με την Αρβελέρ «η πηγή των αντιλατινικών αισθημάτων, που η εξέλιξη τους θα πάρει βίαιες μορφές κυρίως στον

100. Τους πρώτους Νορμανδούς στην Ιταλία τους συναντάμε κατά το έτος 1016 ως προσκυνητές της μονής του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο όρος Γάργανον. Περί των παραδόσεων της άφιξης των Νορμανδών βλ. E. Joranson, «The inception of the career of the Normans in Italy, legend and history», *Spéculum*, 23, 1948, 695-739, και J. France, «The occasion of the coming of the Normans to Italy», *JMH* 17, (1991), 185-205, *passim*

101. Σύμφωνα με την Ελένη Τούντα η πλειοψηφία των δυτικών συγγραφέων πολλών χρονικών και των Annales, ακόμη και από την Κ.Ιταλία, έχει επηρεαστεί από την εισβολή των Νορμανδών. Βλ. Eleni Tounta, «The Perception of Difference and the Differences of Perception: The Image of the Norman Invaders of Southern Italy in Contemporary Western Medieval and Byzantine Sources», *BΣ* 20, (2010), σελ. 111-142, *passim*

102. Amatus of Montecassino, *The History of the Normans*, μεταφρ. Prescott N. Dunbar, (Woodbridge: Boydell Press, 2004), 46, βιβλίο I, κεφ. 2

βυζαντινό λαό, δεν βρίσκεται καθόλου, όπως θα περίμενε κανείς, στο Σχίσμα του 1054 (άλλωστε, αυτό υπήρξε μια υπόθεση των εκκλησιαστικών Αρχών που πέρασε σχεδόν απαρατήρητη από το λαό), αλλά στη νορμανδική επίθεση, που θεωρήθηκε, εξαιτίας των προνομιακών σχέσεων των Νορμανδών με τον Πάπα και εξαιτίας της σύμπτωσης της με τις σταυροφορίες, ως μία σημαντική πλευρά ενός εκτεταμένου ανομολόγητου σχεδίου της παποσύνης εναντίον του ορθόδοξου κόσμου»¹⁰³. Συνεπώς, οι επιθέσεις των Νορμανδών, αν και ομόδοξων, προοικονομούν την εξέλιξη του αντιδυτικού φρονήματος, αποδέκτης του όποιου θα γίνει και η Άννα, η οποία, όμως, ίσως και να γνωρίζει επισταμένως και μια άλλη πλευρά των Νορμανδών, αυτή των προσφερομένων τις υπηρεσίες τους στην αυλή. Αναφορικά με την θέση που είχαν στην κομνήνεια αυλή ο W.B. Mcqueen ισχυρίζεται ότι οι Νορμανδοί φαίνεται να αντιπροσωπεύουν εκεί ένα αριστοκρατικό και παράλληλα στρατιωτικό ιδεώδες το οποίο αποτυπώνεται και στην *Αλεξιάδα*, άποψη την οποία δεν συμμερίζεται ο D.R. Reinsch που κατηγορηματικά αναφέρει ότι ειδικά οι Νορμανδοί για την Άννα και τον Χωνιάτη είναι μόνο *Βάρβαροι κατ' εξοχήν*¹⁰⁴. Ο R.J. Lilie¹⁰⁵ αντιπαραθέτει διεξοδικά τις απόψεις των δυο μελετητών στο έργο του αντιπαραβάλλοντας τα επιχειρήματά τους, όχι μόνο για την εικόνα όλων των *Λυτικών*, αλλά και κυρίως των Νορμανδών και των κατορθωμάτων τους στην αφήγηση της ιστορικού. Πάντως, οι Νορμανδοί μισθοφόροι μεταξύ 1060-70 είχαν ισχυροποιήσει αρκετά τη θέση τους στην αυτοκρατορία, γεγονός που τους επέτρεπε να λειτουργούν και ως υπερασπιστές του αυτοκράτορα κατά των Τούρκων αλλά και ως εν δυνάμει στασιαστές του. Η ισχυρή παρουσία τους στην αυλή, ως αυτοκρατορική φρουρά, αλλά και οι στρατιωτικές μισθοφορικές τους υπηρεσίες, μαζί με τη συμμαχία της παποσύνης, είναι ενδεικτικά στοιχεία, ωστόσο, για τον Magdalino, που ενισχύουν την πεποίθηση των Βυζαντινών πως στην πραγματικότητα υπάρχει μια σύνδεση με αυτούς τους Βάρβαρους¹⁰⁶. Η εικόνα των Νορμανδών μέσα από την αφήγηση της ιστορικού, όμως, θεωρώ ότι δεν επιδέχεται πολλών ερμηνειών και αμφισβητήσεων. Επανειλημμένως φαίνεται να εξυμνεί τις στρατιωτικές και ηγετικές τους ικανότητες χωρίς, όμως, να αφήνει περιθώρια να θεωρηθούν ως σύμμαχοι γενικά ή και φίλοι του Βυζαντίου. Γίνονται αυστηροί και περιορισμένοι οι

103. Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*, σελ.100

104. W. B. Mcqueen, «Relations between the Normans and Byzantium 1071-1112», *Byzantion* 56, 1986, σελ. 427-476, εδώ σελ.428 και D.R. Reinsch, «*Ausländer und Byzantiner im Werk der Anna Komnene*», *RHJ* 8, (1989), σελ. 257-274, εδώ 268

105. R. J. Lilie, «Anna Komnene und die Lateiner», *BS* 54, 1993, σελ.169-182

106. Paul Magdalino, «The Byzantine Background to the First Crusade», *CIBS* 1996, σελ. 9

χαρακτηρισμοί της, ειδικά των πρωταγωνιστών, για τους οποίους οι ποιοτικές εκτιμήσεις του χαρακτήρα τους δεν συνάδουν με την κουλτούρα του βυζαντινού κατεστημένου. Άλλωστε και η βυζαντινή άρχουσα τάξη απεχθανόταν τους Νορμανδούς, ως *Λυτικούς* άξεστους βαρβάρους¹⁰⁷.

Οι συνδιαλλαγές που λαμβάνουν χώρα ακόμη και σε επίπεδο συνοικεσίων, αλλά και τα γεγονότα που καταμαρτυρούνται από την Άννα πριν, κατά τη διάρκεια αλλά και μετά την Α΄ σταυροφορία, πραγματοποιούνται μεταξύ ισχυρών ανδρών, ηρώων με αυτοπεποίθηση, με ίδιες πολεμικές ικανότητες, στρατηγικές και τακτικές στη διπλωματία, στα τεχνάσματα και στις διπροσωπίες¹⁰⁸. Παράλληλα, στην αφήγηση της δείχνει επιφυλακτικά να εξιστορεί κάποιες φορές με θαυμασμό τις δεινές στρατιωτικές ικανότητες των αντιπάλων. Αυτοί είναι οι δυο ισχυροί *Λυτικοί* αντίπαλοι του πατέρα της, οι Φράγκοι για αυτήν, ο Ροβέρτος Γυισκάρδος, κατακτητής της Νότιας Ιταλίας, και μετέπειτα ο γιός του Βοημούνδος ο οποίος σαν τον πατέρα του απέπνεε θαυμασμό και παράλληλα φόβο. Συνεπώς, πρόκειται για μια νορμανδική απειλή που φαίνεται να προοικονομεί τη σύγκρουση της Δύσης με το Βυζάντιο και μάλιστα σε μια εποχή όπου ξεσπά και η τουρκική απειλή. Ανεξάρτητα από την εικόνα που θέλει η Άννα να δώσει στη διήγηση της για τους Νορμανδούς και τα αντιβυζαντινά πορτρέτα τους, φαίνεται, ωστόσο, να αναγνωρίζει αυτή την επιβλητική και αντιπροσωπευτική τους παρουσία στην ιστορική εξέλιξη των γεγονότων. Η διαπίστωση αυτή ισχυροποιείται από το γεγονός ότι απέναντι στη γενναιότητα, ανδρεία, σοφία, και μεγαλόψυχη φύση του πατέρα της μόνο αντίπαλοι του ίδιου βεληνεκούς ευφυίας θα μπορούσαν να σταθούν. Έτσι, στο πλαίσιο αυτό και σύμφωνα με το σκεπτικό της: «*τοιαῦτα γὰρ αἱ μεγάλαι φύσεις, ὥς φασι, κὰν τύχῃς ὧσιν ἀφανροτέρας*»¹⁰⁹. Πρόκειται, λοιπόν, περί *Λυτικών* που αν και τους ενώνει η κοινή θρησκεία,¹¹⁰ κριτήριο που ανήκει στην πολιτική ιδεολογία του Βυζαντίου περί συνάψεων συμμαχιών, τους χωρίζει, όμως, η αχόρταγη και αρπακτική διάθεση για εξουσία, αφού σύμφωνα με την Άννα: «*..καὶ*

107. Magdalino, «The Byzantine Background», σελ. 16 και Van Houts, E., «Normandy and Byzantium», *Byzantion* 55 (1985), σελ.544-559, εδώ 563

108. *Αλεξιάδα*, Δ, VI, 1: *Ἀλλὰ τοιαῦτα μὲν τὰ τοῦ Ρομπέρτου διανοήματά τε καὶ βουλευόμενα· ἄλλα δ' αὖ τὰ τοῦ αὐτοκράτορος ποικιλώτερά τε καὶ ὀξύτερα*

109. *Αλεξιάδα*, Α, X, 4

110. Angeliki Laiou, «Introduction: Why Anna komnene?», στο *Anna Komnene and her Times*, επιμ. Thalia Gouma Peterson, (New York, Garland, 2000), σελ. 1-13, εδώ σελ. 9

προφάσεις εύλογους δῆθεν ἐπλάττετο τῆς πρὸς Ῥωμαίους δυσμενείας καὶ τῶν πολέμων»¹¹¹.

Παρόλα αυτά, η πρώτη εικόνα για το μέγεθος της προσωπικής της περιφρόνησης απέναντι στους Νορμανδούς και το βάρβαρο γένος τους σημειώνεται με τη φράση: «ὡς δὲ Ῥωμαίων ἐχθρὸν τηλικούτον ἐφ' ἐαυτῆς εἴλκυσε πρόφασιν δεδοκυῖα τῶν ἀπ' ἐκείνου πολέμων τοῖς πρὸς ἡμᾶς κῆδος ἑτερόφυλόν τε καὶ βάρβαρον καὶ τὰ πρὸς ἡμᾶς ἀπροσάρμοστον»¹¹². Πρόκειται, κατά αυτήν, για ένα γένος βαρβαρικό και αταίριαστο με τις συνήθειες του Βυζαντίου. Δεν είναι τυχαίος, άλλωστε, ο χαρακτηρισμός τους ως θανατηφόρα αποστήματα¹¹³ που βλάστησαν στο σώμα της αυτοκρατορίας αλλά και ως ακατανίκητη συμφορά και αγιάτρευτη αρρώστια. Οι παρείσακτοι αυτοί επιδρομείς, εννοώντας αρχικά τον Ροβέρτο Γυισκάρδο (1015-1085), τους απογόνους του και κυρίως τον Βοημούνδο, είναι ο *Δυτικός* λαός που χρωματίζεται με τα περισσότερα αρνητικά χρώματα και στοιχεία της ανθρώπινης φύσης, δηλαδή ως πονηροί, μοχθηροί, κακοήθεις, κακόπιστοι, πολυμήχανοι, ραδιούργοι, κ.α ενδεικτικά χαρακτηριστικά που αντιπροσωπεύουν για την Άννα τη νορμανδική φύση. Ωστόσο, στους χαρακτηρισμούς που αποδίδονται στους Νορμανδούς και από δυτικούς μελετητές¹¹⁴, όπως η άγνοια του Θεού, η συνήθεια να διαπράττουν εγκλήματα και δολοφονίες, και η κλίση σε διάφορες μορφές πορνείας, μπορεί κανείς να διακρίνει και την εικόνα του τυράννου, όπως διαπιστώθηκε στην αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή σκέψη. Οι ιδιότητες που χαρακτηρίζουν τον τύραννο στην αρχαιότητα περιγράφονται με ακρίβεια, δηλαδή, βία, σκληρότητα, αλαζονεία, υπεροψία και λίμπιντο, δηλαδή σεξουαλική υπερβολή¹¹⁵. Έτσι, η εικόνα των Νορμανδών καταλήγει να γίνεται πιο αποκρουστική με αυτή του τυράννου¹¹⁶ που καταπιέζει ποικιλοτρόπως τον πληθυσμό. Σχετική αντίστοιχη αναφορά εμφανίζεται στην Άννα όσον αφορά την περιγραφή της προσωπικότητας του Ροβέρτου Γυισκάρδου, όταν κλείνει την αφήγηση της για αυτόν: *δι' ἃπερ ἄξιον τυραννίδος τὸ εἶδος αὐτοῦ ἐνομίζετο [...]*¹¹⁷. Στο ίδιο, όμως, αρνητικό κλίμα είναι

111. Αλεξιάδα, Α, XII, 5

112. Ο.π., Α, X, 1

113. Στο ίδιο

114. G. Andenna, «Il Mezzogiorno normanno-svevo visto dall'Italia settentrionale», στο: *Il Mezzogiorno Normanno-Svevo*, σελ. 41-43.

115. J. R. Dunkle, «The Greek tyrant and Roman political invective of the late Republic», *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 98, (1967), σελ. 151-171.

116. Για το χαρακτηρισμό των Νορμανδών Βασιλιάδων στη Σικελία ως τυράννων, ειδικά του Ρογήρου Β, (1130-1154) Βλ. H. Wieruszowski, «Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus, in twelfth-century political thought», *Speculum* 38.1, (1963), σελ. 46-78

117. Αλεξιάδα, ΣΤ, VII, 6

και οι περιγραφές της για τον γιο του τον Βοημούνδο: *ὁ τύραννος Βαϊμοῦντος μετὰ βαρυτάτου στόλου διεπεραιώσατο [...], / Ἀλλὰ τοῦτο μὲν τὸ δυστύχημα κοῦφον ἐδόκει πρὸς ἄνδρα τυραννικὸν ἔχοντα φρόνημα καὶ ἀπολεῖν ἀπειλοῦντα ἅπασαν γῆν / τῆς τοῦ τυράννου γνώμης ἐξαγορευόντων[...]*¹¹⁸. Εντούτοις αυτή η οπτική, αν και δεν επαναλαμβάνεται σε άλλους αρχηγούς, παρουσιάζει ενδιαφέρον.

Οι Νορμανδοί εμφανίζονται ξαφνικά στην αφήγηση της χωρίς κάποιο προηγούμενο σχολιασμό, ενώ καλούνται με την εθνοτική ονομασία τους, Νορμάννοι-Νορμανδοί ή με το όνομα του ηγέτη τους, εν προκειμένω του Ροβέρτου Γυισκάρδου. Εν συνεχεία δεν φαίνεται να εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προέλευση τους ή την εθνική τους καταγωγή, ίσως, γιατί θεωρεί ότι αποτελούν κομμάτι του ευρύτερου δυτικού μεσαιωνικού κόσμου. Παρόλα αυτά, σχολιάζει αρκετά μέσα από την αφήγηση της τα ήθη τους, την ιδιοσυγκρασία τους και εν τέλει τα κίνητρα και τις ευτελείς προφάσεις που τους οδήγησαν να στραφούν και να επιτεθούν στην αυτοκρατορία¹¹⁹. Ομολογουμένως, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα κατορθώματα του Ροβέρτου, τα οποία θεωρεί ως απόρροια της έξοχης φύσης του αλλά και του ευρηματικού μυαλού του, συνέχεια του οποίου θα αποτελέσει ο πρωτότοκος γιος του, Βοημούνδος.

Θα περίμενε, ίσως, κάποιος από τις ανατολικές ιστοριογραφικές πηγές μεγαλύτερη ενασχόληση με την προέλευση, τη φύση αλλά και την εικόνα γενικά αυτού του λαού, που κάθε άλλο παρά φιλικά διάκειται απέναντι στην αυτοκρατορία του Βυζαντίου. Για παράδειγμα, ο Μιχαήλ Ψελλός, που γράφει μεταξύ 1059-1063 δεν αναφέρει τίποτα για Νορμανδούς επαναστάτες, παρά μόνο για ένα γράμμα με αναφορά στους Νορμανδούς που τους κατονομάζει παράλληλα Ιταλούς¹²⁰. Τους θεωρεί βάρβαρους και ξένους προς το Βυζάντιο και στη συνέχεια συζητά τα χαρακτηριστικά τους στη μάχη. Αν και είχε πρόσβαση σε κρατικά αρχεία ελάχιστα ασχολείται με αυτούς, όταν ειδικά τους επιτίθεται ο Μανιάκης για να επανακαταβάλει τα εδάφη που είχαν αποσπάσει¹²¹. Διαφορετική περίπτωση είναι ο Ατταλειάτης, ο οποίος γράφει δεκαπέντε χρόνια πριν από την Α΄ σταυροφορία (11^{ος} αι.), αναφέρεται στον νορμανδικό μύθο και τους χαρακτηρίζει αιμοδιψείς και πολεμοχαρείς, ίσως και ως κομπλι-

118. Ο.π., ΙΓ, ΙΙ-ΙΙΙ-ΙV

119. Ο.π., Δ, V, 4

120. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, 289, (VII-24.23), έκδ. E. Renauld, *Michael Psellos, Chronographie*, τ. I-II, Paris 1926-1928

121. H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, (München, 1978), σελ. 373.

μέντο, σύμφωνα με τον Magdalino¹²². Βέβαια οι αναφορές του αφορούν τον Robert Grispin, τον Ρωμανό Διογένη, αλλά και τον Roussel de Bailleul που επαναστάτησε κατά του Μιχαήλ, και σε κάποια επεισόδια από επιθέσεις σε ιταλικές πόλεις¹²³. Γενικά όμως τα σχόλια του για τους Νορμανδούς, τα οποία ενδεχομένως να εξαίρουν τη φύση της προσωπικότητάς του και του ταμπεραμέντου του ως ιστορικού, αποκτούν θετική απόχρωση, ότι πρόκειται για μια ανώτερη φυλή έξυπνη όσο και γενναία που μπορεί να σώσει την αυτοκρατορία μόνο αν έχει τίμια αντιμετώπιση από τον αυτοκράτορα. Πρέπει πάντως να τονισθεί ότι λείπει από τις αναφορές του ο Ροβέρτος Γυισκάρδος, γεγονός που προκαλεί προβληματισμό για τις προθέσεις του, καθώς η αρνητική εικόνα για τους Νορμανδούς προσδόθηκε κυρίως από τη συμβολή του Ροβέρτου. Με θαυμασμό στην αρχαία Ρώμη και όχι στην αρχαία Ελλάδα, οι Λατίνοι για αυτόν, συμπεριλαμβανομένων και των Νορμανδών, αποτελούν συνέχεια της Ρωμιοσύνης. Συνεπώς, φαίνεται να θεωρεί τους Νορμανδούς απαραίτητο και φυσικό συστατικό της αυτοκρατορίας κατά των αληθινών της εχθρών, δηλαδή των τούρκων¹²⁴. Στην αντίθετη κατεύθυνση βρίσκεται ο Σκυλίτζης 11^{ος} αι. που ταυτίζεται με την αρνητική περιγραφή της Άννας για τη δολιότητα των Νορμανδών, ονομάζοντάς τους Φράγκους που αιχμαλώτισαν πόλεις της Κάτω Ιταλίας¹²⁵.

Αναφύεται, λοιπόν, ένας εύλογος προβληματισμός σχετικά με τις διαφορούμενες και ίσως αντιφατικές πηγές της, πέραν των κρατικών αρχείων στα οποία ως πριγκίπισσα θα είχε πρόσβαση και των προφορικών παραδόσεων, αλλά και για την προέλευση της εμφανούς της περιφρόνησης και απαξίωσης απέναντι στον επικίνδυνο, όπως τον χαρακτηρίζει, νορμανδικό λαό. Εφόσον οι πρότεροι της ιστοριογραφικοί κύκλοι δεν φαίνεται να είχαν εντυπώσει σε αυτό το λαό, θεωρώ, ενδεχομένως, ότι την μεροληπτική της στάση κατεύθυνε, εν μέρει, η γνωστή αντίληψη περί πολιτιστικής ανωτερότητας του Βυζαντίου βασισμένη, κυρίως, στην υπεροχή της ελληνικής παιδείας και στην ανεπιεική και αδιάλλακτη στάση έναντι λαών και εθνών που είχαν διαφορετικά ιδεώδη. Στάση που τόνιζε τη διαφορά γνώμης, ηθών και ακόμα περισσότερο επιπέδου πολιτισμού. Αυτό το έκδηλο συναίσθημα της βυζαντινής μοναδικότη-

122. Magdalino, «The Byzantine Background», σελ. 30

123. Πολέμης, *Ατταλειάτης*, σελ. 387

124. Magdalino, «The Byzantine Background», σελ. 34

125. Ιωάννης Σκυλίτζης, *Synopsis Historiarum*, επιμ. I. Thurn [CFHB], Berlin 1973, σελ. 427: *καὶ λοιπὸν οἱ Φράγγοι τῆς Ἰταλίας ὡς δορυκτῆτου ἀντεποιοῦντο κτήματος, τῶν ἐγχωρίων ὧν μὲν ἐκουσίως, ὧν δὲ βία καὶ ἀνάγκη προσχωρούντων αὐτοῖς, πλὴν Βρενδισίου καὶ Ἰδροντος καὶ Τάραντος τε καὶ Βάρεως*

τας, ήταν «εμποτισμένο» με τη δύναμη του χριστιανισμού αλλά συνδεδεμένο, επίσης, με τις πολιτιστικές αξίες της ελληνικής αρχαιότητας.

4.2 Ο Ροβέρτος Γυισκάρδος, δούκας Απουλίας, Καλαβρίας και Σικελίας

Ὁ δὲ Ρομπέρτος οὗτος Νορμάνος τὸ γένος, τὴν τύχην ἄσημος, τὴν γνώμην τυραννικός [...]. Είναι κάποιοι ενδεικτικοί χαρακτηρισμοί της Άννας για τον Ροβέρτο, οι οποίοι μας προϊδεάζουν για την εικόνα που είχε σχηματίσει η ίδια για την προσωπικότητα αλλά και τα κατορθώματα του. Καθώς πρόκειται για έναν από τους σημαντικότερους Δυτικούς πρωταγωνιστές που επέδρασαν καταλυτικά στη συγκεκριμένη περίοδο που εξετάζεται, θεωρώ αναγκαία μια ενδεικτική παρουσίαση, κατατοπιστική της εμφάνισης του, στο ιστορικό προσκήνιο. Γεννιέται περίπου το 1015 σε μια άσημη οικογένεια του φεουδάρχη της Hauteville, Ταγκέρδου, με έξι άλλους αδελφούς και γίνεται γνωστός στους συγχρόνους του ως ο «πανούργος»¹²⁶. Ο Ροβέρτος είναι ο πρώτος που φέρεται να θέτει αξιώσεις για την επικυριαρχία της περιοχής στην Κ. Ιταλία με την κατάκτηση της χώρας στο όνομά του αμφισβητώντας, έτσι, τα κυριαρχικά δικαιώματα της Δυτικής Αυτοκρατορίας. Αρχικά, οι κατακτητικές του διαθέσεις δημιουργούν συνασπισμό εναντίον του με πρωτεργάτες τον πάπα Λέοντα Θ' και τους Λογγοβάρδους, επί αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Μονομάχου. Ωστόσο, η νίκη του το 1053 στο Civitate, περιοχή βόρεια της Απουλίας, σημαίνει ταχύτατη προσέγγιση της παποσύνης με τους Νορμανδούς, γεγονός, όπως χαρακτηρίστηκε, μοιραίο για την τύχη της Βυζαντινής Ιταλίας και του ελληνισμού τη Δύσης γενικότερα¹²⁷. Τα γεγονότα, εξάλλου, που συγκλόνισαν τη νότια Ιταλία και τη Σικελία από τη νορμανδική αυτή κατάληψη θεωρούνται η μάχη του Civitate (1053), η σύνοδος του Μέλφι (1059), η πτώση του Μπάρι (1071) και η κατάληψη του Παλέρμο (1072)¹²⁸. Στη σύνοδο του Μέλφι το 1059 αναγορεύεται δούκας Απουλίας, Καλαβρίας και Σικελίας από τον πάπα Νικόλαο Β' δίνοντας όρκο πίστης και υποτέλειας στην Αγία Έδρα, γεγονός που ισχυροποιεί πλέον τις σχέσεις των Νορμανδών με την παποσύνη. Μια σειρά από κατακτήσεις του στις βυζαντινές κτήσεις επί Ιταλίας οριστικοποιούν, όμως, το τέλος της

126. ODB, σελ. 1799

127. Τ. Λουγγής, *Επισκόπηση Βυζαντινής ιστορίας, 324-1204*, τομ. Α', εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1998, σελ. 295

128. David C. Douglas, *The Norman Achievement, 1050-1100*, (California, 1969), σελ.68-69, επίσης βλ. Helene Wieruszowski, *Speculum* 47, No. 3 Jul., 1972, σελ. 525-528

βυζαντινής κυριαρχίας, αν και είχαν προηγηθεί προσπάθειες συμμαχίας μεταξύ Νορμανδών και βυζαντινών αρχομένων από του Ρωμανού Δ΄. Το γεγονός ότι αναγνωρίζονται οι ιταλικές κτήσεις του Ροβέρτου και από τον πάπα Γρηγόριο Ζ΄ το 1080 δικαιολογεί τον χαρακτηρισμό του ως «ξίφος του πάπα», καθώς κατά τον Angold, «σε μια νύχτα οι Νορμανδοί μεταμορφώθηκαν από ληστές σε αντιπροσώπους του Αγ. Πέτρου»¹²⁹.

Από την ανατολική πλευρά ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Ζ΄ και ο γιός του Κωνσταντίνος Ι΄ Δούκας ανέπτυξαν, επίσης, παράλληλα προς την στρατιωτική, και έντονη διπλωματική δραστηριότητα αποσκοπούσα στην καταπολέμηση αυτού του νορμανδικού κινδύνου στην κάτω Ιταλία. Ο δεύτερος μάλιστα προσπάθησε να προσεταιρισθεί τους εκεί δυσανεστήμενους άρχοντες από την κρατούσα κατάσταση και υποσχόμενος σε αυτούς βοήθεια, κυρίως οικονομική, να τους υποκινήσει κατά των Νορμανδών, έχοντας, όπως φαίνεται, επίγνωση της ανεπαρκείας του Βυζαντίου να αποστείλει στρατιωτική βοήθεια. Ενδεχομένως, απώτερος σκοπός της βυζαντινής πολιτικής, υπό την προϋπόθεση ότι θα καρποφορήσουν οι προσπάθειες της, ίσως να ήταν ή από κοινού των Βυζαντινών, Γερμανών, Λογγοβάρδων και της Αγίας Έδρας αντιμετώπιση των Νορμανδών εισβολέων¹³⁰. Ακολουθούν επιτηδευμένες και ενορχηστρωμένες επιθέσεις του Ροβέρτου κατά δυτικοελλαδικών κτήσεων του Βυζαντίου, επί Αλεξίου Α΄ το 1081 με διάφορες προφάσεις, που μόνο με τη βοήθεια των Βενετών θα αποκρουστούν. Οι επιθέσεις αυτές δείχνουν να υποκρύπτουν τις πρώτες κατακτητικές προθέσεις του απέναντι στο Βυζάντιο, γεγονός που δεν θα αφήσει ασχολίαστο η Άννα στη αφήγηση της η οποία με δηκτικό ύφος αναφέρει ότι αυτός έφτασε πια να ονειρεύεται και τη βασιλεία των Ρωμαίων¹³¹. Τον ίδιο ισχυρισμό φαίνεται να υιοθετούν και οι μελετητές Chalandon¹³² και Norwich,¹³³ τονίζοντας ότι όλες οι επιθέσεις του δείχνουν τελικά τη σαφή πρόθεση του Ροβέρτου να κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθούν και οι αναφορές για τα δυο γράμματα αλλά και το χρυσόβουλλο του 1074, που απασχόλησαν πολλούς μελετητές, και πιθανολογείται ότι έστειλε ο Μιχαήλ Ζ΄ στον Ροβέρτο με πρόσκληση συννοικεσίου για

129. M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204. Μια πολιτική ιστορία*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, 1997, σελ. 101-2

130. Κ. Φιλοπούλου, «Αι δυτικάί πηγαί δια την έναντι των Νορμανδών πολιτική του Κωνσταντίνου Ι Δούκα», *Μνήμων* 3, *ΕΜΝΕ*, 1973, σελ. 11

131. *Αλεξιάδα*, Α, XII, 2

132. F. Chalandon, *Histoire de la domination Normande en Italie et en Sicile*, 1, (N.York: Burt Franklin 1969), σελ. 85 και σελ. 279

133. J.J. Norwich, *The Normans in the South*, (London, 1981), σελ. 222

τον αδελφό του, αρχικά, και τον γιό του στη συνέχεια. Η πράξη αυτή έχει ενδιαφέρον, καθώς δείχνει την πρόθεση προσέγγισης του αυτοκράτορα απέναντι στους Νορμανδούς, όχι μόνο ως ικανούς μισθοφόρους αλλά και ως εν δυνάμει, ίσως, συμμάχους. Το ύφος των προσκλήσεων, αν και διακατείχεται από το πνεύμα της βυζαντινής υπεροψίας και ανωτερότητας κατά τον McQueen¹³⁴, ωστόσο, τόνιζε την πεποίθηση του αυτοκράτορα ότι η συνδιαλλαγή γίνεται υπό το πνεύμα της καλής πίστης και αφοσίωσης, στοιχεία που διακρίνουν ηγέτες σαν τον Ροβέρτο¹³⁵. Η μέθοδος προσέγγισης των Βυζαντινών άλλων λαών μέσω συνοικεσίων, αν και ανήκει γενικότερα στη σφαίρα της βυζαντινής διπλωματίας, μπορεί να δώσει πολλές ερμηνείες. Για τη συγκεκριμένη περίπτωση θεωρώ ότι αποτελεί τον ασφαλέστερο τρόπο προσέγκυσης στη δική του σφαίρα επιρροής ενός ισχυρού αντιπάλου με ειρηνικά μέσα, αλλά και τρόπο ασφαλούς εξουδετέρωσης του φόβου για τον επερχόμενο κίνδυνο νορμανδικής επίθεσης και εξάπλωσης.

Σε γενικές γραμμές οι επιθέσεις του κατά του Βυζαντίου, καλυπτόμενες από διάφορες προφάσεις, όπως η αποτυχία του συνοικεσίου της κόρης του και η αποκατάσταση του δήθεν συμπεθέρου του με την εμφάνιση του Ψευδο-Μιχαήλ, φαίνεται να έχουν ένα και μοναδικό σκοπό σύμφωνα με την Άννα, την κατάληψη του βυζαντινού θρόνου, «φανταζόμενος την βασιλείαν Ρωμαίων»¹³⁶.

4.3 Το πορτρέτο του Ροβέρτου, του *φανταζόμενου την βασιλείαν Ρωμαίων*

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι ο πανούργος Νορμανδός δεν έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από την ιστορική. Σε αρκετά σημεία της αφήγησης, ωστόσο, εξαιρεί τις στρατιωτικές του ικανότητες οι οποίες δείχνουν να ασκούν πάνω της μια γοητεία. Άλλωστε, όσον αφορά τους Νορμανδούς, αν και υπήρχε πάντα η καχυποψία εναντίον τους, η κομνήγεια αυλή, κατά τον McQueen¹³⁷, τις θαύμαζε γενικά και τις εκτιμούσε. Παράλληλα, προβαίνει σε συγκεκριμένους χαρακτηρισμούς αναλύοντας τους χειρισμούς του από τις επιθέσεις κατά του βυζαντίου αλλά και από τη συμπεριφορά του απέναντι σε άλλα πρόσωπα, όπως για παράδειγμα στον πεθερό του Μασκαβέλη. Πιο

134. McQueen, «Relations», σελ.429

135. Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, (Bibliotheca graeca medii aevi), (Βενετία-Παρίσι 1872-94), επανεκδ. Αθήνα 1972, τομ. 7, σελ. 68

136. *Αλεξιάδα*, Α, XII,2

137. McQueen, «Relations», σελ.468

συγκεκριμένα: Ὁ δὲ Ρομπέρτος οὗτος Νορμάνος τὸ γένος, τὴν τύχην ἄσημος, τὴν γνώμην τυραννικός, τὴν ψυχὴν πανουργότατος, τὴν χεῖρα γενναῖος, ἐπιθέσθαι μὲν δεινότατος πλούτῳ καὶ περιουσίᾳ μεγάλων ἀνδρῶν, καταπραΰσαι δὲ ἀφυκτότατος, ἐς τὸ ἀναντίρρητον τὰ τοῦ σκοποῦ περιάγων. Τὰ δὲ τοῦ σώματος τοσοῦτος εἰς μέγεθος, ὥς καὶ τῶν μεγίστων ὑπερανέχειν, πυρσὸς τὸ χρῶμα, τὴν κόμην ξανθός, τοὺς ὄμους εὐρύς, τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀλλὰ πῦρ ἀπ' αὐτῶν μονουχὶ ἀπεσπινθηρίζετο. Καὶ ὅπου μὲν ἔδει διοργανῶσαι τὴν φύσιν τὸ πλάτος, εὐμήχανον ἦν, ὅπου δὲ ἀποστενῶσαι τοῦτο, εἰς τὸ εὐρυθμον διωμάλιστο. Οὕτως ἐξ ἄκρας κεφαλῆς ἐς πόδας ὁ ἀνὴρ κατερρύθμιστο, ὥς πολλῶν λεγόντων πολλάκις ἀκήκοα. Τὸ δὲ φθέγμα Ὅμηρος μὲν περὶ Ἀχιλλέως ἐποίησεν, ὥς ἄρα φωνήσαντος ἐκείνου φαντασίαν ἐσχέκεσαν οἱ ἀκούοντες πολλῶν θορυβούντων, τούτου δὲ τοῦ ἀνδρός, ὥς φασι, τὸ ἐμβόημα πολλὰς ἐτρέπετο μυριάδας. Οὕτως ἔχων καὶ τύχης καὶ φύσεως καὶ ψυχῆς, ἀδούλωτος ἦν, ὥς εἰκός, μηδενὶ τῶν ἀπάντων ὑποταττόμενος τοιαῦται γὰρ αἱ μεγάλαι φύσεις, ὥς φασι, κἂν τύχης ὧσιν ἀφαιροτέρως¹³⁸. Ἡ παραπάνω περιγραφή αποτυπώνει με τον εναργέστερο τρόπο το μωσαϊκὸ της προσωπικότητος του Ροβέρτου το οποίο περιέχει ἐν μέρει καὶ ψήγματα κολακείας. Ἡ προικισμένη προσωπικότητα του φαίνεται νὰ περικλείει ἓνα συνδυασμὸ ἀρρενωπῶν φυσικῶν προσόντων με ψυχικὰ χαρίσματα. Εἶναι ἐντυπωσιακὸ πὼς κατορθώνει με ἀκρίβεια τὴν περιγραφὴν, ἔχοντας ἓνα ταλέντο νὰ παρατηρεῖ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ γλυπτικῆς ἀποψης¹³⁹. Ἡ Ἄννα, παρὰ τὶς ἐνδεχόμενες ἐπιφυλάξεις τῆς δὲν παραλείπει νὰ περιγράψῃ τὰ πάντα, δίνοντας ἐμφαση ἀκόμη καὶ στὴ λεπτομέρεια τῶν φυσικῶν τοῦ χαρακτηριστικῶν, δέρμα, μαλλιά, ὠμοί, μάτια, τὰ ὁποῖα δὲν περνοῦν καθόλου ἀδιάφορα τῆς προσοχῆς τῆς ἀκόμη καὶ ὅταν ἀφοροῦν αὐτὸν τὸν ἐχθρό, περίπτωσι ἀνάλογη με αὐτὴ τοῦ γιου τοῦ, Βοημούνδου. Ἄλλωστε, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φύσις συνέδραμε σὲ αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα φαντάζει γιὰ αὐτὴν φυσικὸ, ὅπως γράφει, νὰ ἐναρμονίζεται με τὸ ἀνυπότακτο τοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀκόμη καὶ ἀν προέρχεται ἀπὸ ταπεινὴ γενιά: τοιαῦται γὰρ αἱ μεγάλαι φύσεις, ὥς φασι, κἂν τύχης ὧσιν ἀφαιροτέρως¹⁴⁰.

Ἡ περιγραφή τῶν ἐξωτερικῶν τοῦ χαρακτηριστικῶν, ὡστόσο, ὅσο καὶ ἀν σαγηνεύει τὴν ἱστορική φαίνεται νὰ ἀντιδιαστέλλεται πλήρως με τὴ φράση τῆς γιὰ τὸ ξεκίνημα τῆς καριέρας αὐτοῦ τοῦ βάρβαρου Νορμανδοῦ: καὶ τὰ προοίμια τοῦ βίου τούτῳ

138. *Αλεξιάδα*, Α, Χ, 4

139. Σ. Ἀντωνιάδη, «Ἡ περιγραφή στὴν *Αλεξιάδα*. Πὼς ἡ Ἄννα Κομνηνὴ βλέπει καὶ ζωγραφίζει πρόσωπα καὶ χαρακτήρες», *ΕΛΛΗΝΙΚΑ* 5, (1932) σελ. 255-276, ἐδῶ 269

140. Βλ. ὑποσημ. 138

*αίμάτων ἦσαν ἐκχύσεις καὶ ἀνδροφονίαι πολλαί*¹⁴¹. Η δήλωση της αυτή λειτουργεί προκαταβολικά για την αφήγηση που ακολουθεί προϊδεάζοντας τον αναγνώστη αρνητικά για το πρόσωπο του πρωταγωνιστή της. Η ποιότητα του χαρακτήρα του αποτυπώνεται μέσα από ένα πλήθος επεισοδίων που στο σύνολο τους συμβαδίζουν με τη σκέψη της ότι είναι *τὴν ψυχὴν πανουργότατος*. Το πιο χαρακτηριστικό επεισόδιο αντιπροσωπευτικό αυτού του ήθους του είναι η συμπεριφορά του απέναντι στον πεθερό του Μασκαβέλη. Η Άννα εξιστορεί όλη την προσπάθεια του Ροβέρτου να κερδίσει όλα και περισσότερα ενορχηστρώνοντας δόλια σχέδια επανάστασης με συνωμοσίες και σκάνδαλα, ώστε να αυξήσει τις δυνάμεις του. Έχοντας, αρχικά, κερδίσει την εύνοια του πεθερού του και με προπετάσματα φιλίας κατορθώνει να τον παγιδεύσει με σκοπό να του αποσπάσει όλες τις κτήσεις του και να γίνει κυρίαρχος της περιοχής. Είναι σημαντικό ότι η Άννα χρησιμοποιεί συχνά επαναλήψεις των επιθέτων *ὁ δεινός, ὁ κακούργος*, ώστε να δώσει με έμφαση τη φύση του *πανούργου* συμπληρώνοντας: *καὶ οὐδὲν δὲ χεῖρον καὶ τὴν ὁμότητα τοῦ Ρομπέρτου διηγῆσασθαι*¹⁴². Η αφήγηση της για τη συμπεριφορά του Ροβέρτου απέναντι στον Μασκαβέλη δείχνει με κάθε ωμότητα και σκληρότητα την κακοήθεια και την απληστία του Νορμανδού που δεν υπολόγιζε ούτε αξίες, ούτε αφοσίωση, ούτε πίστη. Φαίνεται μια εμμονή στα αρνητικά χαρακτηριστικά του, και ίσως των *Λυτικών* κατά τον Reinsch¹⁴³, δηλαδή απιστία, σκληρότητα, δίψα για δύναμη και υπεροχή, απληστία, πονηριά, κομπασμό, υπερηφάνεια και φυσικά φιλοχρηματία: *φιλοχρυσότατος καὶ φιλοδοξότατος*. Ένας αλαζόνας με *φauλότητα παντοδαπή*. Από την άλλη, όμως, δεν παραλείπει να σημειώσει και τη γενναιότητα του στη μάχη ή το γεγονός ότι οι ήττες απλώς τον ενδυνάμωναν: *Τὸ γὰρ τοῦ Ρομπέρτου ἀνδρεῖον καὶ περὶ τὰ πολεμικὰ περιδέξιον καὶ τὸ τοῦ φρονήματος ἐδραῖον ἅπαντες ἴσασιν· καὶ γὰρ οὐ τῶν ῥαδίως, ἀλλὰ καὶ τῶν λίαν δυσκόλως καταγωνιζομένων ἦν ὁ ἀνὴρ ἐν ταῖς ἡτταῖς μᾶλλον θαρραλεώτερος φαινόμενος*¹⁴⁴.

Σε αρκετές αναφορές της για τον Ροβέρτο καταλήγει να επαναλαμβάνει την τελική πρόθεση του να κατακτήσει τη βασιλεία των Ρωμαίων. Είναι ξεκάθαρο για αυτήν ότι ο Νορμανδός σχεδιάζει τις κινήσεις του προσεκτικά ορμώμενος από την ιδέα κατάκτησης της πρωτεύουσας, καθώς η απληστία και το αχόρταγο της φύσης του εξαπλώνονται σαν τη γάγγραινα: *ὥς ἀπανταχοῦ διεκηρυκεύετο, τὸ Ἰλλυρικὸν πεδίων*

141. *Αλεξιάδα*, Α, XI, 2

142. *Ο.π.*, Α, XI, 7

143. Reinsch, «Ausländer», σελ. 271

144. *Αλεξιάδα*, ΣΤ, VII, 7

κατέλαβεν, ἀλλὰ τῆς ἀρχῆς τῆς Ῥωμαίων βασιλείας ἰμειρόμενος τὸ Δυρράχιον, ὃ φασιν, ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πολιορκῆσαι ἠπειύετο... μετ' οὐ πολὺ εἰς ἔφεσιν πλειόνων ἐλθὼν, ὅποια ταῖς ἀκορέστοις ἐγγίνεσθαι εἴωθε ψυχαῖς[...]¹⁴⁵.

Αποδίδοντας την επίθεση του Ροβέρτου στην αφροσύνη και επιπολαιότητα του Μιχαήλ Ζ΄ να συνάψει συμμαχία μαζί του μέσω συνοικεσίου δίνοντας του έτσι έρεισμα σύμφωνα με εκείνη, ώστε να πετύχει τις κατακτητικές του βλέψεις, η ιστορικός εξιστορεί αναλυτικά τα βήματα του εχθρού προκειμένου ο ίδιος να δικαιώσει και να αποκαταστήσει τη δήθεν αδικία που έγινε στον παραλίγο συμπέθερο του: *Αὐτὸς δὲ τὸ Ῥομπέρτος οὗτος ἐπινοῶν τυραννικώτερον καὶ φανταζόμενος τὴν βασιλείαν Ῥωμαίων προφάσεως, ὡς ἔφην, τῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ συμπενθερίας ἐπιδραζάμενος τὸν πρὸς Ῥωμαίους ἀνερρίπιζε πόλεμον*¹⁴⁶. Η επινοητικότητα και η δολιότητα του στο να παρακινεί σε πόλεμο και να εξαπατά ακόμη και τους δικούς του γίνεται σαφής με τη φράση της: *Ἐντεῦθεν πάντας ἐλκυσάμενος τῆς ῥίνος καὶ πλουσιωτέρους καὶ πενεστέρους ἀπάρας τῆς Λογγιβαρδίας[...]*¹⁴⁷. Ο Κεκαυμένος, επίσης, στο χρονικό του γράφει ότι ο Ροβέρτος έχει καταντήσει ένα τυραννικό πρόσωπο που εποφθαλμιά την αυτοκρατορία, συγκρίνοντας τον με τον Συμεών Βουλγαρίας, έναν αρχετυπικό φιλόδοξο, βάρβαρο ηγέτη¹⁴⁸.

Έχοντας και τις ευλογίες του πάπα Γρηγορίου VII ο οποίος τον χρειαζόταν στη διαμάχη του κατά του γερμανού Ενέριχου, η αυτοπεποίθηση και η αλαζονεία του εξυψώνονται έτσι ώστε: *ὁ τε δοῦξ Ῥομπέρτος τῇ Ῥωμαίων ἐπωφθαλμία καὶ ὥσπερ τις κάπρος ἄγριος τοὺς ὀδόντας κατὰ τούτων ἐτετρίγει τε καὶ τὸν θυμὸν ἔθηγεν, ὥστε μέχρι λόγων οἱ ὅρκοι τούτων. Καὶ ὁμνύντες αὐτίκα τὸ πρὸς ἀλλήλους οἱ βάρβαροι τὸ παραντίκα καὶ παρεσπόνδουν[...]*¹⁴⁹. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί η έντονη αναφορά της ιστορικού για το θέμα των ὁρκων και της παραβίασής τους από τους Δυτικούς. Ισχυρίζεται ότι μεταξύ των βαρβάρων φαίνεται απίθανο να μείνει ὁρκος ἀπαραβίαστος προΐδεάζοντας έτσι και για τη συνέχεια της εξέλιξης με την Α΄ σταυροφορία και τις εξόφθαλμες αθετήσεις του Βοημούνδου. Ο Ροβέρτος, στο πλαίσιο αυτό, δεν στάθηκε ισάξιος της ανταλλαγής των ὁρκων ούτε με τον πάπα, προβάλλοντας ως δικαιο-

145. Ο.π., Δ, I, 2-4

146. Ο.π., Α, XII, 2

147. Ο.π., Α, XII, 11

148. Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*, εκδ. G. G. Litavrin, *Sovety i rasskazy Kekavmena, socinenie visantijskogo polcovodea XI veka*, (Moscow 1972), σελ. 254, κείμενο και μτφρ. Δ. Τσουγκαράκης, εκδ. Κανάκη, Αθήνα, 1996

149. Ο.π., Α, XIII. 6

λογία τη δική του προτεραιότητα για επίθεση, γεγονός που ενισχύει τους ισχυρισμούς της για τη δολιότητα του. Η όλη σκευωρία με το ομοίωμα του συμπέθερου του και τις αγωνιώδεις του προσπάθειες να αποκαταστήσει τη γενομένη αδικία φαντάζουν για την ιστορικό γελοία προκαλώντάς της απέχθεια, χωρίς ωστόσο να φαίνεται ότι υποτιμά τις ηγετικές του ικανότητες απέναντι στο ενδεχόμενο να κατακτήσει το στόχο του, γιατί: *Τὸ γὰρ τοῦ Ρομπέρτου ἀνδρεῖον καὶ περὶ τὰ πολεμικὰ περιδέξιον καὶ τὸ τοῦ φρονήματος ἐδραῖον ἅπαντες ἴσασι*¹⁵⁰. Η ωμότητα του φάνηκε εξάλλου και από την συμπεριφορά του απέναντι στους αιχμαλώτους Βενετούς, συμμάχους του αυτοκράτορα στη μάχη στην Κέρκυρα. Δεν φαίνεται να είχε προηγούμενο η αγριότητα με την οποία τους συμπεριφέρθηκε. Πιθανώς, θέλησε έτσι να στείλει μια προειδοποίηση στους Βενετούς να μην ξεκινήσουν ποτέ μια άλλη ναυτική εκστρατεία ενάντια του: *Ὁ δὲ Ρομπέρτος μετὰ τὴν λαμπρὰν ἐκείνην νίκην ἀπηνῶς διατεθεὶς πολλοῖς τῶν κατασχεθέντων ὡμοτάτως ἐχρήσατο τῶν μὲν τὰς ὄψεις πηρώσας, τοὺς δὲ ῥινοτομήσας, τινῶν δὲ καὶ χεῖρας ἢ πόδας ἢ καὶ ἀμφότερα ἀφελόμενος*¹⁵¹.

Ως καταληκτική αναφορά στην αφήγηση της για τον πανούργο Νορμανδό γράφει κάποιες εγκωμιαστικές αράδες που θεωρώ ότι αν και συμβαδίζουν με την προσπάθεια της να παραμείνει αμερόληπτη ως ιστορικός, *sine ira et studio*, ακολουθώντας την αλήθεια των γεγονότων, υποκρύπτουν μια τάση να παραμείνει στο ιστορικό προσκήνιο μια γενικότερη απαξίωση. Θα παρατηρήσει κάποιος ότι αν και ξεκινάει εκθειάζοντας, πάντα κατά κοινή ομολογία όπως γράφει, το πόσο ήταν εξαιρετος ηγεμών, πνευματώδης, εμφανίσιμος, με ηγετικά χαρίσματα, αφοσιωμένος στους υπηκόους του και με σεβασμό στα έθιμα της φυλής του, καταλήγει στο να τον χαρακτηρίζει εξαιρετικά φιλοχρήματο, κερδοσκοπο στο έπακρο, υπερβολικά φιλόδοξο και άπληστο όσο κανείς άλλος, με όλα τα επίθετα, δηλαδή, στον υπερθετικό βαθμό: *Φειδωλότατος δὲ ἦν καὶ φιλοχρυσότατος, ἐμπορικώτατος καὶ φιλοκτεανώτατος καὶ ἐπὶ τούτοις φιλοδοξότατος*. Και το τελειωτικό χτύπημα το δίνει γράφοντας ότι επειδή ακριβώς ο Ροβέρτος ενέδιδε σε όλα τα προηγούμενα πάθη ήταν φυσικό επακόλουθο να επισύρει εναντίον του τη γενική αποδοκιμασία: *ὕφ' ὧν πάντων ἡττώμενος πολλὴν τὴν μέμψιν πάντων ἐπεσπάσατο*[...] ¹⁵². Σε γενικές γραμμές θα παραμείνει για αυτήν ένας πανούργος εχθρός του πατέρα της που θα δώσει τη σκυτάλη στο γιο του Βοημούνδο.

150. Ο.π., ΣΤ, VII, 7

151. Ο.π., ΣΤ, V, 8

152. Ο.π., ΣΤ, VII, 6

4.4 Ο εκ Δύσεως Ιωάννης Ιταλός

Στη συνέχεια θα εξετάσω μια ιδιαίτερη περίπτωση περιγραφής ενός *Δυτικού* που αναστάτωσε με τις θέσεις του το εκκλησιαστικό και εκπαιδευτικό κατεστημένο των Κομνηνών. Οι ιδέες του, αν και έχασαν έδαφος μετά την καταδίκη τους, επηρέασαν σημαντικά σύγχρονους και μεταγενέστερους φιλοσόφους και στα δυο τμήματα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, ανατολικό και δυτικό. Πρόκειται για τον φιλόσοφο Ιωάννη Ιταλό, γιο νορμανδού μισθοφόρου, γεννημένο στην Καλαβρία της Κάτω Ιταλίας γύρω στο 1025.

Αφήνοντας το στρατιωτικό-πολεμικό τοπίο της πρώτης αφήγησης των Νορμανδών, η Άννα, ανάμεσα στα άλλα, μάς μεταφέρει την εικόνα του Ιταλού διανοούμενου με αρκετά μελανά χρώματα, καθώς προκάλεσε προστριβές και σύγχυση με τα δόγματα του¹⁵³. Από την αρχή κιόλας της αφήγησης της στο Ε' κεφάλαιο αντιλαμβάνεται κάποιος ότι δεν πρόκειται για πρόσωπο φιλικά διακείμενο σε αυτήν και τον πατέρα της, αν και αφορά έναν μορφωμένο, αλλά για την ίδια ακαλλιέργητο δυτικό βάρβαρο. Η ιστορικός αναφέρεται με αρκετές λεπτομέρειες στα πρώτα του χρόνια και ειδικά στις καταβολές της μόρφωσης του σαν να προσπαθεί, ίσως, να προκαταβάλει τον αναγνώστη για το αντιβυζαντινό του φρόνημα.: *μεθ' ὧν καὶ ὁ τοῦ Ἰταλοῦ πατὴρ ἦν ἔχων καὶ τὸν παῖδα μεθ' ἑαυτοῦ, κἂν μὴ στρατεύσιμον εἶχε τὴν ἡλικίαν, συνεφεπόμενον τούτῳ καὶ συμπαρασκαίροντα καὶ τὰ πολεμικὰ οἷα τὰ τῶν Ἰταλῶν, παιδευόμενον. Τὰ μὲν οὖν πρῶτα τῆς ἡλικίας οὕτως εἶχε τῷ Ἰταλῷ καὶ ἡ πρώτη τοιαύτη τούτῳ καταβολὴ τῆς παιδείσεως*¹⁵⁴. Η σύντομη αλλά επαρκής διαμονή του στην επαναστατημένη τότε Σικελία φαίνεται να δικαιολογεί το ακατέργαστο και επαναστατικό του πνεύμα. Γίνεται αντιληπτό ότι ο χαρακτήρας του Ιταλού και η ποιότητα του ήθους του δεν μοιάζουν να διαφοροποιούνται γενικά με αυτά των *Δυτικών*, καθώς επαναλαμβάνει στην αφήγηση τρεις φορές το επίθετο βαρβαρικός: *ἐν ἀπαιδεύτῳ ἦθει καὶ βαρβαρικῷ / θράσους ὧν μεστός καὶ ἀπονοίας βαρβαρικῆς / καὶ ἄλλα τινὰ ποιῶν ἦθους ἀπαιδεύτου καὶ βαρβαρικοῦ*¹⁵⁵.

Ο Ιταλός αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Νότια Ιταλία μετέβη σε νεαρή ηλικία στην Κωνσταντινούπολη κατά το 1055 για να σπουδάσει φιλοσοφία. Μετά τη μαθητεία του στη νομική σχολή των Σχολαστικών, προσκολλήθηκε στον Μιχαήλ

153. Ο. π., Ε, VIII

154. Ο. π., Ε, VIII, 1

155. Ο. π., Ε, VIII, 3-8

Ψελλό, τον περίφημο θεολόγο, λόγιο και φιλόσοφο (1018-1096 περίπου)¹⁵⁶. Η ιστορικός αναφέροντας τη μαθητεία του Ιταλού κοντά στον Ψελλό τονίζει δηκτικά ότι η βαρβαρική του φύση και το ακατέργαστο πνεύμα του τον παρεμποδίζουν στο να εισχωρήσει στο βάθος της φιλοσοφίας, γεγονός που επιδεινώνει τη θέση του με τις ανόητες απόψεις του και τα εξίσου ανόητα επιχειρήματα του: *ἐποιεῖτο σοφιστικὰς συνείρων ἐρεσχελίας [...]*¹⁵⁷. Δεν περνά ασχολίαστο για την Άννα το γεγονός ότι ο Ιταλός ακόμη και ως μαθητής παρέμενε ισχυρογνώμων και θρασύς απέναντι στους δασκάλους του με την πεποίθηση ότι στέκεται πάντα πρώτος από όλους. Το πιο ισχυρό όμως επιχείρημα αναξιοπιστίας και κατωτερότητάς του υπήρξε, για αυτήν, η ασέβεια και ακόμη χειρότερα η προδοσία του έναντι του Μιχαήλ Δούκα, ο οποίος τον είχε εμπιστευτεί στέλνοντάς τον στην Ιταλία ως πρεσβευτή διαπραγματεύσεων. Η ιστορικός θεωρεί πως ο Ιταλός πρόδωσε τη χώρα του, μια κατηγορία που ουσιαστικά τον αφήνει έκθετο σε κάθε είδους τιμωρία. Αν και έδειξε μεταμέλεια για τη δειλή φυγή του στη Ρώμη θα ακολουθήσει και άλλη αναταραχή από τον ταραχοποιό Ιταλό: *θορύβων τὰ πάντα μεστὰ ποιούμενον καὶ πολλοὺς ἐξαπατῶντα*, ζητώντας, έτσι, ο Αλέξιος την επέμβαση του Ισαάκιου Κομνηνού προς συμμόρφωση του. Εκτιμώ ότι μέσα από όλες αυτές τις προσπάθειες «σωφρονισμού» του Ιταλού στο πνεύμα της αυτοκρατορικής ιδεολογίας, η Άννα αντιλαμβανόταν την προσπάθεια του πατέρα της να σταθεροποιήσει τη βασιλεία του με την προσαρμογή ή και ακόμη την εξάλειψη των υπολειμμάτων της προηγούμενης, και όπως η ίδια εξηγεί ο Ιταλός ήταν ένα απομεινάρι εκείνης της έκπτωτης εξουσίας, καθώς δημιουργούσε προβλήματα με την απροσάρμοστη συμπεριφορά και τους ακαλλιέργητους βαρβαρικούς τρόπους του. Επιπλέον, ο Ιταλός βρισκόταν στο κέντρο ουμανιστικών κύκλων των παλαιών οικογενειών της πρωτεύουσας, γεγονός που προκαλούσε υποψίες για το επισφαλές, ακόμη, βασίλειο του πατέρα της¹⁵⁸.

Βασική κατεύθυνση στο πρόγραμμα του αυτοκράτορα εκείνη την περίοδο φαινόταν να αποτελεί η εκτίμηση ότι η αυστηρή προσήλωση στην Ορθοδοξία θεωρείται απαραίτητη για ένα υγιές πολίτευμα¹⁵⁹. Το έδικο του Αλέξιου το 1107 είναι ενδεικτικό, άλλωστε, της τάσης του να επιθυμεί να χειραγωγήσει την πνευματική ζωή στην

156. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, σελ.189

157. *Αλεξιάδα*, Ε, VIII, 3

158. M. Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, (Cambridge University Press, 2000), σελ.50

159. Th. J. Uspenskij, «Depoloproizvodstvo po Ioanna Itala v eresi», *IRAİK* 2, 1897, σελ. 1-66, εδώ 33-4

πρωτεύουσα. Πρόκειται για έναν θεσμό που αφορά το σώμα των Δώδεκα Διδασκάλων της εκκλησίας, θεσμός που αναδείχθηκε και ενισχύθηκε με πρωτοβουλία του Αλεξίου Α' με στόχο τη σωστή ερμηνεία των Γραφών, τον έλεγχο των αιρέσεων και την αποφυγή παρεκκλίσεων από την εκκλησιαστική κατάσταση¹⁶⁰. Ο θεσμός είχε ως σκοπό την ιδεολογική εποπτεία της κοινωνίας, καθώς οι διδάσκαλοι θα μπορούσαν να παρακολουθούν εξονυχιστικά την κατάσταση ακόμη και στις γειτονιές¹⁶¹. Φαίνεται απίθανο το ενδεχόμενο να το αγνοούσε η Άννα, οπότε μοιάζει δικαιολογημένη η ανησυχία της για την έκρυθμη κατάσταση στα δογματικά που έρχεται να δημιουργήσει ο Ιταλός.

Στο νέο αυτό πνεύμα της εποχής που εγκαινιάζει ο πατέρας της και έντονα η ιστορικός το προπαγανδίζει, καθώς πριν από αυτόν: *εἰ καὶ τοῖς πλείοσιν ἔρραθύμητο*, δεν παραλείπει να σχολιάσει την ιδιαίτερη άνθηση των γραμμάτων και το πόσο αυτό το κλίμα επηρέασε τότε την καλλιέργεια σπουδαίων λογίων¹⁶². Η καλλιέργεια αυτή δείχνει, εντούτοις, να αντιδιαστέλλεται με την απαιδευσία που διακρίνει, σύμφωνα με την ίδια, τον Ιταλό και την προσπάθεια του να παραπλανήσει και να διαφθείρει το λαό με αιρετικές δοξασίες: *οὐκ ὀλίγοι διεφθάρησαν ὑπὸ τῶν φθοροποιῶν τούτων δογμάτων*¹⁶³. Τονίζει ότι ο πατέρας της πάντα προσπαθεί να αποκαταστήσει τους αιρετικούς προτού προβεί σε οποιαδήποτε καταδίκη τους, κάτι που πράττει με την περίπτωση του Ιταλού. Όμως, η επιλογή του πατριάρχη Γαριδά για να μεταπείσει τον Ιταλό δείχνει άστοχη, αφού και ο ίδιος ο πατριάρχης φάνηκε να γοητεύεται και να μετα-

160. «Οὐκ οὐδὲ ἡ βασιλεία μου ἀνέξεται ὅλως ἔτι παρεκτανθῆναι τὴν διόρθωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως, ἄλλα τοῖς ἐμποδίσουσίν του λοιποῦ πρὸς τὸ ταύτην κατορθωθῆναι μεγίστη εὐθύνη ἐπενεχθήσεται, καὶ μηδεὶς ὑπολάβοι κατὰ τι πάθος λέγειν ταῦτα τὴν βασιλείαν μου οὐκ ἔχει γὰρ πρὸς τὴν Θεοῦ χάριτι ἔχθραν, οὐδένα μισεῖ, οὐδένα κατακρίνει, ἄλλα πρὸς τοῦτο μόνον παθαίνεται τὸ γινόμενον καὶ οὐκ ἀνέχεται ὁρᾶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ χριστιανικὴν κατάστασιν καταλυομένην». Πρβλ. στο P. Gautier, *L'édit d'Alexis 1er Comnène sur la réforme du clergé*, *RÉB* 31, 1973, 165-201, ἐδῶ 197. Στο ἄρθρο του παραθέτει, ἐξετάζει καὶ σχολιάζει το χειρόγραφο κείμενο του Αλέξιου με τὴν ἡμερομηνία καὶ τὴν αυτοκρατορικὴ υπογραφή στο τέλος του χειρογράφου. Βλ. ἐπίσης στο http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/rebyz_0766-5598_1973_num_31_1_1465, τελευταία πρόσβαση 21/7/2014

161. Π. Γουναρίδης, «Le procès de Jean dit Italos revise», *Historiein* 6, 2006, σελ. 35-47, ἐδῶ 42

162. Σύμφωνα με τον Βασίλειο, «μερικοί μελετητές ονομάζουν την περίοδο αυτή εποχή της Ελληνικής Αναγεννήσεως, που ήταν καρπός της εργασίας κορυφαίων — όπως του Μιχαήλ Ψελλού— προσωπικοτήτων της Αυτοκρατορίας. Η πνευματική αυτή αναζωογόνηση εκδηλώθηκε, την εποχή των Κομνηνών, κατά διαφόρους τρόπους, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας διαφόρων αιρετικών δογμάτων και δογματικών πλάνων, με τα οποία οι Αυτοκράτορες, ως προστάτες της Ορθόδοξης Πίστewος, επρόκειτο να ἔλθουν σε ἀντίθεση». Α. Α Βασίλειο, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* (μτφρ. Σαβράμης Δ.), τόμ. 2ος, εκδ. Πάπυρος, (1971), σ. 134

163. *Αλεξιάδα*, Ε, IX, 5

τρέπεται σε αφοσιωμένο μαθητή του: *καὶ ὁ Ἰταλὸς τὸν Γαριδᾶν ὅλον ἑαυτοῦ ἐποίησατο*¹⁶⁴.

Η δεύτερη δίκη του δεν ακολουθεί την προηγούμενη κατεύθυνση. Η ιστορικός αποδίδει πολιτική διάσταση στο ζήτημα και τον κατηγορεί ότι ήταν υπεύθυνος για την εξέγερση των αμαθών και τη μεταστροφή των μαθητών του σε επαναστάτες¹⁶⁵. Αρκετά από τα εναντίον του στοιχεία περιλάμβαναν εδάφια από τα κείμενά του καθώς και υποθετικές δηλώσεις και μαρτυρίες¹⁶⁶. Σύμφωνα με τον Mango υπάρχουν λόγοι που υποδεικνύουν ότι η δίκη του Ιταλού είχε πολιτικά κίνητρα και ότι οι κατηγορίες εναντίον του ήταν ως ένα βαθμό κατασκευασμένες¹⁶⁷. Παρόλα αυτά επιτυγχάνεται η θριαμβευτική μεταμόρφωση του σε υπάκουο υπήκοο, μετά τη μεταμέλεια του. Ως ένα σημείο γίνεται έκδηλη η προκατάληψη της ιστορικού απέναντι σε ιδεολογικούς ανταγωνιστές του πατέρα της, και δη *Δυτικούς*, που σαφώς για την Άννα διακρίνονται από έλλειψη βυζαντινής πνευματικής παιδείας¹⁶⁸. Θεωρώ πως τονίζοντας εξ αρχής την ιταλική του καταγωγή προσπαθεί να μειώσει την επιρροή του ως διανοούμενου, εντάσσοντάς τον στη σφαίρα εκείνων των *Δυτικών* που δεν συμβιβάζονται με τα πάντα¹⁶⁹. Έτσι, ακόμη και η αλαζονεία και η αστάθεια του χαρακτήρα του μεταφράζονται από την Άννα ως ενδεχόμενος κίνδυνος επιρροής και αναστάτωσης στο Βυζάντιο. Άλλωστε, τίθεται το ερώτημα πώς θα μπορούσε να επικρατήσει ένας τέτοιος μη αρεστός λόγιος, όπως αφηγείται η Άννα, μέσα στο αυτοκρατορικό περιβάλλον, το οποίο αποτελεί πόλο έλξης λογίων που εκθειάζουν την αυτοκρατορική οικογένεια; Ως γνωστόν πρόκειται για λόγιους της κομνηνικής αυλής που γράφουν εγκωμιαστικούς και άλλους ευκαιριακούς λόγους για όλα τα μέλη της οικογένειας δοξάζοντας και αυξάνοντας το κύρος της, υπηρετώντας συνάμα την αυτοκρατορική προπαγάνδα. Το φαινόμενο, οπωσδήποτε, έχει άμεση σχέση με το γεγονός ότι οι Κομνηνοί επιδίωξαν να δημιουργήσουν συγγενικούς δεσμούς με αυτούς και να φέρουν στο προσκήνιο της πολιτικής και στρατιωτικής επικαιρότητας της εποχής τους μια

164. *Αλεξιάδα*, Ε, ΙΧ, 5

165. Ο.π. Ε, ΙΧ 4

166. Uspenskij, «Depoloproizvodstvo», σελ. 36-7

167. Cyril Mango, *Βυζάντιο, Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, εκδ. MIET, 2007, σ. 174.

168. A. P Kazhdan and W. Epstein. *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, (Berkeley, University of California, 1985), σελ.169

169. Γουναρίδης, «Le process», σελ.36

νέα αριστοκρατία, τα μέλη της οποία είχαν ανάγκη την εξύψωση και την προβολή της εικόνας τους προς τα έξω¹⁷⁰.

Και ενστικτωδώς φαίνεται να αντιλαμβάνεται ότι δεν ήταν ούτε ο άνθρωπος τους, ούτε ο άνθρωπος των γραμμάτων, καθώς δεν είχε γευτεί το ρητορικό νέκταρ. Με άλλα λόγια ήταν ένα καινούριο φαινόμενο στη βυζαντινή πνευματική σκηνή¹⁷¹. Παρόλα αυτά, ο Ψελλός αναφέρει ότι σε ένα λόγο που είχε γράψει ο Ιταλός για να αντεπιτεθεί των κατηγοριών που του πρόσαψαν, θρηνεί για το γεγονός ότι η ελληνική σοφία είχε μεταναστεύσει πια στους ανατολικούς βαρβάρους, τους Ασσύριους, Μήδους και Αιγύπτιους¹⁷². Πρόκειται για μια κοινή θέση των Αράβων του 10^{ου} και 11^{ου} αι. που ενδεχομένως γνώριζε από τις επαφές του στην Κωνσταντινούπολη¹⁷³.

Ανεξάρτητα από το πνευματικό κομμάτι, δεν είναι καθόλου τυχαία, άλλωστε, και η όχι τόσο κολακευτική περιγραφή της εμφάνισής του: *Εἰ δέ τῳ φίλον καὶ περὶ τῆς ὄψεως αὐτοῦ μαθεῖν, μεγάλη μὲν αὐτοῦ ἡ κεφαλὴ, τὸ μέτωπον προπετέστατον, τὸ πρόσωπον ἐμφανὲς καὶ ὁ μυκτὴρ ἐλεύθερόν τε καὶ ἄνετον ἀπέπνει τὸν ἀέρα καὶ περιφερὲς ὁ πώγων, τὰ στέρνα εὐρύς καὶ εὐπαγὴς τὰ μέλη τοῦ σώματος, τὴν δὲ τῆς ἡλικίας ἀναδρομὴν τῶν εὐμηκεστέρων ἡττων[...]*¹⁷⁴. Αν και οι περιγραφές της είναι πιο μεστές, η ασήμαντη περιγραφή του συγκριτικά με την προηγούμενη του Ροβέρτου μπορεί να μετατραπεί σε πίνακας ελαττωμάτων του Ιταλού. Από την κριτική της δεν ξεφεύγει, όμως, και ο τρόπος που μιλάει, χαρακτηριστικός ενός Λατίνου, όπως τονίζει, με τα λάθη και τις ασυνταξίες που βρίθουν στα συγγράμματα του. Με στρυφνό και σοβαρό ύφος έμοιαζε να καθηλώνει με την έπαρση και τον άξεστο τρόπο του τον συνομιλητή του, οδηγώντας τη συζήτηση σε αδιέξοδο. Άνθρωπος ευέξαπτος και ασυγκράτητος στο λόγο και στις χειρονομίες, υπέρμαχος σοφιστικών φλυαριών και διαλεκτικών επιθέσεων, τρόμαζε τους συνομιλητές του με τα λεκτικά του σφυροκοπήματα.

Σε γενικές γραμμές ο γιος του νορμανδού μισθοφόρου βρέθηκε να αναστατώνει την ευαίσθητη ισορροπία μεταξύ διανόησης και πίστης στο Βυζάντιο με τις καινούριες απόψεις του, χωρίς να κατορθώσει με τη μόρφωση του να αλλάξει την εικόνα του *Λυτικού* για την Άννα, ίσως γιατί το πνευματικό υπόβαθρο της εποχής δεν ήταν

170. A. P Kazhdan, *Social'nyj sostav gospodvyuscego Massa Vizantii XI-XII*, VV, (Μόσχα, 1974), 142-185 (γαλλική περίληψη, Irène SORLIN, 6, 1976, σελ. 373-374)

171. Mango, «*Βυζάντιο*», σελ. 174-175

172. N. G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, (London, 1985), σελ. 155-6

173. Magdalino, «*The Byzantine Background*», σελ.23

174. *Αλεξιάδα*, E, VIII, 8

ώριμο να δεχθεί αλλαγές. Εξάλλου, έχει υποστηριχθεί από μελετητές ότι τα αναθέματα που απαγγέλθηκαν κατά του Ιωάννη του Ιταλού δεν κατευθύνονταν μόνο εναντίον της συγκεκριμένης διδασκαλίας του αλλά περιλάμβαναν και μια γενικότερη καταδίκη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας ως πηγής θεολογικής έμπνευσης και ιδεών¹⁷⁵. Η πορεία των φιλοσοφικών, θεολογικών και γενικότερα πνευματικών αναζητήσεων στα τέλη του 11ου αιώνα, θεωρήθηκε επικίνδυνη για το δόγμα της επίσημης εκκλησίας και την ιδεολογία του κράτους και κατέληξε μεν στην πολύκροτη δίκη και καταδίκη του Ιταλού και των υποστηρικτών του, αλλά αναμφίβολα ήταν και ένας από τους λόγους που οδήγησαν στην ενεργότερη συμμετοχή του αυτοκράτορα και της εκκλησίας στην πνευματική ζωή της πρωτεύουσας τον επόμενο αιώνα¹⁷⁶. Και σύμφωνα με τον Γουναρίδη ο Ι. Ιταλός υπήρξε το πρώτο θύμα αυτής της πνευματικής «επανάστασης» του Αλέξιου Κομνηνού¹⁷⁷.

4.5 Γυναικεία Δυτικά Πορτρέτα

Αν και στην *Αλεξιάδα* οι άντρες έχουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο θα ήταν παράλειψη μου να μην παρουσιάσω τη δυτική θηλυκή πλευρά, όπως αυτή αποτυπώνεται μέσα από τα μάτια της Άννας. Στο έργο της υπάρχουν δυο σημαντικές γυναίκες, νορμανδικής προέλευσης, που τραβούν την προσοχή της σε σημείο μάλιστα να τις συγκρίνει με τη μητέρα και τη γιαγιά της. Πρόκειται για τη δεύτερη σύζυγο του Ροβέρτου, Γαΐτα¹⁷⁸ και για την αδελφή του Βοημούνδου και μητέρα, ίσως, του Τανκέρδου. Για την πρώτη αφηγείται λεπτομερώς τη συμμετοχή της στην εκστρατεία επίθεσης στο Δυρράχιο με τον άντρα της, εντυπωσιασμένη από την πανοπλία της, πράγμα σχετικά ασυνήθιστο για τις γυναίκες της εποχής. Η θέα της και μόνο προκαλούσε φόβο: *καὶ γὰρ καὶ αὐτὴ ξυνεστράτευε τῷ ἀνδρὶ καὶ χρῆμα ἦν ἡ γυνὴ φοβερόν, ἐπειδὴν ἐξοπλίσαιτο[...]*¹⁷⁹. Αρχικά την παρουσιάζει χωρίς ενεργό στρατιωτικό ρόλο να προσπαθεί να μεταπείσει τον Ροβέρτο για την αδικία αυτού του πολέμου. Μια γυναίκα συνετή, λογική, με επιχειρήματα για την αποφυγή ενός πολέμου σε βάρος ειδικά χρι-

175. P. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2008, σελ. 610.

176. Για τη δίκη του Ιταλού βλ. ενδεικτικά και στο: L. Clucas, *The Trial of John Italos and the Crisis of Intellectual Values in Byzantium in the 11th Century*, (Μόναχο, 1981) [MBM 26], passim

177. Γουναρίδης, «Le process», σελ. 42

178. Το όνομα της ήταν Sigelgaita ή Sichelgaita του Salerno και ήταν η δεύτερη γυναίκα του Ροβέρτου

179. *Αλεξιάδα*, Α, XV, 1

στιανών, μοιάζει να στέκεται θαρραλέα απέναντι στην θέληση του ισχυρού Ροβέρτου: *έκωλύετο μὲν ὡς ἀδίκων πολέμων ἄρχων καὶ κατὰ Χριστιανῶν εὐτρεπιζόμενος παρά τινων τῶν περὶ αὐτὸν ἐνδοξοτάτων ἀνδρῶν καὶ αὐτῆς τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Γαΐτης, καὶ ἀνεκόπτετο πολλάκις ἐπιχειρήσας τῆς τοιαύτης ὀρμῆς[...]*¹⁸⁰.

Η τολμηρή στάση της στη συνέχεια θα κριθεί αποφασιστική για την έκβαση της μάχης, αφού αυτή θα εμψυχώσει τους άντρες του Ροβέρτου να μην εγκαταλείψουν τη μάχη με τους Βενετούς: *Ἡ δέ γε Γαΐτα...θεασαμένη τοὺς φεύγοντας δριμύν τούτοις ἐνατενίσασα κατ' αὐτῶν μεγίστην ἀφεΐσα φωνὴν μόνον οὐ τὸ Ὀμηρικὸν ἐκεῖνο ἔπος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λέγειν ἐφκει «μέχρι πόσου φεύξεσθε; στήτε, ἄνδρες ἔστε»*¹⁸¹. Η δυτική αυτή γυναίκα, ατρόμητη και θαρραλέα *δόρυ μακρὸν ἐναγκαλισαμένη*, φαντάζει στα μάτια της Άννας ως αξιοθαύμαστο φαινόμενο, μόλο που η έκπληξη της δείχνει να συνοδεύεται από ένα είδος συγκρατημένου θαυμασμού και απορίας για την ανδρεία αυτής της ξεχωριστής ύπαρξης. Θυμίζει περισσότερο Σπαρτιάτισσα που έχει εξοικειωθεί με τις πολεμικές τέχνες. Την παρουσιάζει να ενσαρκώνει με τον καλύτερο τρόπο τη δυτική γενναιότητα και την αφοσίωση στην επίτευξη του στόχου¹⁸². Άλλωστε και η ομηρική περιγραφή της ως παλλάδα και ως Αθηνά φανερώνουν ένα ιδιαίτερο θαυμασμό για τη Γαΐτα¹⁸³. Η ομηρική απόχρωση που παίρνει η περιγραφή της μοιάζει να εξυψώνει τη Νορμανδή στα μάτια της ιστορικού.

Ελάχιστα κάποιος συναντά, πάντως, αναφορές για τη γυναίκα αυτή σε άλλα χρονικά της περιόδου, άλλωστε και ο C. W. C. Oman που έγραψε σε μια πραγματεία του για τη μάχη στο Δυρράχιο και ειδικότερα για την τέχνη του πολέμου, δεν την αναφέρει καθόλου¹⁸⁴. Παρόλα αυτά στο Δυρράχιο δεν είναι η μόνη της πολεμική εμφάνιση. Παρακάτω η Άννα αφηγείται ότι στη μάχη με τους Βενετούς στο Βοθρεντό παραλίγο να συλληφθεί ο γιος του Ροβέρτου Γίδος και η σύζυγος του: *μικροῦ δὲ δεῖν καὶ αὐτὸν τὸν γνήσιον υἱὸν αὐτοῦ Γίδον καὶ τὴν ὁμενέτιν κατέσχον[...]*¹⁸⁵. Και η Άννα αναφέρει τέσσερις ναυμαχίες μεταξύ των δυνάμεων του Γυισκάρδου και του βενετικού στόλου για την περίοδο 1084-1085, στις οποίες εικάζω ότι θα είχε και εκεί σημα-

180. Ο. π., Α, XII, 8

181. Ο. π., Δ, VI, 5

182. Περισσότερα για τη σχέση της με τον Ροβέρτο βλ. στο G. A. Loud, «Coinage, Wealth and Plunder in the Age of Robert Guiscard», *The English Historical Review*, τομ. 114, No. 458 (1999), σελ. 815-843

183. Βλ. επίσης το ενδιαφέρον άρθρο της Valerie Eads, «Sichelgaita of Salerno: Amazon or Trophy Wife?» στο *JMMH* 3, (2005), σελ. 72-87

184. C. W. C. Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, New York, 1924, επανεκδ. 1969, passim

185. *Αλεξιάδα*, ΣΤ, V, 9

ντική συμμετοχή. Θεωρώ αρκετά ενδιαφέρον το συλλογισμό ότι ενώ αυτή απέτυχε στο να αποτρέψει τον πόλεμο, πέτυχε όμως θριαμβευτικά και νίκησε στη μάχη με μια έξυπνα σχεδιασμένη τακτική της, κτυπώντας τα εχθρικά στρατεύματα από πίσω. Και η παρουσία της στις στρατιές δείχνει τόσο τα όρια της εξουσίας του Γυισκάρδου όσο και τη σωματική ευρωστία της. Σε αντίθεση με αυτήν ο εμπειροπόλεμος άντρας της και απέρριψε την έκκληση της και απέτυχε να πειθαρχήσει στη συνέχεια τα στρατεύματά του. Ίσως, η ιστορικός να αντελήφθη τη γυναικεία αυτή προνοητικότητα αλλά και την αντίστοιχη εφευρετικότητα και στρατηγική στην κρίσιμη ώρα.

Μια διαφορετική εκδοχή από αυτή της Άννας δίνει ο William της Απουλίας, περιγράφοντας τη συμμετοχή της στη μάχη αλλά και τον τραυματισμό της στον ώμο. Δεν χρησιμοποιεί ιδιαίτερη ηρωική περιγραφή, απλώς αναφέρει το φόβο της για τον επικείμενο θάνατο ή την αιχμαλωσία που δεν ταιριάζει σε μια γυναίκα ευγενική και άξια σεβασμού σαν αυτήν¹⁸⁶.

Η δεύτερη Νορμανδή είναι η αδελφή του Βοημούνδου. Δεν αναφέρει το όνομα της, αλλά εξακολουθεί να τηρεί την ίδια στάση θαυμασμού και έκπληξης για την προσωπικότητα αυτής της γυναίκας. Εδώ, η περίπτωση δείχνει ακόμη πιο περίπλοκη και ενδιαφέρουσα, καθώς πρόκειται για μια γυναίκα φρούραρχο της πόλης Υδρούντα στην παραλία της Λογγοβαρδίας, που είναι ετοιμοπόλεμη, μαχητική και αφοσιωμένη στο στρατιωτικό της καθήκον. Ηχεί κάπως ιδιαίτερα στην αφήγηση της αυτό το είδος καθήκοντος για μια γυναίκα. Δείχνει, όμως, να το αντιλαμβάνεται και να το δικαιολογεί, γιατί απλά η Νορμανδή υπερασπίζεται την πόλη του γιου της. Στην αφήγηση της για αυτήν τονίζει: *ή έντος οὔσα γυνή φρενήρης οὔσα καὶ σταθηρὰ τὴν γνώμην ἐθέασατο*¹⁸⁷. Θεωρώ ότι είναι η πρώτη φορά που αναφέρει στις ποιοτικές της εκτιμήσεις το σταθερό της γνώμης όσον αφορά τους δυτικούς και τη συμπεριφορά τους. Δεν μπορώ, ωστόσο, να υποστηρίξω με βεβαιότητα αν αυτό αφορά πτυχή κάποιας γυναικείας αλληλεγγύης ή αν όντως υπάρχει ένας σοβαρός βαθμός αντικειμενικότητας απέναντι σε ένα πρόσωπο που πιθανότατα έχαιρε εκτιμήσεως και σεβασμού από όλους. Η γυναίκα αυτή με τα γνωστά δυτικά τεχνάσματα και τις πανουργίες της, που λεπτομερώς αφηγείται η Άννα, *τοιαῦτα δὲ ἐμηχανᾶτο* καταφέροντας να νικήσει τον Κοντοστέφανο *κατὰ κράτος καὶ τηνικαῦτα τὴν σκηνὴν, καθάπερ τοὺς τραγικούς φασι,*

186. Guillaume de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard*, επιμ. και μτφρ. Marguerite Mathieu, (Palermo, 1961), τομ. 4, 11, σελ. 425-431

187. *Αλεξιάδα*, IB, VIII, 3

*ρίψασα μάχης άνθέξοιτο[...]*¹⁸⁸. Αυτή η βάρβαρη δυτική μετατρέπεται μέσα από την αφήγηση στον πιο έξυπνο και δολοπλόκο στρατιώτη, χωρίς όρια και δισταγμούς αρκεί να επιτευχτεί ο στόχος της. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης δυτικής εικάζω ότι προκαλεί μια αμφίθυμη στάση στην ιστορικό, αφού σπάνια φαίνεται να είχε αντιμετωπίσει κάτι παρόμοιο.

Τα συναισθήματα της γενικά από την περιγραφή των δυο γυναικών δείχνουν να είναι αλληλοσυγκρουόμενα και να κυμαίνονται σε ένα άλλο ύφος και επίπεδο, καθώς τα πρόσωπα αυτά υπερβαίνουν τα δεδομένα της συνήθους γυναικείας εικόνας. Αυτές οι γυναικείες παρουσίες με τον πρωταγωνιστικό ρόλο στο στρατιωτικό χώρο ξεπερνούν τις καθιερωμένες αντιλήψεις περί γυναικείας αδυναμίας και ευαισθησίας, προκαλώντας στην ιστορικό μια περίεργη σύγχυση για την προέλευση της αντιστροφής των ηγετικών στρατιωτικών ρόλων. Η εικόνα της μητέρας της και της γιαγιά της που είναι εξίσου δυναμικές στην εξουσία, αλλά όχι στο πεδίο της μάχης, δεν μπορεί να αντιπαρατεθεί με τα παραπάνω, αφού η σύγκριση είναι άστοχη.

Κεφάλαιο Πέμπτο

5.1 Οι σταυροφόροι, η *Αλεξιάδα* και ο Αλέξιος Α΄

Η τριανταεπτάχρονη βασιλεία του Αλέξιου Α΄ συμπεριλαμβάνει γεγονότα πολεμικής φύσεως που συντάραξαν όχι μόνο τον βυζαντινό λαό αλλά και όλη την Ευρώπη. Η αναχαίτιση του πρώτου νορμανδικού κινδύνου επί ηγεσίας Ροβέρτου δεν σήμαινε επ' ουδενί ότι θα επικρατούσε ηρεμία στο ιστορικό προσκήνιο, καθώς τα πελάγη πολέμων: *Αεί γάρ ἕτερον ἐφ' ἑτέρῳ προσίστατο καὶ θάλασσά φασιν ἐπὶ θαλάσῃ καὶ ποταμὸς κακῶν ἐπὶ ποταμῷ, ὥς μὴδ' ἀναπνεῖν ἔαν τὸ τοῦ λόγου τὸν βασιλέα μὴδ' ἐπιμῦσαι τὰ βλέφαρα[...]*¹⁸⁹. Επιπλέον, οι φήμες για την επερχόμενη τουρκική απειλή

188. Στο ίδιο

189. *Αλεξιάδα*, I, II, 1

εναντίον της χριστιανοσύνης έρχονται να πυροδοτήσουν φλόγες πολέμου από το δυτικό πια μέτωπο.

Στο κεφάλαιο αυτό θα επικεντρωθώ στον τρόπο που η Άννα Κομνηνή αντιμετωπίζει και ερμηνεύει την άφιξη των εκ Δύσεως σταυροφόρων, οι οποίοι, αν και δεν το αναφέρει, παρακινήθηκαν από τις προτροπές και τις ευλογίες του πάπα Ουρβανού ΙΙ με σκοπό την απελευθέρωση των αγίων τόπων από τους άπιστους. Καθώς δεν άπτεται του θέματος δε θα αναφερθώ σε ακριβείς λεπτομέρειες της κήρυξης της Α΄ σταυροφορίας, εκτός από σημεία που θα διαφωτίσουν την αφήγηση της ιστορικού. Όσον αφορά τις πηγές της για τα γεγονότα που ξεδιπλώνει στο Χ και ΧΙ βιβλίο της, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι, καθώς γράφει αρκετά χρόνια μετά και δεν είναι αυτόπτης μάρτυρας, η πρόσβαση της στα κρατικά αρχεία μαζί με μαρτυρίες αυτοπτών, και κάποιων βετεράνων αξιωματούχων θεωρείται αυτονόητη και δεδομένη¹⁹⁰. Εξάλλου, της δόθηκαν ευκαιρίες να συνομιλήσει με πρωταγωνιστές των γεγονότων, όπως ο θεός της Γεώργιος Παλαιολόγος ο οποίος γνώριζε την στρατηγική που θα ακολουθούσε ο πατέρας της στον Πελεκάνο το 1097, αλλά και σαφώς από τον σύζυγο της Βρυέννιο που είχε συγκρουστεί με τον Goddfrei de Boullion το ίδιο έτος. Αυτό, όμως, που προβληματίζει είναι η απουσία στο κείμενο οποιαδήποτε αναφοράς για έκκληση στρατιωτικής βοήθειας του πατέρα της προς τους Δυτικούς, παρουσιάζοντας τη σταυροφορία απλά στο πλαίσιο των εξωτερικών κινδύνων. Δεν αναφέρει πουθενά ούτε τη σύνοδο της Ριαλέντζα το 1095, όπου εικάζεται ότι ζητήθηκε μέσω της βυζαντινής πρεσβείας στρατιωτική βοήθεια, αλλά ούτε και την αντίστοιχη του Κλερμόν. Ο Shepard με την αναφορά του στο δυτικό χρονικό του Bernold του St. Blaise το οποίο αναφέρει ότι η πρεσβεία ζητούσε απεγνωσμένα βοήθεια από τη σύνοδο για την προστασία της Αγ. Σοφίας αλλά και των εκκλησιών στην Πόλη, επισημαίνει ότι την συγκεκριμένη περίοδο (Μάρτης 1095) ούτε οι Πετσενέγκοι ούτε οι Τούρκοι γενικά απειλούσαν τα τείχη της πόλης για περίπου τέσσερα χρόνια, οπότε μάλλον υπερέβαλαν οι πρεσβευτές σχετικά με την επείγουσα απειλή¹⁹¹.

Εδώ τίθεται και ένας προβληματισμός για τις σχέσεις του Αλέξιου με αυτούς τους Δυτικούς και τανάπαλιν λίγο πριν τη σταυροφορία, καθώς η ιστορικός γράφει χαρακτηριστικά ότι, όταν κατέφθαναν στην πρωτεύουσα ο Αλέξιος τους γνώριζε ήδη:

190. Βλ. παραπάνω υποσημ. 17

191. J. Shepard, «Cross-purposes: Alexios Comnenus and the First Crusade», στο *The First Crusade: Origins and Impacts*, επιμ. J. Phillips, (Manchester, 1997), σελ. 107-129, εδώ 114

γνωρίσας αὐτῶν¹⁹². Σε ποιους και σε τι ακριβῶς αναφέρεται; Θα μπορούσε να εικάσει κανείς ότι εννοεί τους Νορμανδούς με τους οποίους είχε αντιπαρατεθεί ἤδη σε μάχες με αρχηγό τους τον Ροβέρτο και τον Βοημούνδο από το 1081. Αλλά η ἀφίξη των πολυπληθῶν στρατευμάτων δεν προσδιορίζει εδώ μόνο τους Νορμανδούς. Για ποιό λόγο ο Αλέξιος ἦταν τόσο επιφυλακτικός και καχύποπτος με ὅλους τους Δυτικούς και φοβόταν την ἀφίξη τους στο Βυζάντιο, ὅπως γράφει η Άννα; Άραγε, σε ποιο επίπεδο κυμαίνονταν οι σχέσεις τους πριν την πρώτη σταυροφορία και είχε τέτοια αντίληψη του φιλοχρήματου και δύσπιστου του χαρακτήρα τους; ἢ απλῶς πρόκειται για τη γνωστή προκατάληψη της ιστορικού και ἴσως, ιδιορρυθμίας της; Οι μόνες Βυζαντινές πηγές που γράφουν για την πρώτη σταυροφορία, βέβαια αρκετά αργότερα, και θα μπορούσαν να απαντήσουν στα ερωτήματα εἶναι η Άννα και ο Ζωναράς, αλλά από τη μια η *Αλεξιάδα* αποτελεί τον πανηγυρικό του πατέρα της και ο Ζωναράς από την ἄλλη ἔχει κραυγαλέες ανακρίβειες. Οπότε η ἔρευνα μπορεί να κατευθυνθεί εν μέρει στις δυτικές πηγές. Θα προσπαθῶ εν συντομία να αναφερθῶ σε κάποιες από αυτές για να σχηματιστεί μια πρώτη εικόνα και να μην ξεφύγω του θέματος μου. Σχετικές αναφορές στο θέμα κάνει και ο ιστορικός Jonathan Riley-Smith, στο ἔργο του «*The First Crusade and the Idea of Crusading*» ο οποίος απαριθμεί τις βασικές διαφορές και τις συνθέσεις των σταυροφόρων και των ιδεολογιῶν τους με βάση αναλογικά στοιχεία σχετικά με τη φύση τους και τις πεποιθήσεις τους την περίοδο αὐτή¹⁹³. Περιγράφεται η αλληλεπίδραση τους με τους Ἕλληνες, η συνοχή και η στρατιωτική τους στρατηγική και φυσικά η νοοτροπία τους κατά τη διάρκεια της κατάκτησης. Σχέσεις του αυτοκράτορα με δυτικούς αρχηγούς κατά μόνας για τη στρατολόγηση τους δεν φαίνεται να παρουσιάζονται, ὅπως στις αναφορές της *Αλεξιάδας*.

Εἶναι προφανές ὅτι στην *Αλεξιάδα*, αλλά και στις δυτικές πηγές ο Αλέξιος φαίνεται επιδέξια να προσπαθεῖ να ελαχιστοποιήσει τους κινδύνους γύρω του ενεργοποιώντας ἑξυπνες εναλλακτικές μεθόδους του διπλωματικού οπλοστασίου ἀπόκρουσης ἀπειλῶν. Για παράδειγμα το 1091 ἔθεσε στην υπηρεσία του με δωροδοκίες τους Σκύθες ἐναντίον των Κομάνων, αλλά και των Πατσινάγων και Κομάνων κατά των Σκυθῶν, ενώ τις ίδιες παραπλανητικές μεθόδους, γράφει η Άννα, ὅτι χρησιμοποίησε στους σταυροφόρους το 1098. Ὅπως, για παράδειγμα, κολακευτικά λόγια, πλουσιοπάροχα φαγητά και κεράσματα στους αρχηγούς, ακριβά δώρα, ανταλλαγή ὀρκων με

192. *Αλεξιάδα*, I, V, 4

193. Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, (London: The Athlone Press, 1986), σελ.1-12

κράτηση ομήρων, αλλά και άλλων προφυλάξεων προκείμενου να αποφύγει την προδοσία τους¹⁹⁴. Σύμφωνα με τον J. Harris αυτή η τακτική του Βυζαντίου ήταν ένα τμήμα της πολυπλοκότητας του, αλλά και ένα σημάδι της ανωτερότητάς του απέναντι στην αμορφωσιά και την απαιδευσιά των βαρβάρων¹⁹⁵. Οπότε, τεκμαίρεται ότι οι δυτικοί σταυροφόροι, αν και χριστιανοί, αντιμετωπίζονται και αξιοποιούνται στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής με τον ίδιο ακριβώς τρόπο όπως όλοι, οι εκτός βυζαντίου, βάρβαροι. Ο Αλέξιος κατηγορήθηκε, άλλωστε, για στρατηγική στρατολόγησης απέναντι στους δυτικούς, ώστε να αποσοβηθεί η όποια εχθρική απειλή εξ ανατολών εναντίον της αυτοκρατορίας, γεγονός που προκάλεσε αργότερα κύμα αντιδράσεων στον δυτικοευρωπαϊκό κόσμο¹⁹⁶. Ο δυτικός εφημέριος Ekkehard of Aura γράφει χαρακτηριστικά για μια φήμη που κυκλοφορούσε στην ανατολή, ότι ο αυτοκράτορας χρησιμοποίησε τους Φράγκους εναντίον των τούρκων με τον ίδιο τρόπο που σκυλιά τρώνε σκυλιά¹⁹⁷. Είναι ο ίδιος δυτικός που κάνει εξάλλου αρκετές νύξεις για αποστολή γραμμάτων του Αλέξιου ο οποίος φέρεται να ζητά βοήθεια συγκεκριμένα από τον πάπα¹⁹⁸. Όλες αυτές οι νύξεις των Δυτικών, ενδεχομένως, να δημιούργησαν την εντύπωση ότι ο Αλέξιος, άθελα του και με το ιστορικό των προηγούμενων εκκλήσεων, που αναφέρει η Άννα, προκάλεσε την Α' σταυροφορία ανοίγοντας τις αρπακτικές και κατακτητικές ορέξεις των Δυτικών.

Για τη δυτική πλευρά, όμως, ο αυτοκράτορας Αλέξιος δεν απεικονίζεται θετικά με οποιοδήποτε τρόπο και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι τώρα αντιμετωπίζεται ως εμπόδιο στην πορεία τους. Το *Gesta Francorum*¹⁹⁹ δεν είναι το μόνο αλλά είναι το παλαιότερο και πιο σημαντικό πρώτο χρονικό της Σταυροφορίας που δίνει αρκετές πληροφορίες, ενώ το ύφος του δεν πάσχει από μέτρια προσέγγιση του συντάκτη του, καθώς πρόκειται για την αφήγηση ενός αυτόπτη μάρτυρα, πιθανώς νορμανδού. Η αναφορά για τον Αλέξιο δεν χαίρει καθόλου εκτιμήσεως και εκτός από τον Βοημούνδο

194. *Αλεξιάδα*, Η, IV, 2, και I, VII- IX- XI

195. J. Harris, *Το βυζάντιο και οι σταυροφορίες*, μτφρ. Λ.Καρατζάς, Αθήνα, 2004, σελ. 83

196. J. Shepard, «Father or Scorpion? Style and Substance in Alexios's Diplomacy», στο *Alexios I Komnenos*, επιμ. Margaret Mullett και Dion Smythe, *Byzantine Texts and Translations* 4 (1), (Belfast 1996), σελ. 68-132

197. Frutolfi et Ekkehardi Chronika, επιμ. F.-j. Schmale και I. Schmale-Ott, *AQDGM* 15, (Darmstadt, 1972), σελ.166

198. P. Charanis, «Byzantium, the West and the origin of the First Crusade», *Byzantion* 19, (1949), σελ. 27-29

199. *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum: The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, επιμ. και μεταφρ. Rosalind Hill, London: Thomas Nelson and Sons Ltd., 1962, [στο εξής GF]

και τους Νορμανδούς που είχε προηγούμενα μαζί τους, οι άλλοι Δυτικοί φαίνονται γενικά αποστασιοποιημένοι και κάποιοι δύσπιστοι, με υποχρέωση μόνο την τήρηση του όρκου τους. Ο Αλέξιος προσδιορίζεται πάντα με αρνητικά επίθετα: άθλιος²⁰⁰, τιποτένιος, πανούργος, γεμάτος ματαιοφροσύνη και άδικο σχέδια με σκοπό να βάζει δυσκολίες και εμπόδια στους σταυροφόρους.

Από την άλλη, κοινό σημείο στην Αλεξιάδα και στο *Gesta* φαίνεται ότι είναι η καταπάτηση του όρκου των Δυτικών. Αυτό που έχει σημασία είναι ο ρόλος που αποδίδουν τα *Gesta* στον όρκο ως πηγή της έριδος των σταυροφόρων. Από το κείμενο δεν συνεπάγεται ότι οι ευγενείς Δυτικοί είχαν ιδιαίτερες σχέσεις πριν τη σταυροφορία με τον αυτοκράτορα, όμως, αρκετοί επιδιώκουν να κρατήσουν τον όρκο τους σε αυτόν περιορίζοντας έτσι τη δύναμη του ισχυρού Βοημούνδου. Ο William of Tyre στο έργο του *Historia Ierosolymitana* παρουσιάζει τον Αλέξιο ως έναν πονηρό και πανούργο άνθρωπο και στο δεύτερο βιβλίο του πασχίζει να τον απεικονίσει ως ένα ποταπό Έλληνα προδότη του οποίου τα λόγια προς τους σταυροφόρους δεν χαρακτηρίζονται ποτέ από ειλικρίνεια και καλή πίστη²⁰¹. Για τον αυτόπτη ιερέα Fulcher von Chartres, ο όρκος αποτελούσε μια σταθερή βάση εγγύησης ασφάλειας και φιλίας (Foedus et amicitia) με τον αυτοκράτορα που θα τους εξασφάλιζε τα εχέγγυα για να πορευτούν²⁰². Από την άλλη ο Αλέξιος υιοθετώντας τη δυτική συνήθεια του όρκου υποταγής και πίστεως, καθώς αντίστοιχος θεσμός δεν φαίνεται να επικρατούσε στο βυζάντιο, μετατρέπει τους αρχηγούς των σταυροφόρων σε δικούς του ανθρώπους αποκτώντας έτσι το νόμιμο δικαίωμα να θεωρεί δική του τη γη που θα κατακτούσαν, αλλά και να αξιοποιεί ανάλογα τη δύναμη των στρατευμάτων τους²⁰³.

Ο Shepard²⁰⁴ δίνει μια άλλη οπτική μέσα από ένα αγνοημένο, μέχρι πρόσφατα από τους μελετητές, κείμενο από το μοναστήρι του Cormery, το οποίο συν τοις άλλοις φαίνεται να επιβεβαιώνει το γεγονός της στρατολόγησης Δυτικών από τον Αλέξιο για την ανακατάληψη της Βορειοδυτικής Μ.Ασίας. Ήδη το 1090 η Νικομήδεια φυλασσόταν από ένα μέρος του δυτικού στρατού του αυτοκράτορα. Οι πληροφορίες

200. *GF*, II, vi, σελ. 10

201. Peter W. Edbury and John J. Rowe, *William of Tyre, Historian of the Latin East*, (Cambridge: Cambridge University Press 1990). Οι συγκεκριμένοι συγγραφείς χρησιμοποιούν τον τίτλο *Ιστορία* για το έργο του William, αντί Χρονικό. Η συμπεριφορά του απέναντι στη βυζαντινή αυτοκρατορία αναλύεται στις σελίδες 130-150

202. Epp Verena, *Fulcher von Chartres: Studien zur Geschichtsschreibung des Ersten Kreuzzuges*, *Studia Humaniora* 15, (Diisseldorf, Droste Verlag, 1990), σελ. 145

203. N. Svoronos, «Le serment de Fidélité a l' empereur byzantin et sa signification constitutionnelle», *REB* 9, 1951, σελ.106-142

204. Shepard, «Cross-purposes», σελ 110

δίνονται από τον πρώην μοναχό Guillelmus και το σημαντικό είναι ότι δεν αναφέρεται τίποτα για την σταυροφορία. Γίνεται, όμως, αναφορά στις προσπάθειες του Αλέξιου να προσεγγίσει τους δυτικούς με αποστολή γραμμάτων εναντίον των προκλήσεων των Τούρκων, προτρέποντας κληρικούς και λαϊκούς να υπερασπιστούν τις εκκλησίες²⁰⁵. Επίσης, και άλλοι δυτικοί εκτός του Guillelmus φαίνεται να ήταν εξοικειωμένοι με τους σκοπούς και τις μεθόδους του αυτοκράτορα προσέγγισης των *Δυτικών*, όπως ένας πρώην μοναχός του Cormery, ο Goibert, ο οποίος ήταν αρκετά αγαπητός στον αυτοκράτορα και τους αυλικούς του λόγω της ακεραιότητας και της αρχοντίας του χαρακτήρα του. Περίπου το 1090 ένας άλλος μοναχός του Canterbury, ο Joseph, επιστρέφοντας από ένα προσκύνημα στα Ιεροσόλυμα, επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη και ήρθε σε επαφή με φίλους στην αυλή του αυτοκράτορα υπό άψογες συνθήκες συνεννοήσεων. Δυτικοί κληρικοί και λαϊκοί των ανώτερων τάξεων, όπως ο Ροβέρτος, δούκας της Νορμανδίας και του Σβαίν βρέθηκαν επισκέπτες στην πρωτεύουσα και ανταμείφθηκαν με χρυσό και πολύτιμα υφάσματα²⁰⁶. Επίσης, άλλη δυτική πηγή αναφέρει ότι ένας μοναχός από το Κεντ επισκεπτόμενος τυχαία την πόλη οδηγήθηκε από φίλο του και άνθρωπο της βασιλικής φρουράς στο ιδιωτικό παρεκκλήσι του αυτοκράτορα, όπου θαμπώθηκε από τα φυλαχθέντα κειμήλια. Αν και απαγορευόταν αυστηρά η είσοδος, αυτός πήρε και κάποια μαζί του, που ανήκαν στον Αγ. Αντρέα, και τα μετέφερε στον καθεδρικό ναό του Ρότσεστερ²⁰⁷. Το γεγονός, αν όντως υφίσταται, σαφώς ερμηνεύτηκε ως προσπάθεια δελεασμού της καλής θέλησης των *Δυτικών* στις υπηρεσίες του αυτοκράτορα. Σε γενικές γραμμές γίνεται αντιληπτό μέσα από την αφήγηση της ιστορικού ότι οι σχέσεις του Αλέξιου με *Δυτικούς* πριν το 1095, απολάμβαναν το σεβασμό πάντα με κάποια επιφύλαξη, όπως με τους προηγούμενους κληρικούς οι οποίοι είχαν ειδικές απολαβές. Ωστόσο, πίσω από την εκλεπτυσμένη συμπεριφορά διαφαίνεται και η ενδεχόμενη επιθυμία του αυτοκράτορα να στρατολογήσει τους διερχομένους, καθώς όλο και μεγάλωνε η ανάγκη για στρατό.

Οι παραπάνω αναφορές σχετικά με τους *Δυτικούς* εκτιμώ ότι ήταν εν γνώσει της Άννας, έτσι ώστε να υποβοηθούν τη σύνθεση της εικόνας της για εκείνους. Από

205. *Acta translationis SS. Requirum in Monasterium Cormaricerum, Gallia Christiana*, 19, (Paris, 1856, reprinted Farnborough, hants., Gregg International 1970) *Instrumenta Ecclesiae Turonensis*, 58, σελ. 76.

206. Harris, «*Το βυζάντιο*», σελ. 93

207. Goscelinus Cantuariensis Monachus, *Miracula S. Augustini episcopi Cantuariensis*, στο *Acta Sanctorum*, (Maii, VI), σελ. 410. Βλ. επίσης: Discussion by Richard Sharpe, «Goscelin's St. Augustine and St. Mildreth: Hagiography and Liturgy in Context» *JTS* 4, (1990), 502–16, passim

την άλλη η μεγάλη χρονική απόσταση των γεγονότων της σταυροφορίας από τη συγγραφή της *Αλεξιάδας* θα μπορούσε να δικαιολογήσει την άγνοια της για αρκετά θέματα, αλλά φαίνεται αμφισβητήσιμο να υποτεθεί ότι αγνοούσε εσκεμμένα την έκκληση για βοήθεια του 1095, καθώς η σημασία τέτοιου γεγονότος δεν θα πέρναγε διπλωματικά απαρατήρητη, αν και οι αναφορές των βυζαντινών στις πολυάριθμες διπλωματικές δοσοληψίες είναι ελάχιστες. Δεν σημειώνεται, πάντως, από το κείμενο κάποια νύξη που να θέτει υπό αμφισβήτηση τις διπλωματικές ενέργειες του πατέρα της, αν και τότε αυτή ήταν μόλις έντεκα ετών. Εκτός αυτού, ο μόνος βυζαντινός που αναφέρει την πρεσβεία είναι ο Θεόδωρος Σκουταριώτης στο *Σύνοψις Χρονική* και μετά από ένα διάστημα διακόσιων χρόνων. Ισχυρίζεται ότι ο Αλέξιος προσέγγισε τον πάπα, εκμεταλλευόμενος την ασταθή κατάσταση στους αγίους τόπους, με τρόπο πονηρό και κυνικό προκειμένου να εξασφαλίσει ικανό αριθμό δυτικών στρατιωτών²⁰⁸. Η κίνηση του αυτή, όμως, δεν φαίνεται να ξεφεύγει από τις συνήθεις διπλωματικές τακτικές εύρεσης στρατού.

Στο θέμα της έκκλησης στρατιωτικής βοήθειας στη σύνοδο του 1095, αν και οι γνώμες των μελετητών διίστανται, δεν θεωρώ ότι η ιστορικός το απέκρυψε τεχνηέντως, ίσως, για να δικαιολογήσει διπλωματικές αστοχίες του πατέρα της. Ήδη, γράφει ότι γνωρίζει πως ο Αλέξιος για να αντιμετωπίσει τον Τζαχά έκανε ότι μπορούσε καλώντας επειγόντως με γράμματα μισθοφορικό στρατό από όλα τα μέρη: *διὰ γραμμάτων άπανταχόθεν έσπευδε μισθοφορικόν μετακαλέσασθαι*²⁰⁹. Τα προσκλητήρια στρατολόγησης μέσω πρεσβειών δεν ήταν άγνωστη τακτική στο Βυζάντιο και οι Δυτικοί μισθοφόροι ήταν πια κοινός τόπος²¹⁰. Πρόκειται για μια προσπάθεια αντιστάθμισης της έλλειψης αμυντικής θωράκισης μέσω στρατολόγησης μισθοφόρων. Στο πλαίσιο αυτό ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι το επεισόδιο το 1089, όπου ο Αλέξιος ζητά από τον κόμη της Φλάνδρας, Ροβέρτο, να του υποσχεθεί να στείλει μισθοφορικό στρατό πεντακοσίων ιππέων, όταν φτάσει στην πατρίδα του: *Τότε και ό Φλάντρας κόμης έξ Ιεροσολύμων έπανερχόμενος έκεϊσε καταλαμβάνει τόν αύτοκράτορα και τόν συνήθη τοις Λατίνοις άποδίδωσιν όρκον ύποσχόμενος άμα τῷ τὰ οϊκοι καταλαβεϊν συμμάχους άποστεϊλαί οί ίππεις πεντακοσίους[...]*, υπόσχεση που ο κόμης τηρεί και του στέλνει

208. Θεόδωρος Σκουταριώτης, *Σύνοψις Χρονική*, στο Κ.Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, τομ. 7, (Βενετία και Παρίσι, 1872-1894), (επανεκδ. Αθήνα 1972), σελ.184-185

209. *Αλεξιάδα*, Η, ΙΙΙ 3

210. T.C. Lounghis, *Les ambassades Byzantines en occident depuis la foundation des etats barbares, jusqu' aux croisades (407-1096)*, εκδ. Τυπογραφία ΚΜ, (Αθήνα, 1980), σελ. 241-254

την άνοιξη του 1090 με εκατόν πενήντα διαλεκτά άλογα και όσα άλλα δεν του χρειαζόταν, χωρίς να ζητήσει αντίτιμο: *οί παρὰ τοῦ Φλάντρα ἀποσταλέντες ἵππεῖς ἔκκριτοι ὥσει πεντακόσιοι χάρισμα κομίζοντες τούτῳ ἵππους ἐκκρίτους τὸν ἀριθμὸν ἑκατὸν πρὸς τοῖς πεντήκοντα· ἀλλὰ καὶ ὅσους τῆς προκειμένης αὐτοῖς χρείας εἶχον ἐπέκεινα ἀποδεδώκασι τούτῳ τιμῆς*.²¹¹ Δεν πρόκειται φυσικά για μια εν θερμῷ αντίδραση του Αλέξιου εν ὄψει μιας νέας απειλῆς. Είναι η γνωστὴ διπλωματία της βυζαντινῆς εξωτερικῆς πολιτικῆς που θέτει πάνω από όλα την προστασία της αυτοκρατορίας.

Δεν περνά απαρατήρητο ὅτι ο Αλέξιος παρουσιάζεται στην αφήγηση της φανερά ἐκπληκτος με την ἀφίξη των πολυπληθῶν στρατευμάτων, κάτι που δεν δικαιολογείται αν ἤδη το εἶχε προκαλέσει και τους περίμενε. Αν και η ἀποψη αὐτή δεν ἔχει θερμούς υποστηρικτές, ὡστόσο ο ιστορικός Chalandon, υπέρμαχος της, ἀμφισβητεῖ το ἐνδεχόμενο ἐκκλήσης βοήθειας και της ὑπαρξης σχετικῆς γράμματος, υποστηρίζοντας ὅτι τη συγκεκριμένη περίοδο δεν την εἶχε τόσο ἀνάγκη το βυζάντιο, ἐνῶ θεωρεῖ και το υποτιθέμενο γράμμα ὡς προϊόν πλαστογραφίας²¹². Εἶναι γεγονός ὅτι το 1095 η κρίση που ἀπειλούσε την αυτοκρατορία παρουσίαζε ὕφεση, ἀφού το 1083 οἱ Νορμανδοί εἶχαν ἐκδιωχθεῖ και οἱ Πετσενέγοι εἶχαν ἠττηθεῖ το 1091 στο Λεβούνιο. Καθώς ξεφεύγει του θέματος θα κάνω μόνο μια σύντομη ἐρμηνεία πάνω στο υποτιθέμενο γράμμα του αυτοκράτορα, που κινεῖται, ὁμως, στην ἴδια κατεύθυνση με αὐτή της ιστορικοῦ M.de Waha²¹³. Αν υποτεθεῖ ὅτι ἐστάλη γράμμα στη Δύση ἀπὸ τον Αλέξιο, στο πλαίσιο και της χριστιανικῆς ἀλληλεγγύης, τότε, ὑπάρχει πιθανὸ ἐνδεχόμενο αὐτό να ὑπέστη παράφραση ἢ και διαστρέβλωση του κατὰ την μεταφορά- μετάφραση του στους Λατίνους ἀπὸ τον ἀπεσταλμένο ο οποίος μετέφερε ὅ,τι ἀκούσε ἢ ὅ,τι νόμιζε ὅτι ἀκούσε. Σύμφωνα με το κείμενο του Bernold de St. Blaise: «η ἐξοχότης του, ο Πάπας, ἦταν ο κινητήριος μοχλὸς αὐτῆς της ἐκστρατείας». Ο Αλέξιος και οἱ σύμβουλοι του εἶχαν ἀργήσει πολὺ²¹⁴.

Γενικά πάντως, για τη δυτικὴ, ἰδίως, πλευρά των ιστορικῶν κύκλων δεν φαίνεται περίεργο το γεγονός της ἐκκλήσης βοήθειας, καθὼς εἶχαν ἐπίγνωση των διπλωματικῶν του χειρισμῶν. Παράλληλα, ιστορικοὶ ὅπως ο Shepard διατείνονται ὅτι τα χάσματα που ὑπάρχουν στον κώδικα και η λανθασμένη χρονολόγηση, ἴσως, και να δι-

211. *Αλεξιάδα*, Z, VII, 4

212. Krey, *The First Crusade* σελ. 69. Πρβλ. ἐπίσης, Chalandon, *Essai sur le regne d'Alexios I Comnene*, (Paris, 1900), σελ.330-6

213. M.de Waha, «La lettre d' Alexis I Comnene a Robert I le Frison: une revision», *Byzantion* 47, 1977, σελ. 113-25

214. Harris, «*Το βυζάντιο*», σελ.123

καιολογούν την ελλιπή παρουσίαση γεγονότων στο κείμενο της Άννας²¹⁵. Το ζητούμενο είναι αν τελικά ο Αλέξιος το έκανε, σε ποιους ακριβώς το απηύθυνε και με ποιο περιεχόμενο.

5.2 Η έφοδος των βαρβάρων ή η άφιξη των Σταυροφόρων;

Η άφιξη του άτακτου και απείθαρχου στρατού των *Δυτικών*, το καλοκαίρι του 1096, φαίνεται από τις περιγραφές της Άννας να προκαλεί σκεπτικισμό για τις διαθέσεις τους απέναντι στην πρωτεύουσα. Οι αναφορές της για την έπαρση αρκετών Δυτικών σταυροφόρων, που αν και έχουν στοιχεία υπερβολής, αποτυπώνουν με τον καλύτερο τρόπο την επιμονή της στην πολιτιστική τους κατωτερότητα. Όλοι αυτοί οι ξένοι, ως βάρβαροι και αγροίκοι, έρχονται αντιμέτωποι με το σύμπλεγμα ανωτερότητας του βυζαντίου αλλά και του προστατευτικού κελύφους των παραδόσεων του²¹⁶. Από την άλλη, εμμέσως τεκμαίρεται ότι η εμφανής επιφυλακτικότητα του πατέρα της απέναντι τους θα μπορούσε να λειτουργεί αντίρροπα προς την αμφιλεγόμενη δυτική πολιτική του Μανουήλ Κομνηνού²¹⁷, καθώς σε αντίθεση με αυτόν ο Αλέξιος γνώριζε επιδέξια πώς να τους χειριστεί και πώς να τους βάλει στη θέση τους. Σύμφωνα με την Άννα κατείχε τον τρόπο και είχε κάθε καλή πρόθεση στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής του, όπως είδαμε παραπάνω, να τους υποδεχτεί φιλόξενα με προσφορές δώρων και χρημάτων εντάσσοντάς τους στους φίλους και συμμάχους του Βυζαντίου, κάτι που επιβεβαιώνεται και από το *Gesta*²¹⁸. Αν και οι περισσότερες δυτικές πηγές μέμφονται τη συμπεριφορά του Αλέξιου δείχνοντας ακόμη και περιφρόνηση για τα δώρα του, αρκετοί *Δυτικοί* φαίνονται ευχαριστημένοι από την υποδοχή αλλά και την παραμονή τους στην αυλή, ανάμεσα τους ο ιερέας Fulcher von Chartres που επαίνεσε τη στάση του αυτοκράτορα²¹⁹ αν και είχε οσμισθεί τους φόβους του, ταυτόχρονα με την Άννα, για ενδεχόμενο πλήγμα από τους σταυροφόρους²²⁰.

215. J. Shepard, «Aspects of Byzantine attitudes and policy towards the West in the Tenth and eleventh Centuries», *BF* 13, σελ.67-118, εδώ 115

216. P. Magdalino, *Byzantine Snobbery. The Byzantine Aristocracy*, επιμ. Michael Angold, (Oxford, 1984), σελ. 58-78

217. Επί βασιλείας του πολλοί Λατίνοι έχοντας γίνει μόνιμοι κάτοικοι της πόλης έγιναν αξιωματούχοι της βυζαντινής κυβέρνησης προκαλώντας τη δυσανεμία των βυζαντινών. Για τα γεγονότα της εποχής αυτής βλ. P. Magdalino, *The empire of Manuel I Komnenos (1143-1180)*, (Cambridge 1993), M. Angold, *Η βυζαντινή αυτοκρατορία από το 1025 έως το 1204. Μια πολιτική ιστορία*, Αθήνα 1977

218. *GF*, II, vi, ο. π., σελ. 11

219. Fulcher of Chartres, *Historia*, σελ.50-53

220. Ο.π., σελ. 62

Αν και οι βυζαντινές πηγές της εποχής είναι ελάχιστες, ωστόσο ο Ζωναράς με μια σιωπηλή πολεμική κατά της Άννας δεν φαίνεται να συμμερίζεται την άποψη αυτή χαρακτηρίζοντας τους Δυτικούς ως πiónια του Αλέξιου που δεν είχαν ποτέ εχθρικά σχέδια για τη Κωνσταντινούπολη. Σε αντίθεση με την Άννα οδηγείται σε ηχηρές ανακρίβειες, γράφοντας για παράδειγμα ότι οι Δυτικοί και μόνο ήταν υπεύθυνοι για την κατάληψη της Νίκαιας με υποχρέωση να την επιστρέψουν στον αυτοκράτορα έναντι πολλών χρημάτων²²¹. Πιο λακωνικός στην περιγραφή του από την Άννα θεωρεί ότι η σταυροφορία δεν ήταν άλλο παρά μια αναταραχή από επιδρομή ακρίδων²²².

Η άφιξη των σταυροφόρων φαίνεται να ακολουθεί τα χνάρια της ίδιας εικόνας των Δυτικών με τις προηγούμενες αναφορές, ενώ η ιστορικός τονίζει προκαταβολικά ότι: *ἡ τῶν Κελτῶν φύσις ὡς ἴδια ἢ παρακολουθήματά τινα ἔχει*, κάνοντας εξ αρχής σαφή την εμπάθεια της αλλά και την πεποίθηση ότι με την πρώτη ευκαιρία θα ξεδιπλώσουν την απληστία και την αχαριστία τους. Γνωρίζοντας ήδη τη φιλοπόλεμη διάθεση τους με τρόπο σημειώνει ότι: *Πᾶσα γὰρ ἡ ἐσπέρα καὶ ὁπόσον γένος βαρβάρων τὴν πέ- ραθεν Ἀδρίου μέχρις Ἡρακλείων στηλῶν κατῴκει γῆν, ἅπαν ἄθροον μεταναστεῦσαν ἐπὶ τὴν Ἀσίαν διὰ τῆς ἐξῆς Εὐρώπης ἐβάδιζε πανοικὶ τὴν πορείαν ποιούμενον*²²³. Μετά από το σπάνιο διάλλειμα ανάπαυσης για το βυζάντιο η άφιξη των αναρίθμητων φραγκικών στρατευμάτων, δικαίως, φαίνεται να συνοδεύεται από την έντονη ανησυχία και φόβο του πατέρα της, ο οποίος έχει ήδη γνωρίσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της άστατης φύσης τους. Άλλωστε, και στο Gesta ο ανώνυμος γράφει για τον υπερβολικό φόβο των κατοίκων της Καστοριάς, όταν οι στρατιώτες ζήτησαν να αγοράσουν εκεί εφόδια, γιατί νόμιζαν ότι θα τους λεηλατήσουν και θα τους σκοτώσουν²²⁴. Η Άννα μη μένοντας ανεπηρέαστη από την προηγούμενη αφήγηση των νορμανδικών, κυρίως, επιθέσεων γράφει με απόλυτη συνείδηση και βεβαιότητα ότι από τους συγκεκριμένης φύσης ανθρώπους ο κίνδυνος που ελλοχεύει αναγκάζει τον πατέρα της να βρίσκεται εν εγρήγορσει. Εξάλλου, στους συμμετέχοντες βρίσκονται και Νορμανδοί, οι επικίνδυνοι για το βυζάντιο εχθροί. Στο κείμενο της είναι η πρώτη φορά που μέσα από ένα οiwνό μάντεων ταυτίζονται οι Φράγκοι με τις ακρίδες που καταβρόχθιζαν τα αμπέλια

221. Ιωάννης Ζωναράς, *Epitome Historiarum*, επιμ. T. Buttnner-Wobst, III, (Bonn, 1897), σελ.742, Πρβλ. Hunger, *Die hochsprachliche*, σελ. 416-417

222. Ζωναράς, *Epitome*, 742.8

223. *Αλεξιάδα*, I, V, 4

224. *GF*, ο.π., σελ.8

αλλά όχι τα σπαρτά, τα οποία φαίνεται να αντιπροσωπεύουν τους χριστιανούς. Ωστόσο, η Άννα δείχνει να κρατά επιφυλάξεις για τον παραλληλισμό αυτό²²⁵.

Το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα απαξίωσης και απέχθειας στο πρόσωπο τους είναι το εξής: *Ναρκᾶ γάρ μοι ὁ λόγος τὸ μὲν τι βαρβαρικὰς φωνὰς ἀπαγγέλλειν ἀδυνατούση διὰ τὸ ἄναρθρον, τὸ δέ τι καὶ πρὸς τὸ πλῆθος ἐκείνων ἀποβλεπούση. Καὶ ἵνα τί τοσούτου πλήθους κλήσεις ἀπαριθμεῖσθαι πειρώμεθα, οὓς καὶ οἱ τότε παρόντες ἀκηδίας ἐπληροῦντο ὀρώντες[...]*²²⁶. Η θέα τους και μόνο αφήνε αδιάφορους ακόμη και τους ανθρώπους εκείνης της εποχής. Οι επιθετικοί προσδιορισμοί της δεν έχουν αλλάξει πρωταγωνιστές καθώς: *Ἔστι μὲν γὰρ τὸ τῶν Κελτῶν γένος, ὡς εἰκάσαι τινά, καὶ ἄλλως λίαν θερμότατον καὶ ὀξύ, ἐπὶ δὲ καὶ ἀφορμῆς δράζοιτο, ἀκάθεκτον[...]*²²⁷. Οι κατηγορίες συγκεκριμένες και σταθερές: άστατη και ευμετάβλητη γνώμη, ακατάσχετη ορμή, φλυαρία και άκρα μακρηγορία, θράσος, φιλαργυρία και φυσικά προστίθεται τώρα και η παράβαση των όρκων. Η κατηγορία αυτή αποκτά από δω και πέρα μεγαλύτερη έκταση, γιατί έχει επιπτώσεις στη βασιλεία του πατέρα της. Για την ιστορικό είναι συνυφασμένη με τη φύση του χαρακτήρα των Λατίνων, έχει εξέχουσα θέση σε όλο το έργο και αποκτά ολοκληρωμένη μορφή με τις σταυροφορίες. Άλλωστε, την προβάλλει ως μια από τις εξέχουσες κατηγορίες που αμαυρώνουν τη φήμη του εχθρού της, Βοημούνδου. Η ζωντανή απόδειξη για αυτό είναι η κατάληψη της Αντιόχειας, θέμα που κυριαρχεί τότε και γνωρίζει από πρώτο χέρι. Εμμέσως, στην αφήγηση της δεν ξεχνά να γενικεύσει το όνειρο για όλους τους Λατίνους, ότι σκοπός τους είναι πάντα να κυριεύσουν την πρωτεύουσα καταλύοντας την εξουσία του αυτοκράτορα: *τῇ δ' ἀληθείᾳ τὸν αὐτοκράτορα τῆς ἀρχῆς παραλῦσαι καὶ τὴν μεγαλόπολιν κατασχεῖν ἐθέλοντες*.²²⁸

Την ίδια άποψη για τους πραγματικούς στόχους των σταυροφόρων εκφράζει και ο Κίνναμος²²⁹, βυζαντινός ιστορικός ο οποίος θεωρείται συνεχιστής της Άννας, αναφερόμενος στα γεγονότα, όμως, της Β' σταυροφορίας. Θεωρεί, όπως και η Άννα,

225. Steven Runciman, *Η ιστορία των σταυροφοριών*, Α', εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 2006, σελ.126

226. *Αλεξιάδα* I, X, 4

227. Ο.π., I, V, 10

228. Ο.π., I, IX, 1

229. Ο Ιωάννης Κίνναμος ήταν Βυζαντινός ιστορικός αριστοκρατικής καταγωγής. Έζησε το 12ο αιώνα και έλαβε διάφορα αξιώματα την περίοδο που αυτοκράτορας ήταν ο Μανουήλ ο Α' ο Κομνηνός(1143-1180). Υπήρξε *βασίλικός γραμματικός* του αυτοκράτορα και τον ακολούθησε σε πολλές εκστρατείες. Μετά το θάνατο του Μανουήλ ο Κίνναμος έγραψε το έργο *«Επιτομή των κατορθωμάτων»* που είναι η ιστορία της περιόδου που στο θρόνο του Βυζαντίου ήταν ο Μανουήλ ο Α'. Η *«Επιτομή των κατορθωμάτων»* αποτελεί πολύτιμη πηγή για το 12ο αιώνα στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, παρόλο το διθυραμβικό ύφος του Κίνναμου, καθώς βασίστηκε σε πλούσιο αρχειακό υλικό, προσωπικές αφηγήσεις και προσωπικές εμπειρίες και είναι φανερό η πρόθεση του συγγραφέα να είναι αντικειμενικός.

ότι βασική τους επιδίωξη ήταν η κατάληψη της αυτοκρατορίας και όχι η απελευθέρωση των Αγίων τόπων. Όπως και η κατάκτηση της Παλαιστίνης, δεν ήταν ο πραγματικός στόχος τους. Έχοντας προηγηθεί παράβαση των όρκων εκ μέρους των *Λυτικών* γράφει ότι: *Ὁ δὲ τὸ τῶν βαρβάρων καὶ ἐπὶ εὐλαβούμενος πρόσχημά φημι δὴ τὴν ἐπὶ Παλαιστίνην δῆθεν πορείαν, ὥσκει διὰ τοῦτον τὴν ἐπιχείρησιν, ἐκδηλώτερόν τι νεωτερίσειν αὐτοὺς προσδεχόμενος*²³⁰. Οι απόψεις του Κίνναμου θυμίζουν με ακρίβεια τις σκέψεις της Άννας για τους *Λυτικούς* στην Α΄ σταυροφορία: *Καὶ γέγονε συγκίνησις οἷαν οὐδέπω τις μέμνηται ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, τῶν μὲν ἀπλουστέρων ὡς τὸν τοῦ Κυρίου προσκυ νῆσαι τάφον καὶ τὰ κατὰ τοὺς ἱεροὺς ἱστορήσαι τόπους ἐπειγομένων ἐπ' ἀληθεία, τῶν δέ γε πονηροτέρων καὶ μᾶλλον ὁποῖος ὁ Βαῖμοῦντος καὶ οἱ τούτου ὁμόφρονες ἄλλον ἐνδομυχοῦντα λογισμὸν ἔχόντων, εἴ που ἐν τῷ διέρχεσθαι δυνηθεῖεν καὶ αὐτὴν τὴν βασιλεύουσαν κατασχεῖν καθάπερ πόρισμά τι ταύτην εὐρηκότες*²³¹. Οι βάρβαροι, όπως χαρακτηρίζονται σε όλο το έργο από τον Κίνναμο, φαίνονται να αθετούν τους όρκους τους και να διαπράττουν, επιπλέον, βιαιοπραγίες σε βάρος κτηνοτρόφων της αυτοκρατορίας, δημιουργώντας έτσι τις πρώτες αρνητικές εντυπώσεις στον αναγνώστη. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο ιστορικός δίνει μια ιδιαίτερη εξήγηση σε ένα γεγονός που στιγματίζει αρνητικά τους σταυροφόρους. Έχοντας στρατοπεδεύσει στην κοιλάδα των Χοιροβάκχων θα υποστούν ζημιά στο στράτευμα από φυσική καταστροφή την οποία θα ερμηνεύσει ως θεία τιμωρία για την άθλια συμπεριφορά τους απέναντι στους ομοθρήσκους τους, αλλά, κυρίως, για το γεγονός της αθέτησης των όρκων τους απέναντι στους βυζαντινούς. Έτσι, αναφέρει χαρακτηριστικά: *Ἐνθα τι δυστύχημα λόγου καὶ κρεῖσσον αὐτοῖς ξυνενεχθῆναι λέγεται ἐξ οὐπὲρ ἂν τις εἰκότως στοχάσαιτο μηνῆσαι τὸ θεῖον αὐτοῖς τοὺς τε ὅρκους ἡδίκηκόσι καὶ πολλῇ τῇ τοὺς ὁμοθρήσκους αὐτοῖς καὶ μηδὲν ἡδίκηκότας ἀνθρώπους ἀπανθρωπία κεχριμένοις*²³². Αλλά και το ξεχείλισμα στην πεδιάδα των ποταμών Μέλα και Αθύρα προκάλεσε τέτοιες συμφορές και καταστροφές στους σταυροφόρους με πνιγμό ανθρώπων και ίππων, ξεβράζοντάς τους στη θάλασσα με όλο τους τον εξοπλισμό²³³.

Ιδιαίτερα χρήσιμες πληροφορίες, για την εικόνα των *Λυτικών* μέσα από τις σταυροφορίες, θεωρώ και τις αναφορές ενός μετέπειτα ιστορικού από τη συγγραφή

230. Ιωάννης Κίνναμος, *Ιστορία*, Εκδ. A. Meineke, Ioannis Kinnami Epitome Rerum ab Ioanne et Alexio (sic) Comnenis gestatum [SCHB], (Bonnae 1836), 15-18, σελ. 73

231. *Αλεξιάδα*, I, V, 10

232. Κίνναμος, *Ιστορία*, 1-4, σελ. 74

233. Ο.π., 4-10,

της Αλεξιάδας, του Νικήτα Χωνιάτη. Στην αφήγηση του καταρχήν, ενώ υποστηρίζει ότι είναι πρόφαση ο στόχος των σταυροφόρων: *Αὐτὸ δὲ τὸ τῆς κινήσεως αἴτιον πρόφασιν τὸ κυριακὸν παρεῖχε κενηριον καὶ πρὸς τὰ εὐθέα τῶν σκολιῶν καὶ ἐπιβούλων παρόδων ἐτοιμασία τῆς ἐκ τοῦ γένους ἐκείνοις εὐθὺ τῶν Ἱεροσολύμων ἐθέλουσι ἴεσθαι*,²³⁴ στην συνέχεια θα παρουσιάσει, ευκρινώς, τις ειλικρινείς προθέσεις τους: *Καὶ τοῦτον μὲν τὸ παρορμησαν ἐκεῖνοι προυβάλλοντο καὶ διώμνυντο καὶ ἦν ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων ἔδειξαν οὐ κατεψευσμένα τὰ ὑπ' ἐκείνων λεγόμενα*²³⁵. Στο προαναφερθέν περιστατικό φυσικής καταστροφής που γράφει ο Κίνναμος, αναφέρεται και ο Χωνιάτης αποδίδοντάς το στη θεία οργή κατά των σταυροφόρων, μια ερμηνεία, ωστόσο, που δεν φαίνεται να πείθει τους αναγνώστες, καθώς δεν είναι τόσο εχθρικός προς τους σταυροφόρους όσο ο Κίνναμος²³⁶. Από το κείμενο του γίνεται προφανές ότι ο Χωνιάτης στρέφεται γενικά κατά του Μανουήλ και των βυζαντινών για τη στάση τους κατά των *Λυτικών*²³⁷. Κυρίως, όμως, ο Χωνιάτης, σύμφωνα με την Ασδραχά κινητοποίησε με ένα παθιασμένο ύφος το τεράστιο χάσμα διαφορών (*χάσμα διαφοράς...μέγιστον*) που χωρίζει τους δύο κόσμους²³⁸.

Τα άσχημα χαρακτηριστικά των *Λυτικών* που αναφέρονται εξίσου παθιασμένα από την Άννα, γίνονται και πάλι αντικείμενο επίμονης ενασχόλησης στο έργο των δυο ιστορικών. Η αστάθεια και το ευμετάβλητο του χαρακτήρα των Λατίνων προδίδουν μια δειλία που εκδηλώνεται αμέσως μόλις προκύψουν δυσκολίες. Σύμφωνα με μια φράση του Κίνναμου, πρόκειται για κάτι που αγαπούν οι βάρβαροι, να καυχιούνται χωρίς μέτρο και να υπερηφανεύονται (*υπὲρ μέτρον επαίρεσθαι και αυχείν*) όταν οι περιστάσεις τους είναι ευνοϊκές, για να πέσουν πιο χαμηλά απ'όσο χρειάζεται και να ταπεινωθούν υπερβολικά (*ταπεινούσθαι παρά το μέτριον*) σε περίπτωση δυστυχίας. Αυτό ισχύει, κυρίως, κατά τη διάρκεια των μαχών που δεν έχουν καλή έκβαση. Τότε, εκείνοι που ήταν μέχρι εκείνη τη στιγμή θαρραλέοι και περήφανοι και που ορμούσαν σαν θηρία σε όποιον δεν μπορούσε να αντισταθεί, γίνονταν δειλοί και χυδαίοι, ανάκα-
νοι να δράσουν ή να αποφασίσουν για ό,τι κι αν επρόκειτο²³⁹.

234. Χωνιάτης, *Ιστορία*, σελ. 79, 1-5

235. Ο.π., σελ. 61, 56-65

236. Ο.π., σελ. 65, 85-88

237. Τέτοιες κατηγορίες διατυπώνονται συχνά από τον Χωνιάτη κατά των βυζαντινών και για την 3^η και την 4^η σταυροφορία. Πρβλ. C. Asdracha, «L' image», σελ. 38-39

238. Asdracha, «L' image», σελ. 33

239. Στο ίδιο, σελ. 37

Στον Κίνναμο αλλά και τον Χωνιάτη δεν υπάρχει μεγάλη διάκριση στον τρόπο που αντιλαμβάνονται τους τέσσερις βασικούς λαούς της Δύσης, οι οποίοι τέθηκαν επικεφαλής διαδοχικών κυμάτων επιθέσεων, Σταυροφόρων ή μη, δηλαδή των Φράγκων, των Γερμανών, των Νορμανδών και των Ενετών. Κοινό, όμως, σημείο τους είναι η εμφανής διαφορετικότητά τους από τους βυζαντινούς ως προς τον τρόπο που αντιλαμβάνονται την αυτοκρατορία και τους ιδεολογικούς της στόχους. Προφανώς, μέσα από την εξιστόρηση τους φαίνεται ότι αυτή η ιδεολογική στάση των βυζαντινών, και κατά συνέπεια της Άννας, ήταν ο κυρίαρχος παράγοντας υπαγόρευσης των στόχων της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής που ήταν καθ' όλα ικανή να διασφαλίσει την ανωτερότητα του βυζαντίου. Αυτή η ιδεολογία, σε αντίθεση με αυτή των βαρβάρων, ήταν πολύ πιο ισχυρή από το δέλεαρ της απόκτησης γης ή πλούτου.

Κεφάλαιο Έκτο

6.1 Οι Ηγήτορες της Α' σταυροφορίας στην *Αλεξιάδα*

Στο κεφάλαιο αυτό σκοπός μου είναι να περιγράψω την εικόνα συγκεκριμένων *Δυτικών*, πρωταγωνιστών και μη, της πρώτης σταυροφορίας, έτσι όπως αυτή αποτυπώνεται μέσα από την *Αλεξιάδα*, αλλά και με αναφορές στην οπτική άλλων ιστορικών. Υπάρχουν άραγε χαρακτηριστικά ή και συγκεκριμένες ενέργειες αυτών των ηγητόρων τα οποία φαίνονται να συμβάλλουν μέσα από την εξέλιξη των γεγονότων της αφήγησης στην απόδοση μιας αρνητικής εικόνας; Πώς απεικονίζονται οι Δυτικοί σταυροφόροι μέσα στο έργο σε σχέση με την αποστολή που είχαν αναλάβει;

Σύμφωνα, λοιπόν, με την Άννα δεν ήταν οι απλοί συμμετέχοντες που αμαύρωσαν το σκοπό της σταυροφορίας, αλλά οι αρχηγοί τους οι οποίοι εξ αρχής είχαν ενδόμυχους λογισμούς²⁴⁰, εννοώντας βέβαια την κατάληψη της πρωτεύουσας. Από την άλλη ο Αλέξιος δεν μαρτυρείται να αποξένωσε τους αρχηγούς της σταυροφορίας, αλλά τους συμπεριφέρθηκε με υπομονή, γενναιοφροσύνη και επιδεξιότητα στους χειρισμούς του. Στην αφήγηση της η Άννα επισημαίνει πολλές φορές αυτή τη γενναιοδω-

240. Laiou, «Introduction», σελ.7-8

ρία του πατέρα της απέναντι στους *Δυτικούς*, ειδικά με τα πλούσια δώρα, προκείμενου να τους ευχαριστήσει, αλλά και ταυτόχρονα να τονίσει το αυτοκρατορικό κατεστημένο και, ενδεχομένως, να κάνει πιο αισθητή την επικυριαρχία του. Αυτή η μαρτυρία επαληθεύεται από μια δυτική πηγή, με το γράμμα του Stefan of Blois στη γυναίκα του Adela, κόρη του Γουλιέλμου του Κατακτητή. Με πολύ ενθουσιασμό γράφει για την άσπογη συμπεριφορά του Αλέξιου τις δέκα μέρες που έμεινε στην πόλη και το ενδιαφέρον του για τους ιππότες. Με έκπληξη δέχθηκε πολλά δώρα και ό,τι επιθυμούσε το είχε. Επίσης, της γράφει ότι συγκριτικά με τον πεθερό του ο Αλέξιος είναι πολύ ανώτερος και πολύ πιο ευχάριστος σαν άνθρωπος²⁴¹. Αν και φαίνεται να έχει ένα βαθμό υπερβολής, ωστόσο σημειώνει ότι τα δώρα του αυτοκράτορα έκαναν τη ζωή όλων ευκολότερη, ακόμη και στα κατώτερα στρώματα, ενώ οι δεξιώσεις αναζωογονούσαν τη ζωή των φτωχών²⁴².

Τα στρατεύματα του αυτοκράτορα, από την άλλη, ήταν σωστά προετοιμασμένα και ποτέ δεν ξεκίνησαν μάχες, παρά μόνο συνέτρεχαν προς βοήθεια των σταυροφόρων, όταν βέβαια υφίσταται κίνδυνος. Βασικό εμπόδιο προτάσσεται πάντα το ασταθές του χαρακτήρα των *Δυτικών* (το της γνώμης θυμοειδές και αλόγιστον²⁴³), καθώς λειτουργεί αποτρεπτικά σε μια έμπιστη και ειλικρινή σχέση τους με τον αυτοκράτορα. Με άλλα λόγια η ίδια τους η φύση δικαιολογεί και κατευθύνει, για την ιστορικό, την υποδεέστερη συμπεριφορά τους που, γενικά, φαίνεται να σκανδαλίζει τους Βυζαντινούς, όπως για παράδειγμα η έπαρση και η ταυτόχρονη πτώση του Γάλλου Hugh, η παράξενη συμπεριφορά και η αδιαφορία προς το σχήμα του λατίνου ιερέα ο οποίος μανιωδώς έτρεχε να σκοτώσει τους εχθρούς, αλλά και η υπεροψία άλλου λατίνου προσκεκλημένου του Αλέξιου ο οποίος θέλησε πολύ απλά να καθίσει στον θρόνο του αυτοκράτορα. Όλα αυτά αποτελούν αποδείξεις της αλαζονείας των *Δυτικών*, που θεωρώ ότι δεν πηγάζουν από ιδεολογικές βάσεις, αλλά από την επιθυμία τους να καταστήσουν ισχυρά εμφανή την μισαλλοδοξία τους απέναντι στην αυτοκρατορία.

Ένας σημαντικός αριθμός δυτικών πριγκίπων βρισκόταν σαφώς στο επίκεντρο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων της σταυροφορίας. Σύμφωνα, όμως, και με ένα χρονικό που αποδίδεται στον Lupus Protospatharion στα μέσα του 1090, όλοι αυτοί

241. M. Barber and K. Bate, *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th Centuries*, (Ashgate Publishing, Ltd., 2010), σελ. 16. Επίσης, αρκετές παρόμοιες αναφορές σε πρωτογενείς πηγές προσκομίζει ο καθηγητής Frankopan επιδιώκοντας να αποκαταστήσει το όνομα του Αλέξιου στη δυτική ιστοριογραφία για τη στάση του απέναντι στους σταυροφόρους, βλ. υποσημ. 252

242. Barber and Bate, *Letters*, σελ. 1516

243. *Αλεξιάδα*, ΙΑ, VI, 3

οι ιππότες ήταν πεπεισμένοι ότι για να νικήσουν τους ειδωλολάτρες και να καταλάβουν την Ιερουσαλήμ και τον άγιο τάφο θα είχαν και τη βοήθεια του αυτοκράτορα²⁴⁴, γεγονός που ίσως δημιούργησε στη συνέχεια παρεξηγήσεις. Μερικά από αυτά τα εξέχοντα ονόματα αναφέρονται εν συντομία: ο Hugh de Vermandois, γνωστός ως ο Μέγας, αδελφός του βασιλιά Φιλίππου Α΄ Γαλλίας, Ούβος για την Άννα, ο Robert Curthose, ο μεγαλύτερος γιος του δούκα Γουλιέλμου Ι της Νορμανδίας, ο Ροβέρτος ΙΙ της Φλάνδρας, αντιβασιλέας της Φλάνδρας μεταξύ 1085 και 1091, ο Ροβέρτος Ι της Φλάνδρας, ο Godfrey IV, δούκας της Κάτω Λοθαριγκίας, ο Βοημούνδος Ι, άρχοντας του Τάραντα και γιος του Γυισκάρδου, δούκα του Καλαβρίας και Απουλίας, ο Stephen Blois, ο Raymond IV και ο Επίσκοπος Adhemar de Le Puy²⁴⁵. Υπάρχει και ένα άτομο έξω από τις τάξεις των ευγενών το οποίο πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στην αναφορά για τους ηγέτες της πρώτης Σταυροφορίας, αλλά και στην ιδιαίτερη περιγραφή της Άννας: ο Πέτρος ο Ερμηίτης ή Κουκούπετρος. Πρόκειται για μια μικροσκοπική, αλλά χαρισματική φιγούρα, άφοβη και ικανή στις διαπραγματεύσεις με τον αυτοκράτορα, που οι ακόλουθοι του, όμως, χαρακτηρίστηκαν ως τα απομεινάρια των Φράγκων²⁴⁶. Ο Fulcher τον εντάσσει στις ηγετικές μορφές της στρατολόγησης²⁴⁷.

Με ομοψυχία και ενθουσιασμό, το 1096, 50.000 άνθρωποι με αρχηγό τον Πέτρο ξεκίνησαν από την Κεντρική Ευρώπη και έφτασαν από διάφορους δρόμους στην Κωνσταντινούπολη, η οποία είχε οριστεί τόπος συγκέντρωσης. Όμως, το ανομοιόμορφο, απειθάρχητο και ανεκπαίδευτο πλήθος των σταυροφόρων εξοντώθηκε από τους Τούρκους χωρίς να μπορέσει να προσεγγίσει το σκοπό του. Μετά την καταστροφική πρώτη αυτή ήττα ο Πέτρος ο Κουκούπετρος πρέπει να έχασε ένα μεγάλο μέρος της εξουσίας του. Παρόλα αυτά δεν περιλαμβάνεται ως ηγέτης σε καμία από τις πηγές και σε συνδυασμό με την ταπεινή καταγωγή του καθίσταται απίθανο να συμμετείχε σε κάποιο από τα συμβούλια των ηγετών. Συνέχισε, όμως, να διαδραματίζει ηγετικό ρόλο και κάποια στιγμή μετά το θάνατο του Adhemar (απεσταλμένου του πάπα) είχε τεθεί επικεφαλής. Και ενώ η Άννα επικρίνει τη συμπεριφορά των *Λυτικών*

244. Lupus Protospatharius, *Annales 855-1102*, MGH SS 5, επιμ. G.H. Pertz, Hannover 1846, σελ.52-63, εδώ σελ. 62

245. Σύμφωνα με τον Krey οι αρχηγοί ακολούθησαν τέσσερις διαφορετικές διαδρομές. Η πορεία του Godfrey και του Baldwin καταγράφεται από τον Albert, του Βοημούνδου από τον ανώνυμο ακόλουθο του, του Raymond από τον ιερέα του Raymond του Aquilers, του Ροβέρτου της Νορμανδίας και του Stefan του Blois από τον Fulcher που τους συνόδευε. Ο Hugh δεν είχε κάποιον χρονικογράφο να τον ακολουθεί και δεν υπάρχει κάποιο χρονικό με λεπτομέρειες, πλην της αναφοράς της Άννας. Βλ. Krey A., ο.π. σελ. 44 και *Αλεξιάδα*, I, VII

246. F. Duncalf, «The peasants Crusade», *AHR* 26, 1920-21, σελ. 440-53, εδώ 441

247. Fulcher, *Historia*, σελ. 154-156

για απείθεια, γράφοντας πως παρά το γεγονός ότι ήταν μαζί τους ο Πέτρος τον παράκουσαν, το Gesta δίνοντας πλήρη αφήγηση της καταστροφής του στρατού του, στρέφεται κατά του Αλέξιου χαρακτηρίζοντάς τον εχθρικό προς τον Πέτρο και χαιρέκακο²⁴⁸. Εντύπωση προκαλεί, από την άλλη, η εκδοχή του Albert of Aix ότι ο Αλέξιος ήταν γενναιόδωρος, έδωσε συμβουλές και διέσωσε άμεσα τους επιζώντες²⁴⁹.

Η αναφορά της ιστορικού για τον Πέτρο συνδυάζεται με τη δήθεν πρόφαση της διακήρυξής του για έκκληση βοήθειας στους δυτικοευρωπαίους: *Οί μὲν οὖν τῶν Λατίνων, ὁποῖος ὁ Βαϊμοῦντος καὶ οἱ τούτου ὁμόφρονες, ἔρωτα τῆς τῶν Ρωμαίων ἀρχῆς ἐκ μακροῦ ἔχοντες καὶ ταύτην ἑαυτοῖς περιποιήσασθαι βουλόμενοι, πρόφασιν τὴν τοῦ Πέτρου διακηρύκευσιν εὐρηκότες, ὡς εἴρηται,[...]*²⁵⁰. Η υπενθύμιση ότι η πρόθεση τους διαφοροποιείται του σκοπού της σταυροφορίας κατέχει την ίδια θέση για τον αναγνώστη της, γιατί, όπως είθισται για τον Νορμανδό Βοημούνδο και τους ομοφρόνους του: *ἀπατήσαντες τοὺς ἀκεραιότερους*. Είναι ενδιαφέρουσα, εξάλλου, η πεποίθηση της Άννα ότι οι Φράγκοι πούλησαν αβασάνιστα τα εδάφη τους και τα υπάρχοντα τους για να συμμετέχουν, ενώ και ο Ekkehard of Aura πιο κυνικά γράφει ότι ήταν αρκετά εύκολο να πείσει κάποιος τους δυτικούς Φράγκους να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Άλλα έθνη ή πρόσωπα που δεν καλύπτονται από το παπικό διάταγμα ομολόγησαν ότι είχαν κληθεί να πάνε εκεί από ορισμένους προφήτες που πρόσφατα είχαν προκύψει μεταξύ τους ή από σημάδια και οιωμούς από τον ουρανό²⁵¹.

Στη συνέχεια θα περάσω σε μια ιδιαίτερη και χαρακτηριστική περίπτωση σταυροφορού την οποία θεωρώ αρκετά δηλωτική του ευμετάβλητου της γνώμης των *Λυτικών*, πρόκειται για τον Hugh de Vermandois, κοινώς Ούγο ή Ούβο. Ο νεότερος αδελφός του βασιλιά της Γαλλίας εγκατέλειψε από τους πρώτους την πατρίδα του ανταποκρινόμενος στην έκκληση του πάπα. Για τον Γάλλο Hugh μια σεληνιακή έκλειψη που μετέτρεψε το φεγγάρι σε κόκκινο ήταν αρκετή για να ερμηνευθεί ως σημάδι για τη συμμετοχή του στην επερχόμενη σταυροφορία²⁵². Χωρίς να ξεκαθαρίζονται τα κίνητρα και οι προθέσεις του ο αρχικά υπερόπτης, κατά την Άννα, βασιλιάς προαναγγέλει την άφιξη του με επιστολή στον Αλέξιο. Η αναφορά της Άννας ξεκινάει με απαξίωση κατονομάζοντάς τον: *Οὗβος δέ τις, ὁ τοῦ ῥηγὸς Φραγγίας ἀδελφὸς φουσῶν τὰ*

248. *GF*, 1- 2, σελ. 6-12

249. Βλ. στο Runciman, «*Η ιστορία*», τομ. Α', σελ. 142

250. *Αλεξιάδα*, I,VI, 7

251. Ekkehard of Aura, 'Hierosolymita', *RHC* 5, Paris, 1895, σελ.1-40, εδώ σελ. 17

252. Peter Frankopan, *The First Crusade: The Call from the East*, Cambridge, (MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2012), σελ.79

Ναυάτου, κάποιος απλός βασιλιάς και φυσικά φαντασμένος: *ἀποστείλας ἀπονοίας ῥήματα*, έχει την αξίωση να του ετοιμασθεί από τον αυτοκράτορα λαμπρή υποδοχή. Εντυπωσιασμένη φαίνεται να τονίζει η Άννα τον εξοπλισμό των πρέσβων του στον Δούκα του Δυρράχιου με θώρακες και κνημίδες από χρυσάφι. Η ολοκλήρωση της αλαζονείας και έπαρσής του έρχεται με τη φράση: *«Ἰσθι» λέγων «ὦ βασιλεῦ, ὡς ἐγὼ ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλέων καὶ ὁ μείζων τῶν ὑπ' οὐρανόν. Καὶ καταλαμβάνοντά με ἤδη ἐνδέχεται ὑπαντῆσαί τε καὶ δέξασθαι μεγαλοπρεπῶς καὶ ἀξίως τῆς ἐμῆς εὐγενείας»*²⁵³. Ενδεχομένως, η υψηλή καταγωγή του και η ισχύς του στην πατρίδα του να επέβαλαν αυτήν τη συμπεριφορά. Αλλά, το ενδιαφέρον είναι το πώς αντιδιαστέλλει η ιστορικός την εισαγωγή της για αυτόν με την καθόλου αξιοπρεπή άφιξη του στην αυτοκρατορία. Μια τρικυμία σκορπίζοντας τον στόλο του και βυθίζοντας άτανδρα τα πλοία του ξεβράζει, τον ίδιο λίγα μίλια βορειότερα από το Δυρράχιο. Ο ίδιος καταρρακωμένος και σε άσχημη κατάσταση συνοδεύεται από τον Ιωάννη Κομνηνό ο οποίος είχε ήδη ειδοποιηθεί για την επικείμενη άφιξη. Συνοδεύεται από απεσταλμένο του Αλέξιου στην πόλη και γίνεται εκεί δεκτός με δώρα και άφθονες περιποιήσεις: *Δεξάμενος δὲ τοῦτον ὁ βασιλεὺς ἐντίμως καὶ παντοίας φιλοφροσύνης ἀξιώσας χρήματά τε ἱκανὰ ἐπιδούς πείθει παραχρῆμα ἄνθρωπον αὐτοῦ γενέσθαι τὸν τοῖς Λατίνοις συνήθη ὄρκον ἐπομοσάμενον*. Αν και δεν υπάρχουν άλλες μαρτυρίες για το γεγονός, ο συγκεκριμένος δυτικός φαίνεται στη συνέχεια να διακρίνεται από μια καλοπροαίρετη ευπιστία και υποχρέωση στον αυτοκράτορα: *Ταχὺ δὲ τῷ αὐτοκράτορι τὰ κατ' αὐτὸν δηλώσας ἐκαρτέρει τὸ ποιητέον ἐκεῖθεν δέξασθαι[...]*, κάτι που δεν θα φανεί στους επόμενους αρχηγούς. Πιο χαρακτηριστική εικόνα της μεταστροφής του είναι η συνομιλία που αφηγείται η ιστορικός μεταξύ αυτού και του Godfrey συμβουλευόντάς τον να συνετιστεί με τη θέληση του αυτοκράτορα: *ὁ Οὐβος συνεβούλευε τῷ Γοντοφρὲ τῷ τοῦ βασιλέως ὑπεῖξαι θελήματι εἰ μὴ καὶ δευτέραν βούλοιτο τῆς τούτου περὶ τὰ πολεμικὰ ἐμπειρίας πείραν λαβεῖν, καὶ ὁμωμοκέναι καθαρὰν πίστιν φυλάττειν αὐτῷ*²⁵⁴. Η ευγνωμοσύνη του και η ευπειθία στον Αλέξιο φαίνεται πια να λειτουργούν στην αφήγηση ως κατευθυντήριος μοχλός των ενεργειών του και των σχέσεων του με τους άλλους: *[...]εἰ μὴ τοῖς αὐτοῦ πειθόμεθα λόγοις, οὐκ ἀγαθὰ ἡμῖν συμβήσεται*». Αν και η πρώτη αντίδραση που εισπράττει ο Ούβος, με την κατηγορία της δουλοπρέπειας, είναι δηλωτική των αρνητικών προθέσεων των υπολοίπων αρχηγών να συμβιβαστούν,

253. *Αλεξιάδα*, I, VII

254. Ο. π., I, IX, 10

ωστόσο η συνέχεια τον δικαιώνει με τον Godfrei : *Καὶ οὕτως ὁ Γοντοφρέ μετ' οὐ πολὺ τῷ τοῦ βασιλέως ἐστοίχει θελήματι*²⁵⁵.

Αυτό, πάντως, που αφήνει να περάσει ως μήνυμα η ιστορικός είναι η μεγαλοψυχία του βασιλιά απέναντι στην έπαρση που διακρίνει αυτούς τους *Λυτικούς*. Διατυπωμένοι οι χαρακτηρισμοί της με επιμέλεια αφήνουν στον αναγνώστη αρχικά την χείριστη εντύπωση για τις προθέσεις τους, την οποία στη συνέχεια καταπραΰνει η ευαισθησία του αυτοκράτορα. Μια τέτοια περίπτωση στη συνέχεια, αρκετά μακροσκελής, αποτελεί και ο Βοημούνδος. Ένα σημείο που προκαλεί προβληματισμό είναι το κατά πόσο η ελευθερία του περιορίστηκε ή είχε απόλυτη άνεση κινήσεων. Η Άννα αναφέρει ότι: *Μετὰ δὲ τὴν εὐωχίαν ἄνετον μὲν, οὐκ ἐλεύθερον δὲ παντελῶς εἶχε*. Αντίθετα στο Gesta ο ανώνυμος γράφει ότι ο Ούβος με τον Γουλιέλμο συνελήφθησαν από τον άρχοντα της περιοχής, τον Ιωάννη Κομνηνό, ο οποίος είχε φτιάξει άσχημα σχέδια διατάζοντας να τους οδηγήσουν στην πρωτεύουσα για να ορκιστούν πίστη στον αυτοκράτορα²⁵⁶. Ενδεχομένως, θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη η επιφυλακτικότητα και η ανησυχία του αυτοκράτορα απέναντι στους αφιχθέντες, η οποία ήδη σημειώθηκε πιο πάνω, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο Ούβος είχε συναντηθεί με έναν ανιψιό του Βοημούνδου στην Νότια Ιταλία, με τον κόμητα Τζερπεντήριο και έναν Ηλία, αποστάτη του αυτοκράτορα στη Θεσσαλονίκη²⁵⁷. Οπότε, η ανησυχία δεν φαινόταν αδικαιολόγητη.

Στον αντίποδα του Ούβου βρίσκεται η περίπτωση ενός άλλου Γάλλου αρχηγού, του Raymond de St. Gilles, κόμη της Τουλούζης με την ονομασία Ισαγγέλης, για τον οποίο εντυπωσιάζει η άποψη της ότι: *τοσοῦτον γὰρ ἀπάντων τῶν Λατίνων ἐν πᾶσι διέφερεν ὅσον ἀστέρων ἥλιος*²⁵⁸. Οικονομικά εύρωστος και ο πιο διακεκριμένος εκ των αρχηγών διέψευσε τις προσδοκίες όλων με τη ματαιόδοξη συμπεριφορά του, καθώς η άδοξη κατάληξη του οφείλεται σε δική του υπαιτιότητα. Πρόκειται για μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις που η Άννα εκφράζει τόσο ανοιχτά τη συμπάθεια και την εύνοια της απέναντι σε ένα *Λυτικό*, ο οποίος, όμως, σύμφωνα με άλλες πηγές φαίνεται ότι δεν συναίνεσε κατά τα ειωθότα στο να δώσει τον καθιερωμένο όρκο υποτέλειας στον αυτοκράτορα. Πάνω στο θέμα του όρκου αρκετοί ιστορικοί, όπως ο R.Grousset,

255. Ο. π., I, IX, 11

256. *GF*, ο.π., σελ. 6

257. Christopher Tyerman, *God's War: A New History of the Crusades*, (Cambridge: Harvard University Press, 2006), σελ.108

258. *Αλεξιάδα*, I, XI, 9

ο F.Chalandon, και ο P.Rousset, αποδίδοντας ειδική ορολογία στην απόδοση αυτού του όρκου (*homme lige, fidélité, and vassalité*), ισχυρίζονται ότι όλοι οι ηγέτες αδιακρίτως και αργά ή γρήγορα επιτέλεσαν τις καθιερωμένες δεσμεύσεις υποταγής και ορκίστηκαν αφοσίωση και πίστη στον αυτοκράτορα, ώστε να γίνουν υποτελείς του²⁵⁹. Ενδιαφέρον, προκαλεί, όμως, η περίπτωση του Raymond de St. Gilles, ο οποίος μετά από αρκετές διευκρινίσεις επί των προθέσεων του έδωσε έναν ειδικό και διαφορετικό όρκο πίστης εγγνώμενος, απλώς, την προστασία του αυτοκράτορα²⁶⁰. Η στάση του αυτή φαίνεται να εδράζεται στην πεποίθηση του για τη δέσμευση του στον πάπα και μόνο, ως κοσμικός του εντεταλμένος. Εξαιτίας αυτής θεωρεί ότι αποδεσμεύεται από κάθε άλλη υποχρέωση απόδοσης όρκου. Μετά από πολλές πιέσεις των υπολοίπων αρχηγών και του Βοημούνδου, στις 26 Απριλίου, δίνει έναν διαφορετικό όρκο υποσχόμενος να σεβασθεί τη ζωή και την τιμή του αυτοκράτορα και να φροντίσει ώστε καμιά ενέργεια δική του ή των ανδρών του να μη την βλάψει. Πρόκειται για έναν τελείως διαφορετικό όρκο που ικανοποίησε, όμως, και τις δυο πλευρές²⁶¹. Η ιστορικός δείχνει να αγνοεί το όλο θέμα, καθώς δεν κάνει καμιά αναφορά στο θέμα του όρκου. Εκ των υστέρων, πάντως, αποδείχθηκε σχετικά ο πιο πιστός *Λυτικός* στις υποχρεώσεις του²⁶². Η πολιτική του απέναντι στον Αλέξιο βασιζόταν σε μια αίσθηση τιμής και σε μια διορατική πολιτικότητα, κάτι που θεωρήθηκε ως προδοτική δολιότητα από τους άλλους σταυροφόρους²⁶³.

Η Άννα επικεντρώνεται, μόνο, σε τέσσερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του που φαινομενικά την γοήτευσαν, αλλά και έκαναν τον αυτοκράτορα να τον ξεχωρίσει από τους άλλους: *Τὸν δὲ γε Ἰσαγγέλην ἡγάπα διαφερόντως διὰ τε τὸ περιὸν αὐτῷ τοῦ φρονήματος καὶ τῆς ὑπολήψεως τὸ ἀνόθευτον καὶ τὸ τοῦ βίου καθαρὸν, γινώσκων ἅμα καὶ ὅποσον αὐτῷ τῆς ἀληθείας μέλει μηδὲν ταύτης μηδέποτε προτιμωμένῳ*²⁶⁴. Υπογραμμίζει, δηλαδή, την ανωτερότητα του πνεύματος, την ανόθευτη κρίση, την αγνότητα της ζωής και τη μεγάλη του ειλικρίνεια. Η πληρότητα αυ-

259. R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, 1, Paris, 1934, σελ. 18-27, επίσης στο F. Chalandon, *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène*, Paris, 1900, σελ. 165-90, και στο P. Rousset, *Histoire des croisades*, Paris, Payot, 1957, σελ. 71-81

260. H. Hill & L.L. Hill, «The convention of Alexius Comnenus and Raymond of Saint-Gilles», *AHR* 58, 1953, σελ. 325-6, εδώ 324

261. Runciman, *Η ιστορία*, Α', σελ. 169

262. Κατάφερε να απομακρύνει τον Τανκέρδο από τη Λαοδίκεια και σε αντάλλαγμα οι Βυζαντινοί του προμήθευσαν υλικά από την Κύπρο και ικανούς κτίστες για να τελειώσει το κάστρο του έξω από την Τρίπολη το 1104. Το ονόμασε Βουνό του προσκυνητή, *Αλεξιάδα*, XI, VIII, 5

263. Runciman, *Η ιστορία*, Β', σελ. 57

264. *Αλεξιάδα*, I, XI, 9

τών των χαρακτηριστικών, άλλωστε, ευθύνεται για την αμεσότητα της σχέσης που αναπτύχθηκε μεταξύ αυτού και του αυτοκράτορα, καθώς η Άννα ευθαρσώς τονίζει ότι: *Ταῦτα πολλάκις ἀποστοματίσας τῷ Ἰσαγγέλῃ καὶ τὰς τῆς ψυχῆς οἶον ὑπανοίζας αὐτῷ πύλας καὶ πάντα διατρανώσας [...], γεγονός που δεν αφήνει αμφιβολίες για την αгаστή συνεργασία τους. Από την άλλη, συντασσόμενος ο Ισαγγελής στο πνεύμα του αυτοκράτορα: ἔγωγε δ' ὅμως ὡς ἐνὸν σπεύσω τὸ προσταχθὲν ἀεὶ ἀποπληροῦν²⁶⁵.*

Τα προηγούμενα γεγονότα που είχαν διαδραματιστεί με τον στρατό του Ισαγγελή, πριν την άφιξη του στην πρωτεύουσα, δεν αναφέρονται από την Άννα και ο αναγνώστης μένει με την εντύπωση ότι η άφιξη του και η στάση του απέναντι στον αυτοκράτορα είναι ουδέτερη και εν ολίγοις αμερόληπτη. Όμως, ο χρονικογράφος του στη σταυροφορία, Raymond d' Aguiliers, ανάμεσα στα άλλα αναφέρει την πικρία του για τη συμφορά του στρατού του, αλλά και για τις άσχημες εμπειρίες του ταξιδιού του, γεγονότα που, θεωρητικά, έχουν προδιαθέσει αρνητικά τον Ισαγγέλη²⁶⁶. Είναι αξιοπερίεργο πως δεν αναφέρει τίποτα η ιστορικός, εκτός και αν σκοπίμως το αποκρύπτει εκθειάζοντας απλώς τον χαρακτήρα του σε σύγκριση με τα όσα είχε ήδη βιώσει από την παρουσία άλλων αρχηγών, όπως για παράδειγμα του Βοημούνδου.

Για την περίπτωση του Godfrey²⁶⁷ de Bouillon, Γάλλου δούκα της Κάτω Λωρραίνης, η Άννα φαίνεται καθαρά καχύποπτη και τον εντάσσει σε εκείνους που εποφθαλμιούν την πρωτεύουσα και φαινομενικά μόνο κινούνται προς τα Ιεροσόλυμα. Ο Γκοντοφρέ στο κείμενο της Άννας αποτελεί μια περίπτωση χαρακτηριστική του ευμετάβλητου της γνώμης των ηγητόρων. Ισχυρογνώμων και ανυποχώρητος στην αρχή, διαλλακτικός και δεκτικός στο τέλος απέναντι στη θέληση του Αυτοκράτορα. Αφήνει να εννοηθεί ότι πρόκειται για έναν *Δυτικό* ο οποίος επιβεβαιώνει με την συμπεριφορά του την εικόνα του αναίσχυντου, θρασύ και απείθαρχου ηγήτορα, που μετά από αρκετή πειθώ, αλλά και στρατιωτική συμπλοκή με τα βυζαντινά στρατεύματα υποτάσσεται τελικά στη βούληση του αυτοκράτορα να δώσει τον καθιερωμένο όρκο. Τα γεγονότα της συμπλοκής αναφέρει και το Gesta, ενώ πιο κυνικά και πιο παραστατικά με την αφήγηση της Άννας φαίνεται να είναι το κείμενο του Albert²⁶⁸. Στο τέλος με τον

265. Ο.π., I, XI, 10

266. Krey, *The First Crusade*, σελ. 97-98

267. Περισσότερα για τον Godfrey de Bouillon βλ. John France, «The Election and Title of Godfrey de Bouillon», *CJH* 18:3, 1983, σελ 321–29 και Alan V. Murray, «The Title of Godfrey of Bouillon as Ruler of Jerusalem», *Collegium Medievale*, 3, 1990, σελ. 163–78

268. Krey, *The First Crusade*, σελ. 80-86, βλ. και στο Internet Medieval Sourcebook: The Crusaders at Constantinople: Collected Accounts, τελευταία πρόσβαση 20/7/2014

αδελφό του, Baldwin, ορκίστηκαν να αναγνωρίσουν τον αυτοκράτορα ως επικυρίαρχο των εδαφών που θα επανακτούσαν: *Προσελθὼν οὖν τῷ βασιλεῖ ἐπωμόσατο ὄνπερ ἀπηρεῖτο ὄρκον, ὥστε ὁπόσας πόλεις καὶ χώρας ἢ φρούρια φθάσει κατασχεῖν ὑπὸ τὴν βασιλείαν Ῥωμαίων τὸ πρῶτον τελοῦντα, πρὸς τὸν ἐπ' αὐτῷ τούτῳ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀποστελλόμενον ἀρχηγὸν παραδίδόναι*²⁶⁹. Αργότερα η παρουσία του θα γίνει καθοριστική για την ορκωμοσία των άλλων, καθώς ο Αλέξιος θα τον καλέσει για να παραστεί στις ορκωμοσίες των υπολοίπων: *ὁ βασιλεὺς τὸ παρ' αὐτῶν προτιθέμενον ῥᾶστα διαλύων καὶ παντοίως τούτους μετελθὼν συνήλασεν εἰς τὸν τοῦ Γοντοφρέ ὄρκον μεταπεμψάμενος*²⁷⁰. Εξαιρετικά ενδιαφέρον παρουσιάζει στη συνέχεια η αφήγηση της Άννας για την ήττα των Λατίνων στο Ράμελ και την αιχμαλωσία πολλών αρχηγών μαζί φυσικά με τον Godfrey. Το γεγονός αυτό αν και δεν αναφέρεται σε άλλες πηγές, ωστόσο τονίζει τη μεγαλοψυχία του αυτοκράτορα που έσπευσε να τους απελευθερώσει, επισημαίνοντας την αίσθηση που είχε η ίδια για την αρετή και τη δύναμη του σώματος τους σε συνδυασμό με την ευγένεια της ψυχής τους: *Ὁ δὲ βασιλεὺς τὴν κατὰ τὸ Ράμελ τῶν Λατίνων ἦτταν μεμαθηκώς, περιαλήσας ἐπὶ τῇ τῶν κομήτων αἰχμαλωσίᾳ, ἅτε γινώσκων αὐτοὺς κατὰ τε ὄραν καὶ ῥώμην σώματος καὶ περιφάνειαν γένους τῶν πάλαι ὑμνουμένων, οὐκ ἔφερεν ἐπὶ πλέον τούτους δορυαλώτους ἐπὶ ξένης εἶναι*²⁷¹. Ίσως, είναι από τις ελάχιστες φορές που εκθειάζει προσόντα και αρετές των *Δυτικῶν*, σημειώνοντας ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση αυτά τα χαρακτηριστικά τα θεωρεί ασυμβίβαστα με την αιχμαλωσία τους. Ο Γκοντοφρέ της Άννας έγινε τελικά βασιλιάς των Ιεροσολύμων και ο αδελφός του Baldwin στάλθηκε στην Έδεσσα.

269. *Αλεξιάδα*, I, IX, 11

270. *Ο.π.*, I, X, 6

271. *Ο.π.*, IA, VII, 3

Κεφάλαιο Εβδομο

7.1 Η περίπτωση του Βοημούνδου

Από όλες τις δυτικές μορφές που πρωτοστατούν στο έργο της Άννας η πιο χαρακτηριστική και αντιπροσωπευτική μιας πολυσχιδούς προσωπικότητας φαίνεται να αποτελεί αυτή του Νορμανδού Βοημούνδου. Κατά τη διάρκεια της μελέτης μου για το πρόσωπο του, ομολογώ ότι δυσκολεύτηκα να καταλήξω σε ασφαλές συμπέρασμα για την εικόνα που είχε σχηματίσει τελικά η Άννα για αυτόν. Τα γεγονότα και η πλοκή τους, ειδικά, στο τέλος της *Αλεξιάδας* αποτελούν από μόνα τους μια εργασία. Από τη μια φαίνεται να τον απεικονίζει μετανιωμένο και πιστό υπήκοο, εκθειάζοντας παράλληλα με θαυμασμό τις χάρες του, και από την άλλη τον παρουσιάζει αιμοδιψή, φανατικό πολέμιο και υπονομευτή του βυζαντινού θρόνου. Ωστόσο, αν η πρόθεση της ήταν να τον εντάξει, μέσω των επανειλημμένων εναλλαγών των προθέσεων του, στο ίδιο πλαίσιο του άστατου χαρακτήρα και ευμετάβλητου της γνώμης των *Δυτικών*, θεωρώ ότι το πετυχαίνει. Με τη μόνη διαφορά ότι αυτός ο *Δυτικός*, έστω και συγκεκριμένα, εικάζεται εμμέσως ότι κινούνταν με ένα μοναδικό σκοπό, την κατάληψη του θρόνου. Για την Άννα αποτελεί την προσωποποίηση της δυτικής φιλοχρηματίας, ραδιουργίας και δολιότητας. Είναι ο μοναδικός που, αν και παρέβη πάμπολλες φορές τον όρκο πίστης του στον Αλέξιο στο τέλος δίνει τον πιο εκτεταμένο και εμπεριστατωμένο όρκο από όλους. Πρόθεση μου, λοιπόν, είναι να εντοπίσω και να παρουσιάσω τα στοιχεία εκείνα που διαφοροποίησαν τόσο έντονα τη δυτική αυτή μορφή από τους συμπολεμιστές του σταυροφόρους, σύμφωνα με τα κριτήρια της, αλλά και μέσα από τους χειρισμούς του πατέρα της, με την ενδεικτική του φράση: *πρὸς Κρήτα κρητίζων*²⁷². Η εικόνα του *Δυτικού* φαίνεται να αποκτά για την ιστορικό την ολοκληρωμένη μορφή της με την αφήγηση των σκηνικών της δράσης του Νορμανδού.

Ο Βοημούνδος αποτελεί ένα από τα καλύτερα παραδείγματα των διαπραγματεύσεων του Αλέξιου με τους δυτικούς αρχηγούς κατά την Α' σταυροφορία. Λειτουργεί ως μια περίπτωση διαμεσολάβησης μέσω της επιβλητικής παρουσίας και επιρροής του προκειμένου να κερδίσει ο αυτοκράτορας την υποστήριξη τους αποσπώ-

272. *Αλεξιάδα*, I, XI, 7. Η φράση σημαίνει ότι τα κόλπα που κάνουν οι Κρητικοί δεν πιάνουν στους Κρητικούς.

ντάς τους τον όρκο υποτέλειας²⁷³. Για την Άννα ο Βοημούνδος, όμως, είναι ταυτόχρονα η πηγή του κακού και ο καταλυτικός παράγων της απείθειας των Δυτικών αρχηγών²⁷⁴. Εν ολίγοις, πρόκειται για μια ισχυρή και χαρισματική προσωπικότητα, η οποία σύμφωνα με την Άννα δεν θύμιζε ούτε Έλληνα ούτε βάρβαρο, ικανή στο να ηγείται και να διατάζει αποπνέοντας σε όλους σεβασμό και δέος. Ακόμη και το άκουσμα του ονόματός του ή και το γέλιο του προκαλούσε φόβο. Αρκετά ελκυστικός ως άντρας και συχνά κουρεμένος, φαινόμενο σπάνιο για τους Δυτικούς πολεμιστές, φαίνεται να ασκεί μια ιδιαίτερη γοητεία, καθώς η εμφάνιση του προκαλεί και η συμπεριφορά του ενίοτε προβληματίζει. Η αφήγηση της για την εξωτερική του εμφάνιση βρίθει κοσμητικών επιθέτων, στοιχείο που υποδηλώνει τον θαυμασμό της για την τελειότητα του και συνάμα την απορία της για τη συγκεκριμένη πανουργία και δολιότητα του²⁷⁵.

Ως γνωστόν, η πρώτη συνάντηση του πατέρα της με τον Βοημούνδο, τη δεκαετία του 1080, δεν έγινε υπό τις καλύτερες συνθήκες, καθώς ως γιος του ισχυρού Νορμανδού Ροβέρτου είχε ακολουθήσει τα χνάρια του πατέρα του στις πολεμικές δράσεις κατά του Βυζαντίου στο Δυρράχιο²⁷⁶. Στην *Αλεξιάδα* εμφανίζεται εκεί για πρώτη φορά επιτιθέμενος κατά του βυζαντίου υπό τις διαταγές του Ροβέρτου με μια απροσδόκητη, όμως, ήττα από τους Ενετούς²⁷⁷. Στο Ε' κεφάλαιο συνεχίζεται η επιθετική τακτική του Βοημούνδου ο οποίος φαίνεται να κινείται απτόητος και σύμφωνα πάντα με την εντολή του πατέρα του: *Σὺ δὲ ἀλλ' ὅρα μὴ καταμελήσῃς τὸν κατὰ τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων ἀναπράξασθαι πόλεμον*²⁷⁸. Αντιλαμβάνεται, λοιπόν, κάποιος ότι η πρώτη εικόνα που εισπράττει ο αναγνώστης για αυτόν δεν είναι εκείνη του συμμάχου ή του φίλου της αυτοκρατορίας, και είναι σημαντικό αυτό για την στάση της ιστορικού απέναντι του. Πάντα απειλητικά, με ξεκάθαρες κατακτητικές προθέσεις για την Άννα, ο Βοημούνδος *πλήρης ὦν στρατηγικῆς ἐπιστήμης*²⁷⁹ χρησιμοποιώντας κάθε πολεμικό μέσο και τρόπο, ξεδιπλώνει από τα πρώτα κεφάλαια κάθε πτυχή του χαρακτήρα του. Έχοντας επιτεθεί ήδη ως και τη Λάρισα απέδειξε στον Αλέξιο ότι δεν πέρασε απαρα-

273. Αναφέρομαι στην περίπτωση του Raymond του St. Gilles και του ανιψιού του Τανκέρδου.

274. J. France, «Anna Comnena, the Alexiad and the First Crusade», *RMS* 9 (1984), 20-38, εδῶ 21-2, 24-6.

275. *Αλεξιάδα*, ΙΓ, Χ, 4-5

276. G. Rosch, «Der "Krezzug" Bohemunds gegen Dyrrachion 1107/1108 in der Lateinischen Tradition des 12. Jahrhundert», *RHM* 26, 1984, σελ. 181-190, εδῶ σελ. 187-8, και 190

277. *Αλεξιάδα*, Δ, ΙΙ, 4

278. Ο.π., Ε, ΙΙΙ, 5

279. Ο.π., Ε, VII, 2

τήρητος, γεγονός που σκωπτικά σχολίασε ο αυτοκράτορας κατά τη συζήτηση που είχαν αργότερα μετά την άφιξη του στην πόλη ως σταυροφόρος.

Αν και ως σταυροφόρος πλέον στην Κωνσταντινούπολη η Άννα δείχνει να μην τρέφει αυταπάτες για το πρόσωπο του, αλλά και για τις διαθέσεις του παλιού αυτού εχθρού του πατέρα της: *Ὁ δὲ βασιλεὺς τὰς αὐτοῦ μηχανὰς γινώσκων καὶ τὸ ὕπουλον καὶ ἐνεδρευτικὸν αὐτοῦ ἦθος ἐκ μακροῦ ἐπιστάμενος[...]*²⁸⁰. Η δήλωση του Βοημούνδου ότι έχει έρθει πια με φιλικές διαθέσεις στην υπηρεσία του αυτοκράτορα δεν φαίνεται να τη συγκινεί ιδιαίτερα. Όσο κίβδηλη και αν ήταν η επιθυμία του να προασπίσει τα συμφέροντα του Βυζαντίου φαινόταν να ενοχλεί τον Αλέξιο, γιατί όσο πιεστικοί και αν ήταν οι Τούρκοι δεν αποτελούσαν απειλή για το αυτοκρατορικό θρόνο όσο αυτός. Εξάλλου, η αντίστοιχη δυσπιστία, καχυποψία και επιφυλακτικότητα του ξεδιπλώνεται γρήγορα στο επεισόδιο με το φαγητό που τους παρέθεσε ο Αλέξιος. Ο Βοημούνδος δεν ακούμπησε τίποτα με την υποψία της δηλητηρίασης από τον αυτοκράτορα, ενώ τα μοίραζε αδιάφορα στους υποτελείς του κερνώντας τους δήθεν θάνατο: *ἀλλ' οὐδ' ἄκροισ δακτύλοις προσψαῦσαι ἠνέσχετο[...]* θανάτου κρατῆρα κεράσας αὐτοῖς²⁸¹. Η περιγραφική της δεινότητα, με όση αληθοφάνεια και αν περιέχει, δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφιβολίας για τον αμφιλεγόμενο χαρακτήρα του Βοημούνδου.

Ένα, όμως, από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που με έμφαση τονίζει η ιστορικός, θεωρώντάς το ως πηγή του κακού για την άστατη συμπεριφορά του, είναι η άσημη καταγωγή του και η έλλειψη χρημάτων. Θεωρώ ότι δεν περνά απαρατήρητο το γεγονός ότι επαναλαμβάνει με έμφαση αρκετές φορές, στο δέκατο κεφάλαιο, πως δεν κατάγεται από ευγενείς, ούτε ένδοξους προγόνους, υστερώντας, επιπλέον, σε χρήματα από όλους τους άλλους Λατίνους. Χαρακτηριστικά αναφέρει σε διαφορετικά σημεία της αφήγησης: *καὶ μήτ' ἐξ εὐγενῶν φύντα ἑαυτὸν ἐπιγινώσκων μήτε δυνάμεις πολλὰς συνεπαγόμενος δι' ἣν εἶχε σπάνιν τῶν χρημάτων, / οὔτε ἐκ προγόνων περιφανῶν ἐγγόνει οὔτε χρημάτων εὐπορίαν εἶχε καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ δυνάμεις πολλὰς, / πονηρίᾳ καὶ ἀνδρείᾳ τοσοῦτον ὑπερέχων ἀπάντων τῶν τότε διερχομένων Λατίνων, ὅποσον δυνάμεσί τε καὶ χρήμασιν ἦττητο / μηδὲ χώραν ὅλως κεκτημένος*²⁸². Από όλους τους Δυτικούς που έχει αναφέρει μέχρι τώρα, μόνο στην περίπτωση τη δική του επιμένει τόσο έντονα σε αυτούς τους σχολιασμούς.

280. Ο.π., I, XI

281. *Αλεξιάδα*, I, XI, 4

282. Στο ίδιο

Η δε παρουσίαση του χαρακτήρα του συνεχίζεται κατά την παραμονή του στο Κοσμίδιον και την προσφορά δώρων και χρημάτων από τον Αλέξιο. Και δεν πιστεύω ότι ήταν τυχαία η υποδοχή στο συγκεκριμένο παλάτι, το οποίο προκαλούσε ενθουσιασμό για τη χλιδή του. Εκεί, εντελώς ταπεινωτικά και με απαξίωση περιγράφεται η στάση του Βοημούνδου απέναντι στα προσφερόμενα δώρα, που ενώ αρχικά τα εξέλαβε ως προσβολή και θέλησε να τα επιστρέψει, στη συνέχεια μετάνιωσε και τα ζήτησε πίσω. Γίνεται αντιληπτό ότι προσπαθεί, ενδεχομένως, με ένα έντονα παραπλανητικό τρόπο να μειώσει την υπόληψη του παρουσιάζοντάς τον άστατο και ευμετάβλητο στις αποφάσεις του, αλλά και επιρρεπή στο χρήμα το οποίο άμεσα χρειάζεται, σύμφωνα με την Άννα, για τους σκοπούς του. Ο Αλέξιος ως έμπειρος και έξυπνος δείχνει να έχει ψυχολογήσει τη συμπεριφορά του, για την οποία υποπτεύεται και πάλι ότι δεν έχει απαγκιστρωθεί από το παρελθόν. Θα μπορούσε όμως κάποιος να θεωρήσει όλες αυτές τις ενέργειες προσέγγισης ως εξαγορά του Βοημούνδου; Ή απλά εκφράζουν μια γενική ανησυχία του Αλέξιου απέναντι στο ανυπότακτο πνεύμα αυτών των μη ορθόδοξων, ειδικά, Βαρβάρων²⁸³. Από την άλλη, υπάρχουν πτυχές της συμπεριφοράς του Βοημούνδου που καθησυχάζουν την δυσπιστία του Αλέξιου; Μέχρι στιγμής ο Βοημούνδος περιγράφεται ως ύπουλος, κακοήθης, επίορκος εκ φύσεως, παμπόνηρος και κακεντρεχής, δόλιος και με μοναδικό σκοπό να αρπάξει το θρόνο. Πρόκειται, δηλαδή, για τα ίδια βαρύγδουπα επίθετα που είχε χρησιμοποιήσει και για τον πατέρα του, Ροβέρτο. Η εμφανής μεροληπτική της στάση αντιδιαστέλλεται στη συνέχεια με την εισαγωγή της για τον αγαπητό στον πατέρα της, Ισαγγελή: *Τὸν δέ γε Ἰσαγγέλην ἡγάπα διαφερόντως*, σαν να κάνει επίτηδες τη σύγκριση των δυο αρχηγών για να καταστεί πιο εμφανής η προκατάληψη της.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο που τον διαφοροποιεί από τους άλλους είναι η στάση του Βοημούνδου στο θέμα του όρκου. Φαινομενικά δείχνει να συγκατανεύει και όχι μόνο για τον εαυτό του, αλλά στη συνέχεια φαίνεται να αποκτά το ρόλο του διαιτητή και να υπερασπίζεται τα συμφέροντα του αυτοκράτορα. Επιτηδευμένα αποφεύγει ο Αλέξιος κάθε απαίτηση του για παραχώρηση αξιώματος σε κτήσεις της Ανατολής (δομεστικάτο της Ανατολής), καθώς φοβόταν ότι θα έκανε υποχείριους του τους άλλους αρχηγούς. Το Gesta²⁸⁴, ωστόσο, τονίζει ότι ο αυτοκράτορας του υποσχέ-

283. B. Leib, «Complots a Byzance contre Alexis I Comnene», *BS* 23, (1962), σελ. 251-66, εδώ 274

284. Για το Gesta βλ. υποσημ. 199

θηκε ότι θα του έδινε μια χώρα πέρα από τη Αντιόχεια, αν του ορκιζόταν πίστη²⁸⁵. Δεν υπάρχει τίποτα αντίστοιχο στην Άννα η οποία σημειώνει ότι ο ίδιος δεν έφερε καμιά αντίρρηση στον Αλέξιο, που: *διέγνω κατανεύσοντα τοῦτον ὄρκια πιστὰ δοῦναι,[...], και μάλα προθύμως τῷ τοῦ αὐτοκράτορος ὑπέῖξε θελήματι*²⁸⁶, και επιπλέον παρουσιάζεται αυτός για να πείσει τους διαφωνούντες ή δύσπιστους αρχηγούς, όπως τον Ισαγγελή, για τον όρκο του οποίου η Άννα εντελώς σιωπά. Όπως συνέβη και αργότερα στον Πελεκάνο με τον εξίσου φιλοχρήματο ανιψιό του Τανκέρδο και τις παράλογες απαιτήσεις του από τον αυτοκράτορα²⁸⁷. Ο Βοημούνδος ήταν που τον παρότρυνε να δείξει σεβασμό στους συγγενείς του βασιλιά μετά από ένα επεισόδιο και να δώσει τον όρκο²⁸⁸. Εδώ, πιστεύω ότι η ιστορία της έχει ένα από τα πιο διαφωτιστικά παραδείγματα της δυτικής φιλοχρηματίας και συνάμα αναίδειας, αυτής που εκπροσωπεί ο Τανκέρδος, καθώς ο όρκος που ζητά ο Αλέξιος, μεταφράζεται για αυτόν σε μια γεμάτη σκηνή από δώρα και χρήματα: *«Ἐὰν ταύτην, ἔφη, πλήρη χρημάτων μοι δώσεις καὶ ἄλλα ὅποσα τοῖς ἅπασι δέδωκας κόμησι, τελέσω τὸν ὅρκον κάγώ»*²⁸⁹. Η διπρόσωπη, όμως, φύση του φάνηκε και από άλλα συμβάντα. Όταν, για παράδειγμα, μετά την αιχμαλωσία του Βοημούνδου κλήθηκε στην Αντιόχεια οι κάτοικοι της δεν τον άφηναν να μπει, ως αναξιόπιστο πρόσωπο, αν πρώτα δεν ορκίζονταν πίστη στον κύριο της πόλης, και επιπλέον δεν έκανε τίποτα για να εξασφαλίσει την απελευθέρωση του θείου του από την αιχμαλωσία. Πάντως, φαίνεται να λειτουργεί ως κλασσικός μισθοφόρος που τον νοιάζει μόνο το χρήμα και κινείται πάντα όπου τον συμφέρει²⁹⁰. Το Gesta δίνει μια άλλη οπτική, αυτή του ήρωα που ηγείται 2000 στρατιωτών και σώζει την οπισθοφυλακή του στον ποταμό Βαρδάρη, ενώ ο θείος του δεν δείχνει γενικά να έχει τις καλύτερες διαθέσεις απέναντι του²⁹¹.

Η περίπτωση του Βοημούνδου δεν φαίνεται καθόλου απλή και η Άννα το γνωρίζει. Εστω και αν κάποτε παρουσιάζει τον Βοημούνδο ως πιστό υπήκοο, όπως στον

285. Βλ. σχετική μελέτη σε άρθρο του Krey: «A Neglected Passage in the Gesta», *The Crusades and other Historical Essays Presented to D.C.Munro*, (New York, 1928), σελ. 57-78. Επίσης, βλ. στο C. Morris, «The Gesta Francorum as narrative history», *RMS*, 19 (1993) σελ.55-71, και στο K.B. Wolf, «Crusade and narrative: Bohemond and the Gesta Francorum», *JMH*, 17 (1991), σελ.207-16, passim

286. *Αλεξιάδα*, I, XI, 5

287. L. Boehm, «Die "Gesta Tancredi" des Radulf von Caen», *HJ* 75, 1956, σελ. 44-101, εδώ 50-1, 59-60, 66-68

288. *Αλεξιάδα*, IA, III, 2. Πρόκειται για τον Tancrede, γιο του μαρκήσιου Eude de Bon και της Εμμας, αδελφής του Βοημούνδου.

289. Ο.π., IA, III, 2

290. R. L. Nicholson, *Tancred, A study of his Career and Work in Their Relation to the First Crusade and the Establishment of the Latin States in Syria and Palestine*, (Chicago, Illinois, 1940), σελ.148

291. *GF*, I, 4, σελ. 9

Πελεκάνο, ερμηνεύει την κάθε του κίνηση ως υποκινούμενη από τον έρωτα του για χρήμα: *Ἀπάντων δὲ πρῶτος ὁ Βαϊμούντος, χρήματα καὶ δωρεὰς ἀκούσας, τοῖς τοῦ Βουτουμίτου λόγοις παραυτίκα πεισθεὶς ἅπασι συνεβούλευε πρὸς τὸν βασιλέα ἐπανελεύσεσθαι, ὅποιος ἐκεῖνος περὶ τὰς λήψεις ἀκάθεκτον ἔχων τὸν ἔρωτα*²⁹². Δεν παραλείπει να τονίσει ότι πείσθηκε πρόθυμα, εξηγεί, ωστόσο, αυτή την προθυμία του οφειλόμενη στην απληστία του και όχι στο πλαίσιο κάποιας ιδιαίτερης σχέσης μεταξύ αυτού και του πατέρα της.

Εκτός, όμως, από αυτές τις κινήσεις του Βοημούνδου τις οποίες η Άννα αποδίδει στην έμφυτη δολιότητα του, υπάρχει ένα χαρακτηριστικό του που, αν ισχύει, σαφώς τον διαφοροποιεί από τους άλλους ηγέτες δίνοντάς του ένα προβάδισμα στην επικοινωνία και στη σχέση του με τον Αλέξιο. Είναι πολύ πιθανό ο Βοημούνδος να μιλούσε ελληνικά κάτι που θα έκανε τη σχέση του με τον αυτοκράτορα πιο ιδιαίτερη και αποκλειστική. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο θα μπορούσε κάπως να ερμηνευθεί η στάση της Άννας απέναντι του, καθώς η αμεσότητα της επικοινωνίας διαφωτίζει ακόμμη περισσότερο άγνωστες πτυχές του χαρακτήρα και της σκέψης του Νορμανδού. Η σύλληψη στιγμιαίων φράσεων ή και γεγονότων που, ενδεχομένως, μετέφεραν πληροφοριοδότες μπορεί να θεωρηθεί από την Άννα ενδεικτική και αντιπροσωπευτική των προθέσεων του. Αν και οι γνώμες των ιστορικών επί τούτου δίστανται, ωστόσο, υπάρχουν στην *Αλεξιάδα* κάποια σημεία που αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο να γνώριζε ελληνικά. Θα αναφέρω κάποια ενδεικτικά περιστατικά καθώς το θέμα δεν μπορεί να εξαντληθεί εδώ. Στο Ε' κεφάλαιο κατά την εξέλιξη των εχθροπραξιών στη Λάρισα έπεισε τους βυζαντινούς ότι κινείται προς το Λυκοστόμιο, ενώ ήταν αλλού. Όταν τον καταδίωξε ο Βρυέννιος κοντά σε ένα νησάκι του Πηνειού αυτός ειρωνικά και με βαρβαρική προφορά φώναζε ότι «*Τὸν Ἀλέξιον εἰς λύκου στόμα ἐνέβαλον*»²⁹³. Ο Βοημούνδος δεν βρισκόταν στο Λυκοστόμιο το οποίο ήταν αρκετά μακριά και νότια από το στρατόπεδο. Όμως, το γεγονός ότι χρησιμοποίησε ένα τέτοιο λογοπαίγνιο περιπαικτικά γνωρίζοντας την παραγωγή και τα συνθετικά της λέξης, φαίνεται να δηλώνει γνώση της ελληνικής. Επίσης, ο καθηγητής Shepard σε άρθρο²⁹⁴ του σχετικά αναφέρει ένα περιστατικό από το μοναστήρι της Κ.Ιταλίας με ένα έγγραφο στα ελληνικά που χρονολογείται τον Οκτώβριο του 1087. Σε ένα κεφάλαιο ο Βοημούνδος φέρεται

292. *Αλεξιάδα*, ΙΑ, ΙΙΙ, 3

293. *Αλεξιάδα*, Ε, VI, 3

294. J. Shepard, «When Greek meets Greek: Alexius Comnenus and Bohemund in 1097-1098», *BMGS* 12 (1988), σελ. 185-277, εδώ σελ.235.

να επιβεβαιώνει τα δικαιώματα της μονής του Αγίου Πέτρου στον Τάραντα πάνω σε διάφορες περιοχές γύρω από την πόλη. Αναφέρει τις συνομιλίες του και τις τελικές συμφωνίες για το θέμα με τον ηγούμενο, και αν και δεν είχε μαζί του την επίσημη σφραγίδα του και ήταν όλα γραμμένα στα ελληνικά, αυτός φέρεται να συμφώνησε με τα γεγραμμένα υπογράφοντας σε αυτά με μια απλή και άτυπη σφραγίδα κεριού.

Σε γενικές γραμμές μέσα από τη μελέτη της σχέσης του με τον Αλέξιο διαφαίνεται ένα είδος επικοινωνίας που δεν χρειάζεται διερμηνέα, όπως με τους άλλους αρχηγούς. Ούτε και ο Αλέξιος, όμως, ήξερε τη γλώσσα τους, όπως διαφαίνεται από το επεισόδιο με τον θρασύ δυτικό που έκατσε στο θρόνο και ο Αλέξιος ζήτησε διερμηνέα να του μιλήσει. Και φυσικά υπάρχει το περιστατικό με τα φαγητά και τους μάγειρες με τους οποίους συνομιλεί για το πώς να τα μαγειρέψουν: «*Ἡμῖν μὲν τὰ ὄψα, ὡς ὀρᾶς, ἡγνότεριστα κατὰ τὸ σύνηθες· εἰ δὲ μὴ ἀρεστά σοι ταῦτα, ἰδοὺ καὶ ὠμὰ καὶ κατασκευασθήτωσαν καθὰ γε βούλει*»²⁹⁵. Συνεπώς, δεν φαίνεται καθόλου απίθανο το ενδεχόμενο της γνώσης ελληνικών, αν λάβουμε υπόψη και τον αριθμό των γράμμάτων του, αλλά και τη συνθήκη του Δεβόλη το 1108.

7.2 Επίβουλα Σχέδια

Ο Βοημούνδος στις αρχές Ιουνίου του 1098 κατέλαβε την Αντιόχεια της Συρίας, αρνήθηκε όμως να την επιστρέψει στον Αλέξιο παρά τον όρκο που είχαν δώσει οι σταυροφόροι προηγουμένως στον Πελεκάνο. Η Άννα αφηγείται ότι όχι μόνο δεν την παρέδιδε στον Τατίκιο, τον εντεταλμένο του αυτοκράτορα, αλλά τη φύλαγε επίμονα για τον εαυτό του. Εδώ, εξιστορεί το πρώτο πανούργο σχέδιο του Βοημούνδου, προκειμένου να πετύχει το σκοπό του: *Ὅπερ μεμαθηκὼς ὁ Βαῖμοῦντος καὶ μὴ θέλων τὴν Ἀντιόχειαν παραδοῦναι πρὸς τὸν Τατίκιον κατὰ τοὺς προγεγονότας πρὸς τὸν βασιλέα ὅρκους, ἀλλ' ἑαυτῷ μνηστευόμενος ταύτην, βουλὴν βουλευέται πονηρὰν δι' ἧς αὐτὸν ἄκοντα μεταναστεῦσαι παρασκευάσειε*²⁹⁶. Το σχέδιο του, σύμφωνα με την Άννα, ήταν να πείσει τον Τατίκιο ότι οι άλλοι αρχηγοί έχουν συνωμοτήσει να τον δολοφονήσουν και για αυτό θα έπρεπε να διαφύγει το γρηγορότερο, πράγμα που πετυχαίνει. Αν και ο Yewdale²⁹⁷ αποδίδει τη φυγή του Τατίκιου σε δειλία, η αναχώρηση του θεωρώ ότι αποδίδεται στις ενέργειες του Βοημούνδου, εξυπηρετώντας άμεσα τα σχέδια του, α-

295. *Αλεξιάδα*, I, XI, 3

296. *Ο.π.*, IA, IV, 3

297. R. B. Yewdale, *Bohemond I, Prince of Antioch*, Princeton, 1924, σελ.58-63

φού χωρίς τον εντεταλμένο του Αλέξιου το έδαφος κατάληψης της Αντιόχειας γίνεται ευκολότερο. Οι ενέργειες του δεν φαίνεται να σταματούν εκεί, αφού η πανουργία του ετοίμασε και δεύτερο σχέδιο που αφορούσε τώρα τις ενέργειες του απέναντι στους άλλους αρχηγούς, προκειμένου ευκολότερα να σφετεριστεί ο ίδιος την Αντιόχεια, γιατί ό,τι έπραττε: *φίλαρχος ὧν οὐχ ὑπὲρ τῶν Λατίνων καὶ τοῦ κοινοῦ τοσοῦτον ὅσον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ τιμῆς*²⁹⁸. Η Άννα αναφέρει στο πλαίσιο αυτό και όχι τυχαία τις κρυφές συνεννοήσεις του σε ένα ιδιαίτερα μυστικοπαθές κλίμα με έναν Αρμένιο για την παράδοση της πόλης της Αντιόχειας.

Στις 15 Ιουλίου του 1099, οι Σταυροφόροι κατέλαβαν την Ιερουσαλήμ. Ο Βοημούνδος μετά τις στοχευμένες κινήσεις του προκρίθηκε από τους άλλους αρχηγούς και ίδρυσε στην Αντιόχεια την προσωπική του ηγεμονία προχωρώντας στην κατάληψη και άλλων πόλεων από τους Τούρκους με τον ανιψιό του Ταγγρέ, της Λαοδίκειας και της Γερμανίκειας. Η πολιορκία της Λαοδίκειας ερμηνεύεται από την Άννα ως εκδήλωση της παλιάς έχθρας του: *Ὁ δὲ γε Βαϊμοῦντος τὴν τοῦ Τζιντζιλούκη εἰσέλευσιν εἰς Λαοδίκειαν μεμαθηκὼς τὴν ἔχθραν, ἣν πάλαι κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐγκυμονήσας εἶχεν, εἰς τούμφανες ἐξαγαγὼν μετὰ δυνάμεως ἀποχρώσης τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Ταγγρὲ κατὰ τῆς Λαοδικείας ἐκπέμπει ταύτην πολιορκήσοντα*²⁹⁹. Η ανταλλαγή γραμμάτων στη συνέχεια μεταξύ αυτού και του Αλέξιου αποκαλύπτει την πρόθεση του να επιρρίψει όλες τις ευθύνες στην απουσία του αυτοκράτορα κατά τις επιθέσεις ανακατάληψης και στην αθέτηση των προσυμφωνηθέντων. Είναι γεγονός ότι η Άννα επιμελώς δεν παραλείπει να αναφέρει συνέχεια ότι ο Βοημούνδος: *μηδοπωσοῦν ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβληθέντα*³⁰⁰, αλλά και ότι: *ὁ Βαϊμοῦντος αὖθις Βαϊμοῦντος ἦν καὶ οὐκ ἡλλοίωτο οὔτε μὴν εἰρηνεύειν ἐμεμαθήκει*, επιβεβαιώνοντας την πεποίθησή της για την απείθεια και την πανουργία προς ἴδιον πάντα όφελος των *Λυτικών*.

Εν συνεχεία, δεν νομίζω ότι υπάρχει τελειότερο σχέδιο ή τέχνασμα, έτσι καλλιτεχνικά επιμελημένο σε όλη την αφήγηση της Άννας, από αυτό με τον σκηνοθετημένο θάνατο του Βοημούνδου³⁰¹. Πρόκειται για ένα κόλπο που, σύμφωνα με την ιστορικό, επινόησε ο ίδιος, προκειμένου να ξεφύγει από την καταδίωξη των Βυζαντινών και να περάσει στην Ιταλία. Αν και δεν μαρτυρείται σε καμιά άλλη πηγή και θεωρεί-

298. *Αλεξιάδα*, ΙΑ, IV, 5

299. Ο.π. ΙΑ, VII, 7

300. Ο.π. ΙΑ, IX, 2

301. Σχετικά με το θέμα υπάρχει μελέτη στην Emily Albu, «Bomemond and the Rooster: Byzantines, Normans, and the Artful Ruse», στο *Anne Comnene and Her Times*, επιμ. Thalia Gouma Peterson, σελ. 157-168

ται εμβόλιμη αναφορά της, ωστόσο, πιστεύω ότι καταδεικνύει δυο πράγματα, από τη μια το μέγεθος της πανουργίας και της αλαζονείας του Βοημούνδου, το οποίο με βεβαιότητα και τετελεσμένα είχε αποτυπώσει στο μυαλό της, και από την άλλη το πόσο μαεστρικά και λεπτομερώς μπορεί και περιγράφει το γεγονός, έστω και αν δεν συνέβη ποτέ. Ο οξύνους Βοημούνδος, λοιπόν, παραδίδοντας τη διοίκηση της Αντιόχειας στον ανιψιό του και έχοντας διαδώσει παντού το θάνατο του, μεταφέρεται τοποθετημένος σε ένα φέρετρο με πλοίο και με όλες τις επικήδειες διαδικασίες από τους τεθλιμμένους, δηλαδή θρήνους και γοερά μοιρολόγια. Το ενδιαφέρον, όμως, είναι ότι για να γίνει πιο αισθητή η μυρωδιά του δήθεν πτώματος έσφαξαν και τοποθέτησαν μαζί του έναν πετεινό, ώστε η μυρωδιά να μην αφήσει καμιά αμφιβολία έχοντας γίνει εντελώς αποπνικτική. Ο «ζωντανός» νεκρός δείχνει να απολαμβάνει το μοναδικό και εξάισιο στη σύλληψη του τέχνασμα, σύμφωνα με την Άννα, επιδιώκοντας να πετύχει την καταστροφή της αυτοκρατορίας: *Τέχνη μὲν οὖν τοῦ βαρβάρου αὕτη πρώτη καὶ μόνη κατὰ τὴν καθ' ἡμᾶς οἰκουμένην πέφηνεν εἰς καταστροφὴν ἀποβλέπουσα τῆς Ρωμαίων ἡγεμονίας*³⁰². Η περιγραφή της δείχνει την εντύπωση, αλλά και συνάμα την έκπληξη της για αυτό το σχέδιο, αν και η ροπή σε τέτοια στρατιωτικά τεχνάσματα υπήρχε στους Βυζαντινούς, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Αλέξιο³⁰³, αλλά και ειδικά τους Νορμανδούς³⁰⁴. Ο οίκος των Hauteville, για παράδειγμα, πρωτοστατεί στην εξαπάτηση και στην προδοσία, με την προηγούμενη περίπτωση του Ροβέρτου και του πεθερού του Μασκαβέλη, ο οποίος ξεδιάντροπα και ποικολοτρόπως εξαπατήθηκε από τον γαμπρό του³⁰⁵. Γενικά, υπήρχαν πολλές ιστορίες και μύθοι στη νορμανδική παράδοση για ήρωες, όπως ο Hasting, με αγάπη στη στρατηγική του προσποητού θανάτου ή της αρρώστιας με σκοπό τη διαφυγή ή και την εξ απήνης επίθεση³⁰⁶. Εικάζω ότι αν είχαν υποπέσει στην αντίληψη της, τότε φαίνεται να δικαιολογείται η

302. *Αλεξιάδα*, ΙΑ, XII, 3

303. Georgina Buckler, *Anna Comnena: A study*, (Oxford, Oxford University Press, 1929), επανέκδ. 1968, σελ. 387-98, εδώ 387, όπου γίνεται αναφορά για τα τεχνάσματα του πατέρα της. Επίσης, έχει περιγράψει πρωτύτερα και την περίπτωση με την υποτιθέμενη τύφλωση του Ρουσσέλιου αλλά παρακάτω τα ψεύτικα γράμματα στους φίλους του Βοημούνδου προς παραπλάνηση για να στασιάσουν εναντίον του, βλ. *Αλεξιάδα*, ΙΓ, IV, 6

304. Kenneth Baxter Wolf, *Making History: The Normans and Their Historians in Eleventh-Century Italy*, (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995), σελ. 123-42

305. Βλ. υποσημ. 142

306. Frederic Amory, «The Viking Hasting in Franco- Scandinavian Legend», στο *Saints, Scholars and Heroes: Studies in Medieval Culture in Honour of Charles W. Jones*, επιμ. Margot H. King and Wesley M. Stevens, (Collegeville, 1979), σελ. 265-86

εντύπωση που είχε για τον Βοημούνδο και τους προκατόχους του, προσθέτοντας εμβόλιμα και τόσο παραστατικά στην αφήγηση της μια τέτοια ιστορία.

Η ενθουσιώδης άφιξη του αργότερα στην Κέρκυρα δεν σήμαινε επ' ουδενί παραίτηση από τις κατακτητικές του προθέσεις, καθώς τώρα με περισσή έπαρση και μένος στέλνει γράμμα στον Αλέξιο για τους εκδικητικούς σκοπούς του. Αξίζει να παρατηρήσει κάποιος την αντίθεση του «Εγώ» προς τον Αλέξιο «Εσύ», κάτι που θα επαναλαμβάνει σε όλα του τα γράμματα, μεταφέροντας έτσι τις διαπραγματεύσεις σε ένα επίπεδο θράσους: *ἀπαγγεῖλαι προσέταττεν Ἀλεξίῳ τῷ αὐτοκράτορι ὅτι «Σοὶ ἐγὼ Βαϊμούντος ἐκεῖνος ὁ τοῦ Ρομπέρτου, ὃν ὁ ἀνέκαθεν χρόνος καὶ σὲ καὶ τὴν ὑπὸ σὲ βασιλείαν ἐδίδαξεν, ὅποσος τίς εἰμι τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἔνστασιν»³⁰⁷*. Η Άννα φαίνεται να αντιλαμβάνεται τη σοβαρότητα της κατάστασης, τονίζοντας με τον καλύτερο τρόπο το πόσο εξαγριωμένος και πικραμένος ήταν ο προ ολίγου πιστός Βοημούνδος: *Ἐφ' ᾧ γὰρ τὴν ὑπὸ σὲ Ρωμανίαν κλονήσῃν, καὶ ζῶν ἀποτέθνηκα καὶ ἀποθανὼν ἔζησα [...] πολλῶν φόνων καὶ πολλῶν αἱμάτων τὰς σὰς ἐμπλήσω πόλεις καὶ χώρας, ἕως ἂν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Βυζαντίου τὸ δόρυ πηξαίμην»³⁰⁸*.

Στα δόλια σχέδια του Βοημούνδου στη Ρώμη αναφέρει τις διαπραγματεύσεις του με τον πάπα³⁰⁹ και την προσπάθειά του να τον πείσει, ίσως παραπλανώντας τον, για οργανωμένη επίθεση κατά του Αλέξιου με μια νέα κατηγορία πλέον, αυτή του ειδωλολάτρη. Πρόκειται για τη δεύτερη νορμανδική επίθεση το 1107-8 οκτώ χρόνια μετά το τέλος της πρώτης σταυροφορίας. Ο Βοημούνδος προφασίζεται ότι ο Αλέξιος εχθρεύεται τους χριστιανούς και στέλνει εναντίον τους άπιστους και αλλόκοτους βάρβαρους τοξότες. Χρησιμοποιεί ως πειστήριο κάποιους αιχμάλωτους Σκύθες που βρίσκοταν στην υπηρεσία του Αλέξιου, αποκαλώντάς τους παγάνους κατά τη συνήθεια των Λατίνων, όπως τονίζει³¹⁰. Σύμφωνα με την Άννα σχεδιάζει να θέσει σε εφαρμογή ξανά το σχέδιο του πατέρα του ασκώντας, συγχρόνως, δυσφημιστική εκστρατεία κατά του Αλέξιου κατηγορώντάς τον ως σύμμαχο των απίστων και εχθρό των Χριστιανών: *ὥς ἄρα ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος, δυσμενῶς ἔχων τὰ πρὸς Χριστιανούς, βαρβάρους τινὰς ἀπίστους καὶ ἀλλοκότους ἵπποτοξότας ἐφίστησι κατὰ τῶν Χριστιανῶν ὄπλον κινοῦντας καὶ τόξον ἐντείνοντας*³¹¹.

307. *Αλεξιάδα*, ΙΑ, XII, 5

308. Στο ίδιο

309 John. G. Rowe, «Paschal II, Bohemond of Antioch and the Byzantine Empire». *Bulletin of the John Rylands Library* 44, (1966–67), σελ. 165–202

310. *Αλεξιάδα*, ΙΒ, VIII, 5

311. Στο ίδιο

Στο σημείο αυτό θεωρώ απαραίτητο να παραθέσω μια άλλη πηγή που αναφέρει την αιτία που κατάφερε ο Νορμανδός να πείσει τον πάπα να συναινέσει στην αντιβυζαντινή επιχείρηση, ενέχοντας τα χαρακτηριστικά του τεχνάσματος που θυμίζουν την περίπτωση του Ροβέρτου με τον Ψευδο –Μιχαήλ. Πρόκειται για το χρονικό του μοναχού Orderic Vitalis (Ordericus), (1075 – 1142), το οποίο σημειώνει ότι ο Βοημούνδος, όταν ήταν στη Γαλλία το 1106 συναντήθηκε με τον υποτιθέμενο γιο του αυτοκράτορα Ρωμανού Διογένη και άλλους Έλληνες και Θρακιώτες οι οποίοι κατηγορούσαν τον Αλέξιο για εξαπάτηση και στέρηση των αξιωμάτων των προγόνων τους. Αυτός ως δίκαιος θέλησε να βοηθήσει στην αποκατάσταση των αδικημένων με την απομάκρυνση του απατεώνα Αλέξιου³¹². Ωστόσο, δεν θα μπορούσε να παραβλέψει το γεγονός ότι μια επίθεση κατά ομόθησκου θα συμπεριελάμβανε ηθικά, πολιτικά, αλλά και θρησκευτικά προβλήματα. Ακόμη και αν η μαρτυρία αληθεύει, δεν παύει να αναδεικνύει και πάλι την πονηριά του Βοημούνδου. Πάντως, οι C. Tyerman και R.-J.Lilie υποστηρίζουν ότι η επίσημη στρατηγική του Βοημούνδου το 1105-6 ήταν να εκστρατεύσει εναντίον του Αλέξιου, λαμβάνοντας όμως σοβαρά υπόψη το ενδεχόμενο να μην την είχε εγκρίνει ο πάπας³¹³.

Για τον Mcqueen στο διάστημα από το 1096 ως το 1111 ο Βοημούνδος φαίνεται να καλλιεργεί τον ευσεβή πόθο του για την εγκαθίδρυση ενός σταυροφορικού βασιλείου στα εδάφη της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Άλλωστε, με την πρώτη σταυροφορία ιδρύθηκε το βασίλειο της Ιερουσαλήμ και αυτός ως πρίγκηπας της Αντιόχειας πιθανόν να υπέθεσε ότι το επόμενο βήμα είναι η ανάληψη της βασιλικής εξουσίας³¹⁴. Ένας θρησκευτικός πόλεμος που ξεκίνησε κατά των απίστων συνεχίστηκε με τον Βοημούνδο και μεταφέρθηκε στην πολιτική σφαίρα, αφού σκοπός του είχε γίνει η αποδυνάμωση, η κατάληψη και η οικειοποίηση του βυζαντινού θρόνου³¹⁵. Σύμφωνα με τον βιογράφο του, Yewdale, όλοι αυτοί οι χειρισμοί του Βοημούνδου, ίσως, και να αποτελούν τον προάγγελο των γεγονότων της τέταρτης σταυροφορίας το 1204³¹⁶. Δεν μπορεί, εξάλλου, να αποκλείσει κάποιος την πιθανότητα στις ενέργειες αυτές του Βο-

312. Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, επιμ. και μεταφρ. M. Chibnall, Oxford, 1973, τομ.6, βιβλίο 11, σελ. 69-71

313.Tyerman, *God's War*, σελ. 261-2, Πρβλ. *The Invention of the Crusades*, London 1998, σελ. 13, και Lilie, *Byzantium and the Crusader States*, σελ. 74

314. Mcqueen, «*Relations*», σελ. 470

315. Α. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία 1081-1204*, τομ.3, 1ο μέρος, εκδ. Βάνιας, 2001, σελ. 70, επίσης Πρβλ. P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political study of the Northern Balkans, 900-1204*, (Cambridge University Press, 2000), σελ. 179

316. Yewdale, *Bohemond I*, σελ. 115

ημοούνδου να οφείλεται κατά μέγα μέρος η δημιουργία και η εξάπλωση του μύθου για την ελληνική δολιότητα (*perfidia Graecorum*), που θα καταστεί το σύνθημα των Δυτικών στις εναντίον του Βυζαντίου επιθέσεις τους³¹⁷. Μέσα από την κακοήθη αυτή προπαγάνδα εναντίον του Βυζαντίου, όπως την αντιλαμβάνεται η Άννα, φαίνεται να δημιουργείται το αντίστοιχο στερεότυπο που ήθελε τους Βυζαντινούς παρηκμασμένους, δόλιους και σχισματικούς³¹⁸. Η εμπλοκή του Αλέξιου με την Αντιόχεια και ο όρκος του Βοημούνδου στη Δεβόλη φαίνεται ότι θα κοστίσουν ακριβά.

7.3 Η συνθήκη ειρήνης. Το απροσδόκητο τέλος

Αν κάποιος προσπαθούσε να κατηγορήσει την Άννα για μεροληπτική στάση με ψήγματα μνησικακίας ή χαιρεκακίας απέναντι στον Βοημούνδο, η έκβαση των γεγονότων και οι όροι της συνθήκης του Δεβόλη νομίζω ότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν ισχυρό τεκμήριο. Μετά την ήττα του στο Δυρράχιο η Άννα τον παρουσιάζει μετανιωμένο και έτοιμο να εναποθέσει τα πάντα στην μεγαλειότητα του πατέρα της. Η διαφορά είναι ότι δεν επιθυμούσε να τηρήσει τις προηγούμενες συμφωνίες με τον Αλέξιο. Για την Άννα παραμένει παρόλα αυτά ο ίδιος *Δυτικός* που ήταν πάντα: *ἐπεὶ ὁ αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν Βαϊμοῦντος καὶ οὐκ ἡλλοίωτο*³¹⁹. Η συνθήκη που υπογράφηκε τον Σεπτέμβρη του 1108 είχε τη μορφή ενός αυτοκρατορικού χρυσόβουλου. Αν λάβουμε υπόψη την ηγετική του μορφή και το εκτόπισμα του χαρακτήρα του μέσα από την *Αλεξιάδα* η συνθήκη κυμαίνεται σε ένα ταπεινωτικό επίπεδο. Η Άννα περιγράφει τη διαδικασία με επαναλαμβανόμενα συχνά στοιχεία και με τον Βοημούνδο να επισημαίνει τα δικά του λάθη επαινώνοντας συνάμα τη γενναιοδωρία του Αλέξιου και της αυτοκρατορίας. Πρέπει να ήταν αρκετά ταπεινωτική για τον ισχυρό και αδίστακτο Βοημούνδο. Γίνεται αντιληπτό ότι μετά από όσα είχε κάνει αυτός ο οξύνους Δυτικός οι βυζαντινοί προσπαθούν και πάλι να τον εντάξουν στη σφαίρα επιρροής τους και στην υπηρεσία του αυτοκράτορα. Πρόκειται για το μεγαλύτερο κείμενο στο έργο που αφορά ειδικά τη διαδικασία της ορκωμοσίας ενός σημαντικού προσώπου, 28 παράγραφοι στο ΙΓ' κεφάλαιο. Η Άννα, ίσως, επιτηδευμένα τον παρουσιάζει να προσφωνεί τον αυτοκράτορα, όχι όπως πριν, *Εσύ*, αλλά η μεγαλειότητα σου. Ο αναγνώστης

317. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Το βυζαντινό κράτος*, εκδ. Βάνιας, 1990, σελ.80-1

318. Μ. Angold, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σελ. 267

319. *Αλεξιάδα*, ΙΓ, XI, 2

στέκεται μπροστά σε ένα μετανιωμένο, συνετισμένο, υπάκουο, αφοσιωμένο, ορκισμένο υπήκοο του αυτοκράτορα και υπερασπιστή των συμφερόντων του. Μια εικόνα που αντιδιαστέλλεται με ό,τι είχε προηγουμένως εξιστορήσει για τον καταραμένο της Βοημούνδο. Αυτή η τακτική της θεωρώ ότι επιτείνει ακόμη περισσότερο την άστατη και ευμετάβλητη εικόνα του χαρακτήρα των *Δυτικών* που περιέγραψε σε όλο το έργο. Πρώτα από όλα θα έδινε ο Βοημούνδος τον καθιερωμένο όρκο υποτέλειας και πίστης με την υποχρέωση να αναγνωρίσει και τον διάδοχο Ιωάννη Κομνηνό. Συμφώνησε να βοηθήσει στην υπεράσπιση της αυτοκρατορίας, όπου και όταν απαιτείται ο ίδιος να το πράξει, με ετήσια καταβολή 200 τάλαντων ως αντάλλαγμα για την υπηρεσία αυτή. Επίσης, δέχτηκε να επιστρέψει τη Λαοδίκεια και άλλες περιοχές της Κιλικίας στον Αλέξιο. Του δόθηκε ο τίτλος του σεβαστού για την Αντιόχεια, περιοχή που θα εξυπηρετούσε την επέκταση στη Συρία. Οι υπηρεσίες του φαίνονται να θεωρούνται πολύτιμες για τους σκοπούς της αυτοκρατορίας. Η δυτική απληστία και φιλοχρηματία δεν παραλείπεται, αφού οι εδαφικές απαιτήσεις του δεν είναι καθόλου ευκαταφρόνητες³²⁰, λαμβάνοντας υπόψη το status quo της δυτικής πλευράς, όσον αφορά τα φεουδαρχικά της έθιμα³²¹. Ειρωνιά θεωρώ τη δέσμευση του ότι θα πολεμά κάθε εχθρό του αυτοκράτορα ως δικό του πλέον εχθρό, αυτός που θεωρήθηκε ο πιο επικίνδυνος και απρόβλεπτος εχθρός. Παρά το γεγονός ότι η Συνθήκη δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ παρείχε τη νομική βάση για τις βυζαντινές διαπραγματεύσεις με τους σταυροφόρους για τα επόμενα τριάντα χρόνια και για τις αυτοκρατορικές αξιώσεις στην Αντιόχεια επί βασιλείας του Ιωάννη Β' και Μανουήλ Α'³²².

Μετά από όλα αυτά τα γεγονότα ο Βοημούνδος επέστρεψε αμέσως στην Απουλία, αντί να μείνει στην Ανατολή που τόσο ποθούσε, κάτι που εξακολουθεί να προκαλεί αμφιβολίες για τις πραγματικές του προθέσεις, αφού σύμφωνα με την Άννα «ο Βοημούνδος πάντα παραμένει Βοημούνδος». Η ηρωική του φιγούρα που είχε κερδίσει τον θαυμασμό για τις στρατιωτικές και ηγετικές του δεξιότητες, μάγεψε και γοήτευσε την Άννα. Η ζωή του ταρακούνησε τις ευαίσθητες ισορροπίες μεταξύ ανατολικών και δυτικών, κλονίζοντας τα διακριτά όρια.

320. *Αλεξιάδα*, ΙΓ, XI, 23-24

321. Magdalino, *The Empire* σελ. 31-32

322. R. J. Lilie, «The Crusades and Byzantium». Στο Khalil I. Semaan, *The Crusades: Other Experiences, Alternate Perspectives* Binghamton, N.Y.: Center for Medieval and Early Renaissance Studies, (Global Academic Publishing, 2003), σελ.161-177, εδώ 134

Ίσως, ο καλύτερος επίλογος για αυτόν τον *Δυτικό*³²³, όπως τον παρουσίασε η ιστορικός, είναι το γεγονός ότι η πτώση του οφείλεται στην απεραντοσύνη της αδίστακτης φιλοδοξίας του³²⁴.

323. Θέλοντας να δώσω μια ολοκληρωμένη αναφορά για τον περιβόητο Βοημούνδο, θα αναφέρω ότι η αρνητική του εμφάνιση στην *Αλεξιάδα* επιχειρείται να αναθεωρείται από το άρθρο του J. Shepard, «When Greek meets Greek: Alexius Comnenus and Bohemund in 1097-1098», στο *BMGS*. Διαβάζοντας κάποιος το άρθρο μπορεί να διαπιστώσει ότι τελικά μπορεί και να μην ήταν τόσο κακός όσο παρουσιάζεται στο έργο. Η ιστορικός, όμως, βίωσε τα γεγονότα και η κρίση της φαινομενικά βασίζεται σε αυτά. Συνεπώς, η τελική κρίση επαφίεται στον αναγνώστη.

324. Runciman, «*Η ιστορία*», τομ. 2, σελ.51

Συμπεράσματα - Παρατηρήσεις

Μέσα από μια ενδελεχή μελέτη της *Αλεξιάδας* μπορεί κάποιος με αρκετή ευκολία να αντιληφθεί ότι η ιστορικός είχε σχηματίσει προκαταβολικά τη συγκεκριμένη αρνητική, εν προκειμένω, εικόνα για τον *Δυτικό*, τον άνθρωπο που στεκόταν απειλητικά απέναντι από το Βυζάντιο και με συγκεκριμένες βλέψεις για την αυτοκρατορία. Το έργο αποτελεί μια εντυπωσιακή περιδιάβαση της πολιτικής, των ιδεών, του τρόπου σκέψης και της νοοτροπίας των *Δυτικών* μέσα από τη διαυγή και μεροληπτική περιγραφή της ιστορικού. Η εικόνα του *Δυτικού* φαίνεται, όμως, να αποχρωματίζεται και να απογυμνώνεται, αδυνατώντας να σταθεί απέναντι στην πολιτιστική ανωτερότητα του Βυζαντίου. Το πλήθος αυτών των *Δυτικών* ή *Λατίνων* που συρρέουν στην αυτοκρατορία υπό διάφορες συνθήκες απεικονίζεται από ένα πνεύμα ενός βαθμού αντικειμενικότητας ως εν δυνάμει απειλή και κίνδυνος για την εξουσία του πατέρα της. Και όπως συμβαίνει με όλες τις προκαταλήψεις, η εμφανής της μορφή, δηλαδή η απέχθειά της, κρύβει ένα φόβο: την κατάληψη της εξουσίας της αυτοκρατορίας. Οφείλω να επισημάνω ότι οι περισσότερες κρίσεις της αφορούν στην περίπτωση των Νορμανδών. Κυρίως σε αυτούς στηρίχθηκε το αρνητικό της στερεότυπο. Ως ανερχόμενη απειλή κατά του Βυζαντίου αντιπροσώπευαν για την Άννα την αιτία των βασάνων και της ατέρμονης ταλαιπωρίας του πατέρα της.

Η εντύπωση που είχε για τους Λατίνους πήρε ολοκληρωμένη μορφή και υπόσταση, όταν πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα ξεδίπλωσαν τις προθέσεις των *Δυτικών* απέναντι στην εξουσία του πατέρα της, δικαιολογώντας μια ευλογοφανή καχυποψία και προκατάληψη. Οι λεπτομέρειες που επιλέγονται συνυπάρχουν με τα συναισθήματα της και η περιγραφή της εμβαπτίζεται πολλές φορές από στοιχεία υποκειμενικότητας. Η θέση ισχύος από την οποία γράφει σε συνδυασμό με την υπάρχουσα προκατάληψη περί του *Δυτικού* πιθανόν να καθιστά την εικόνα του παραπλανητικά αλλοιωμένη από ό,τι είναι στην πραγματικότητα. Η παράθεση σχετικών σκέψεων, παρατηρήσεων και παραδειγμάτων της δείχνει να πριμοδοτεί τον παραπάνω ισχυρισμό. Φαίνεται να υπάρχει ξεκάθαρα μια πλήρης αντιδιαστολή των δύο κόσμων, του ανατολικού και του δυτικού.

Χωρίς να αναλύσω την αξιοπιστία των γραφομένων της³²⁵, θεωρώ ότι η σημαντικότερη μομφή της κατά των *Δυτικών* αποτέλεσε η ενδόμυχη πρόθεση τους να κυριεύσουν και να καταλύσουν την αυτοκρατορία, προβάλλοντας πειστικά επιχειρήματα, όπως η απελευθέρωση των Αγ. Τόπων. Όλοι σχεδόν οι *Δυτικοί* απέχουν, για την ιστορικό, της βυζαντινής ιδεολογίας που θέλει την αυτοκρατορία να είναι το κέντρο του κόσμου που κατευθύνει τις τύχες όλων των άλλων. Τα Ψήγματα του δυτικού ιμπεριαλισμού έχουν κάνει ήδη την εμφάνιση τους και η Άννα δείχνει να τα αντιλαμβάνεται ως σημάδια αχαριστίας, κατωτερότητας και απείθειας απέναντι στον αυτοκράτορα. Η περιγραφή της σε όλο το έργο είναι ένα περίεργο αμάγαλμα απέχθειας και απογοήτευσης με αρκετά ίχνη κάποιες φορές θαυμασμού, ειδικά για τον Νορμανδό Βοημούνδο. Δύσκολα εντοπίζει κάποιος κοινά σημεία επαφής μεταξύ των δυο κόσμων, καθώς επιπλέον οι καινούριες αξίες που αναδύονταν στη Δύση υστερούσαν κατά πολύ απέναντι στη βυζαντινή κοσμοθεωρία.

Εν πρώτοις, για την Άννα ο *Δυτικός* αποτελεί την προσωποποίηση της φιλοχρηματίας και της απληστίας. Όσο περισσότερη χλιδή αντίκρυζαν στο παλάτι, τόσο μεγάλωνε η δίψα τους για πλούτο, τρανταχτό παράδειγμα η περίπτωση του Τανκέδρου, του Βοημούνδου, αλλά και φυσικά των Βενετών. Για αυτούς η αυτοκρατορία φάνταζε ως ένα ανεξάντλητο, προκλητικό ταμείο που τους άνοιγε την όρεξη για εύκολο πλουτισμό. Στο σημείο αυτό τίθεται, όμως, ένας προβληματισμός που χρήζει περαιτέρω έρευνας και μελέτης. Μήπως ο ίδιος ο Αλέξιος αναζωπύρωσε και έθρεψε τις εν γένει τάσεις τους για χρηματισμό; Δεν υπάρχει εδάφιο της που να μην επισημαίνει ότι ο πατέρας της σε όλους τους επισκέπτες της πόλης, είτε ως ένδειξη θερμού καλωσορίσματος, είτε μεγαλοψυχίας προσέφερε πλουσιοπάροχα δώρα και άλλα αντικείμενα αξίας καθώς και χρήματα: *Καὶ τὸ μὲν περίξ ὑποκινούμενον βαρβαρικὸν καὶ μήπω ἔς φῶς ἐκρῆζαν τὴν ἔχθραν ἀξιώμασιν ἀνεῖργε καὶ δωρεαῖς, τῶν δὲ Κελτῶν τὴν ἔφεσιν παντοίαις μεθοδείαις ἀναστέλλων καὶ τῶν οἴκοι τὴν στάσιν οὐχ ἥττον, ὅτι μὴ καὶ μᾶλλον ὑφορώμενος παντοίως φυλάττεσθαι ἔσπευδεν ἐντέχνως τούτων ἀπείργων τὰ βουλευμάτα*³²⁶. Και το έπραττε σε μεγαλύτερο ακόμη βαθμό για τις προσφερόμενες υπηρεσίες τους. Το θέμα αυτό, ωστόσο, θα ήταν άκαιρο να εξαντληθεί εδώ.

Εκτός από τη δυτική φιλοχρηματία, αυτό που έντονα στιγματίζει την περιγραφή της για τους *Δυτικούς* είναι το άστατο και το ευμετάβλητο της γνώμης και του χαρα-

325. Εχω αναφερθεί σχετικά στο πρώτο κεφάλαιο

326. *Αλεξιάδα*, ΙΔ, IV, 4

κτήρα τους. Είναι πεπεισμένη ότι πρόκειται για άτομα αναξιόπιστα, δύσπιστα και ανεχέγγυα, κυρίως, όσον αφορά τους Νορμανδούς. Η περίπτωση καταπάτησης του όρκου τους απέναντι στις υποχρεώσεις τους στον αυτοκράτορα φανέρωσε με τον καλύτερο τρόπο τις βλέψεις τους προς ίδιον όφελος. Εκτιμώ πως τρανταχτή πεποίθηση της ιστορικού ήταν ότι κινητήριοι μοχλός όλων των ενεργειών των *Δυτικών* ήταν το ίδιον όφελος και μόνο, κάτι που αντιδιαστέλλεται με την σκοπό της ασφάλειας και της προστασίας της αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο αυτό πολλοί χαρακτηρισμοί συνθέτουν την αρνητική τους εικόνα. Οι *Δυτικοί* είναι για την Άννα άνθρωποι αλαζόνες, φλύαροι, εριστικοί, διπρόσωποι, αγνώμονες, μηχανορράφοι, ύπουλοι, εκ φύσεως ανασίχυντοι, οξύθυμοι κ.α. Εύκολα παρατηρεί ο αναγνώστης ότι μια πληθώρα αρνητικών επιθέτων «κοσμούν» αρκετές φορές την αφήγηση της για τον *Δυτικό*.

Από την άλλη είναι έτοιμη να αναγνωρίσει τις δεινές στρατιωτικές και ηγετικές τους ικανότητες στο πεδίο της μάχης και δεν διστάζει να αναγνωρίσει την ανωτερότητα της στρατιωτικής τους τακτικής σε σχέση με την τακτική των Βυζαντινών. Προυσιάζονται αρκετά έξυπνοι και συνάμα πονηροί. Η γενναιότητα και η ανδρεία τους συνοδευμένη μερικές φορές από ένα υψηλό αίσθημα τιμής και από άλλα θετικά στοιχεία του χαρακτήρα τους φαίνεται να εξυμνείται από την Άννα, καθώς εντυπωσιασμένη περιγράφει το θάρρος τους και το περίεργο μένος τους κατά τη διάρκεια της μάχης, αλλά και την ευφυΐα τους στα στρατιωτικά τεχνάσματα³²⁷.

Σε γενικές γραμμές, όμως, δεν διακρίνεται καμία προσπάθεια της να κατανοήσει τον δυτικό κόσμο και τις αξίες του και να τον αντιμετωπίσει με μια άλλη ματιά. Η έλλειψη καλλιέργειας δεν θα μπορούσε για αυτήν να περνά απαρατήρητη και ασχολίαστη. Στο δέκατο τέταρτο κεφάλαιο συνοψίζει όλη την άξεστη συμπεριφορά τους απέναντι στον αυτοκράτορα αποκλείοντας πια κάθε περιθώριο να τους αντιμετωπίσει διαφορετικά. Εκτός από την περίπτωση του Ι. Ιταλού, αναφέρει ελάχιστα δυτικά στοιχεία κουλτούρας ή άλλα πολιτιστικά χαρακτηριστικά, έστω της προσωπικής ιδιοσυγκρασίας των *Δυτικών*, που ενδεχομένως δικαιολογούν τη στάση τους. Είναι απορίας άξιον αν γενικά τα αγνοούσε ή αν τα περιφρονούσε, ώστε να τα αναφέρει. Αυτό εκτιμώ ότι οφείλεται στη στρατιωτική και πολεμική απόχρωση των γεγονότων της ιστορίας της. Δεν της αφήνουν τα περιθώρια να αντιμετωπίσει τα δυτικά πρόσωπα με περισσότερη κατανόηση και ενσυναίσθηση. Άλλωστε, και η κήρυξη της σταυροφορίας συμβάλλει σε μια πιο σαφή και εμπεριστατωμένη αίσθηση της ταυτότητας των *Δυ-*

327. Βλ. περίπτωση Βοημούνδου

τικών. Στα μάτια της ιστορικού όλοι οι αφιχθέντες στην πρωτεύουσα λειτουργούν ως ένας απορρυθμιστικός και αποσυντονιστικός παράγοντας με απειλητικές διαθέσεις.

Στον αντίποδα, ο εγκωμιαστικός και πανηγυρικός λόγος προς τον πατέρα της τον τοποθετεί στην κορωνίδα των εξελίξεων μετατρέποντας ταυτόχρονα ως υποδεέστερες τις κινήσεις των δυτικών αντιπάλων του. Τους Δυτικούς είναι δύσκολο να τους δει κανείς με καλό μάτι μέσα από την *Αλεξιάδα*. Η εικόνα του *Δυτικού* γίνεται ταυτόσημη με αυτή του σφετεριστή και του καταχραστή της εμπιστοσύνης της κομνηνείας αυτοκρατορίας. Για να κλείσω αυτή τη μελέτη θα χρησιμοποιήσω μια καταληκτική φράση, ενδεικτική της εικόνας της για τους *Δυτικούς*:

*Ταῦτα ἐνθυμουμένη μοι μειδιᾶν ἐπέρχεται καὶ γέλως ἐπιτρέχει τοῖς χείλεσι πρὸς λύχνον ἐπισυρούση τὸν κάλαμον*³²⁸.

328. *Αλεξιάδα*, I, XV, 5

ΠΗΓΕΣ

- Αγαθίας, *Ιστορίαι*: Αγαθίας, *Ιστορίαι*, εκδ. R. Keydell, *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque* [CFHB 2], Berlin 1967
- Αγαθίου *Ιστορίαι*: Αγαθίου *Σχολαστικού Ιστορίαι*, μτφρ. Αλέξανδρος Αλεξιάκης, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 2008
- Acta*: *Acta translationis SS Requirarum in Monasterium Cormaricerum, Gallia Christiana*, 19, (Paris, 1856, reprinted Farnborough, hants., Gregg International 1970) *Instrumenta Ecclesiae Turonensis*, 58
- Amatus*: Amatus of Montecassino, *The History of the Normans*, μεταφρ. Prescott N. Dunbar, (Woodbridge: Boydell Press, 2004), 46, βιβλίο I, κεφ. 2
- Άννα Κομνηνή: Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, εκδ. B. Leib, *Anna Comnene, Alexiade*, τομ. Α'-Γ', Paris, 1937-1945
- Αλεξιάς*: Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς* εκδ. D. R. Reinsch – A. Kambylis, *Annae Comnenae Alexias* [CFHB, 40/1-2], Berlin 2001
- Gesta Francorum*: *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum: The Deeds of the Franks and the other Pilgrims to Jerusalem*, επιμ. και μεταφρ. Rosalind Hill, London: Thomas Nelson and Sons Ltd., (1962)
- Goscelinus: Goscelinus Cantuariensis Monachus, *Miracula S. Augustini episcopi Cantuariensis*, στο *Acta Sanctorum*, (Maii, VI)
- Guillaume: Guillaume de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard*, επιμ. και μεταφρ. Marguerite Mathieu, (Palermo, 1961), τομ. 4, 11. 425-431
- Ekkehard, 'Hierosolymita': Ekkehard of Aura, 'Hierosolymita', *Recueil des Historiens des Croisades* 5, Paris, 1895, σελ.1-40
- Θεοφάνης, *Χρονογραφία*: Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, εκδ. C. de Boor, Leipsig, 1883, (ανατ. Hildesheim 1963)
- Θεοφύλακτος «Προσαλαλία»: Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, «Προσαλαλία τινί των αυτού ομιλιτών περί ων εγκαλούνται Λατίνοι», επιμ. P. Gautier, *Theophylacte d'Achrida: P. Gautier, Théophylacte d'Achrida, Discours, Traités, Poésies. Introduction, texte, traduction et notes* [CFHB XVI/1] Θεσσαλονίκη 1980
- Fulcher, *Historia*: Fulcher of Chartres, *Fulcheri Carnotensis Historia Hierosolymitana (1095-1127)*, *Recueil de Historiens des Croisades* 3, 1.13. iv, επιμ. H. Hagenmeyer (Heidelberg, 1913), μεταφρ. F. R. Ryan
- Frutolfi et Ekkehardi Chronika: Frutolfi et Ekkehardi Chronika, επιμ. F.-j. Schmale και I. Schmale-Ott, *Ausgewalte Quellen zur Deutschen Geschichte des Mittelalters*, 15, (Darmstadt, 1972)
- Ζωναράς, *Epitome*: Ιωάννης Ζωναράς, *Επιτομή Ιστοριών, Ioannis Zonarae Epitome Historiarum libri xviii*, εκδ. M. Pinder- T. Butnner-Wobst, III, [CSHB] (Bonn, 1897)

- Κίνναμος, *Ιστορία*: Ιωάννης Κίνναμος, *Ιστορία*, Εκδ. A. Meineke, Ioannis Kinnami Epitome Rerum ab Ioanne et Alexio (sic) Comnenis gestartum [CFHB], Bonnae, 1836
- Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*: Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*, εκδ. G. G. Litavrin, *Sovety i rasskazy Kekavmena, socinenie visantijskogo polcovodea XI veka*, (Moscow 1972). Κείμενο και ελληνική μεταφρ. Δ. Τσουγκαράκης, Αθήνα, 1996
- Krey, *The First Crusade*: August C Krey, επιμ., *The First Crusade. The Accounts of Eyewitness and Participants*, Gloucester: Peter Smith, 1958
- Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*: Μαυρίκιος, *Στρατηγικόν*, εκδ. G. T. Dennis - E. Gamillscheg, *Das Strategikon des Maurikios* [CFHB 17], Wien 1981
- Philoponi, *commentaria*: Ioannis Philoponi in Aristotelis analytica priora commentaria, επιμ. Maximilian Wallies, Reimer, (Berlin, 1905), τομ. VIII.I-II (Commentaria in Aristotelem Graeca. 13/2)
- Πολέμης, *Ατταλειάτης*: Ι. Πολέμης, *Μιχαήλ Ατταλειάτης, Ιστορία*, εκδ. Κανάκη, (Αθήνα, 1997)
- Προκόπιος, *Πόλεμοι*: Προκόπιος, *Πόλεμοι: Procopii De Bellis*, εκδ. J. Haury - G. Wirth: Procopii Caesariensis opera omnia, τομ. I-IV, Leipsig, 1963
- Protospatharious, *Annales*: Lupus Protospatharious, Annales, *MGH, SS 5*, επιμ. G.H. Pertz, σελ.52-63
- Σκυλίτζης, *Synopsis*: Ιωάννης Σκυλίτζης, *Synopsis Historiarum*, επιμ. I. Thurn [CFHB], Berlin 1973
- Σκουταριώτης, *Σύνοψις*: Θεόδωρος Σκουταριώτης, *Σύνοψις Χρονική*, στο Κ.Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, τομ. 7, (Βενετία και Παρίσι, 1872-1894), (Αθήνα 1972)
- Τορνίκης, *Λόγος*: Γεώργιος Τορνίκης, *Λόγος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τῆς πορφυρογεννήτου κυρᾶς Ἄννης τῆς καισαρίσσης*, έκδ. J. Darrouzès, *Georges et Demetrios Tornikès. Lettres et discours*, Paris 1970, σελ.220-323
- Vitalis, *The Ecclesiastical*: Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, επιμ. και μεταφρ. M. Chibnall, Oxford, 1973, τομ.VI, βιβλίο XI
- Χωνιάτης, *Ιστορία*: Νικήτας Χωνιάτης, *Ιστορία*, εκδ. I.A. Van Dieten, *Nicetae Choniatae Historia*, [CFHB 11/1-2], Berlin 1975
- Ψελλός, *Χρονογραφία*: Μ. Ψελλός, *Χρονογραφία*, τομ. Β', μτφρ. Βρ. Καραλής, εκδ. Κανάκη, Αθήνα 1992

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Ahrweiler, «L'image»: Helene Ahrweiler, «L'image de l'autre et les mécanismes de l'altérité», στο *Comité International des Sciences Historiques, Rapports I*, (Stuttgart, 1985), σελ. 60-67
- Albu, «Bomemond»: Emily Albu, «Bomemond and the Rooster: Byzantines, Normans, and the Artful Ruse», στο *Anne Comnene and Her Times*, επιμ. Thalia Gouma Peterson, (New York, Garland, 2000) σελ. 157-168
- Amory, «The Viking»: Frederic Amory, «The Viking Hasting in Franco- Scandinavian Legend», στο *Saints, Scholars and Heroes: Studies in Medieval Culture in Honour of Charles W. Jones*, επιμ. Margot H. King and Wesley M. Stevens, (Collegeville, 1979), σελ. 265-86
- Αντωνιάδη, «Η περιγραφή»: Σ. Αντωνιάδη, «Η περιγραφή στην 'Αλεξιάδα'. Πώς η Άννα Κομνηνή βλέπει και ζωγραφίζει πρόσωπα και χαρακτήρες», *ΕΛΛΗΝΙΚΑ* 5, (1932) σελ. 255-276
- Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία*: M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204. Μια πολιτική ιστορία*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα, 1997
- Angold, *Church*: M. Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, (Cambridge University Press, 2000)
- Andenna, «Il Mezzogiorno»: G. Andenna, «Il Mezzogiorno normanno-svevo visto dall'Italia settentrionale», στο: *Il mezzogiorno normanno-svevo*, σελ. 41-43
- Asdracha, «L'image»: C. Asdracha, «L'image de l'homme occidental à Byzance: le témoignage de Kinnamos et de Choniatès», *Byzantinoslavica*, 44, 1982, σελ. 31-40
- Βασίλειος., *Ιστορία*: Α. Α Βασίλειος., *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας* τόμ. 2ος, εκδ. Πάπυρος, (1971), (μετρ. Σαβράμης Δ.)
- Barber and Bate, *Letters*: M. Barber and K. Bate, *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th Centuries*, (Ashgate Publishing, Ltd., 2010)
- Beck, *Kirche*: Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische literatur im Byzantinischen Reich*, (Munich, 1959)
- Boehm, «Die "Gesta Tancredi"»: L. Boehm, «Die "Gesta Tancredi" des Radulf von Caen», *Historisches Jahrbuch*, 75, 1956, σελ. 44-101
- Buckler, *Anna*: Georgina Buckler, *Anna Comnena: A study*, (Oxford, Oxford University Press, 1929), επανεκδ. 1968
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία*: Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας*, Εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 1998, (μετρ. Τ. Δρακοπούλου)
- Γουναρίδης, «Η εικόνα»: Π. Γουναρίδης, «Η εικόνα των Λατίνων την εποχή των Κομνηνών», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 9, 1994, σ. 160-171
- Γουναρίδης, «Le process»: Π. Γουναρίδης, «Le procès de Jean dit Italos revise», *Historiein* 6, 2006, σελ. 35-47
- Chalandon, *Les Comnènes*: F. Chalandon, *Les Comnènes. Etudes sur l'Empire byzantin aux XIe et XIIe: Essai sur le regne d'Alexis Comnene (1081-1118)*, 1, vii-xxi, Paris 1966/1971
- Chalandon, *Histoire*: F. Chalandon, *Histoire de la domination Normande en Italie et en Sicile*, 1, [2 τόμοι], (New York: Burt Franklin, 1969)

- Charanis, *Byzantium*: P. Charanis, *Byzantium, the West and the origin of the First Crusade*, *Byzantion* 19, (1949), σελ. 17-36
- Clucas, *The Trial*: L. Clucas, *The Trial of John Italos and the Crisis of Intellectual Values in Byzantium in the 11th Century*, (Munich, 1981) [Miscellanea Byzantina Monacensia, 26]
- Douglas, *The Norman*: David C. Douglas, *The Norman Achievement, 1050-1100*, Berkeley and Los Angeles, (California, University of California Press 1969)
- Duncalf, «The peasants»: F. Duncalf, «The peasants Crusade», *American Historical Review*, 26, 1920-21, σελ. 440-53
- Dunkle, «The Greek tyrant»: J. R. Dunkle, «The Greek tyrant and Roman political invective of the late Republic», *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 98, (1967), σελ. 151-171
- Eads, «Sichelgaita»: Valerie Eads, «Sichelgaita of Salerno: Amazon or Trophy Wife?», *Journal of Medieval Military History* 3, (2005), σελ. 72-87
- Edbury and Rowe: *William*, Peter W. Edbury and John J. Rowe, *William of Tyre, Historian of the Latin East* (Cambridge: Cambridge University Press 1990)
- Epp, *Fulcher*: Epp, Verena *Fulcher von Chartres: Studien zur Geschichtsschreibung des Ersten Kreuzzuges*, *Studia Humaniora* 15, (Düsseldorf, Droste Verlag, 1990)
- Ζακυθηνός, Το βυζάντιον: Ζακυθηνός. Το βυζάντιον μεταξύ Ανατολής και Δύσεως. *Επετηρίς της Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 28, 1958, σελ 367-400
- Frankopan, *The First Crusade*: Peter Frankopan, *The First Crusade: The Call from the East*, Cambridge, (MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2012)
- France, «The Election»: John France, «The Election and Title of Godfrey de Bouillon», *Canadian Journal of History*, 1983α, σελ 321-29
- France, «Anna»: John France, «Anna Comnena, the Alexiad and the First Crusade», *Reading Medieval Studies* 10, 1983β, σελ. 20-32
- France, «Anna Comnena»: J. France, «Anna Comnena, the Alexiad and the First Crusade», *Reading Medieval Studies*, 9 (1984), 20-38
- Gautier, *L'édit*: P. Gautier, *L'édit d'Alexis 1er Comnène sur la réforme du clergé*, *Revue des Études Byzantines* 31, 1973, 165-201
- Gouma- Peterson, «Gender»: Gouma- Peterson, «Gender and power: Passages to the maternal in Anna Komnene's Alexiad» στο *Anna Komnene and her Times*, επιμ. Thalia Gouma Peterson, (New York, Garland, 2000), σελ.107-124
- Grousset, *Histoire*: R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, 1, Paris, 1934-36, σελ. 18-27
- Harris, *Το βυζάντιο*: J. Harris, *Το βυζάντιο και οι σταυροφορίες*, Αθήνα, 2004, μτφρ. Λ.Καρατζάς
- Hill & Hill, «The convention»: H. Hill & L.L. Hill, «The convention of Alexius Comnenus and Raymond of Saint-Gilles», *American Historical Review* 58, 1953, σελ. 325-6
- Houts «Normandy»: Van Houts, E., «Normandy and Byzantium», *Byzantion* 55 (1985), σελ. 544-559

- Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*: H. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, τομ. Β', MIET, Αθήνα, 1992
- Hunger, *Die hochsprachliche*: H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, I, (München, 1978)
- Joranson, «The inception»: E. Joranson, «The inception of the career of the Normans in Italy», *Spéculum*, 23, 1948, 353-96
- Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί*: I. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της βυζαντινής ιστορίας*, εκδ. Πουρνάρας, Θεσσαλονίκη, 1987
- Καραγιαννόπουλος, *Το βυζαντινό*: I. Καραγιαννόπουλος, *Το βυζαντινό κράτος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1990
- Kazhdan, *Social'nyj sostav*: A. P. Kazhdan, *Social'nyj sostav gosподvyuscego Massa Vizantii XI-XII*, VV, (Μόσχα, 1974), 142- 185 (γαλλική περίληψη, Irène SORLIN, 6, 1976, σελ. 373-374).
- Kazhdan and Epstein, «Change»: A. P. Kazhdan and W. Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, (Berkeley, University of California, 1985)
- Kazhdan, *ODB*: A. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, 1991
- Kazhdan, «Latins and Franks»: A. Kazhdan, «Latins and Franks in Byzantium: Perception and Reality from the Eleventh to the Twelfth Century», στο Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh, *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, (Washington 2001 Dumbarton Oaks), σελ. 84-86
- Koder, «Latinoi»: J. Koder, «Latinoi - the image of the other according to Greek sources», στο Chryssa Maltezou – P. Schreiner (επιμ.), *Bisanzio, Venezia I el mondo francogreco*, XIII-XV secolo, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, (Βενετία, 2002), 25-39
- Kolbaba, «Byzantine»: Tia M. Kolbaba, «Byzantine Perceptions of Latin Religious "Errors": Themes and Changes from 850 to 1350'', στο *Crusaders from the respective of the Byzantium and the Muslim World*, επιμ. Angeliki E. Laiou and Roy Parviz Mottahedeh, Washington, D.C, 2001, σελ.117-143
- Κόλια-Δερμιτζάκη, *Το Εμπόλεμο Βυζάντιο*: Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, *Το Εμπόλεμο Βυζάντιο στις ομιλίες και στις επιστολές του 10^{ου} και 11^{ου} αι. Μια ιδεολογική προσέγγιση*, *Το εμπόλεμο Βυζάντιο 9ος-12^{ος} αι.* Εθνικό Κέντρο Ερευνών. Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Διεθνή Συμπόσια 4, 1997
- Krey: «A Negleted»: A. C. Krey, «A Negleted Passage in the Gesta», στο *The Crusades and other Historical Essays Presented to D.C.Munro*, (New York, 1928), σελ. 57-78
- Krumbacher, *Ιστορία*: K. Krumbacher, *Ιστορία της βυζαντινής λογοτεχνίας*, τ. β', επιμ. Γ. Σωτηριάδης, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1940
- Λαΐου, «Οι εξελίξεις»: A. Λαΐου, «Οι εξελίξεις στην οικονομία και στην κοινωνία», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Θ', (Εκδοτική Αθηνών, 2000), Αθήνα, σελ.61
- Laiou, «Introduction»: Angeliki Laiou, «Introduction: Why Anna komnene?» στο *Anna Komnene and her Times*, επιμ. Thalia Gouma Peterson, (New York, Garland, 2000), σελ.1-13

- Lilie, «Anna»: R.J. Lilie, «Anna Komnene und die Lateiner», *Byzantinoslavica*, 54, 1993, σελ.169-182
- Lilie, *Byzantium and the Crusader States*: Ralph-Johannes Lilie, *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, μεταφρ. J. C. Morris, J. E. Ridings, New York: Clarendon Press, Oxford University Press, 1993
- Lilie, «The Crusades»: R. J. Lilie, «The Crusades and Byzantium», στο Khalil I. Semaan, *The Crusades: Other Experiences, Alternate Perspectives*, Binghamton, N.Y.: Center for Medieval and Early Renaissance Studies, (Global Academic Publishing, 2003), σελ.161-177
- Leib, «Complots a Byzance»: B. Leib, «Complots a Byzance contre Alexis I Comnene», *Byzantinoslavica* 23, (1962), σελ. 251-66
- Λουγγής, *Επισκόπηση*: Τ. Λουγγής, *Επισκόπηση Βυζαντινής ιστορίας, 324-1204*, τομ. Α', εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1998
- Lock, *Οι Φράγκοι*: P. Lock, *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο (1204-1500)*, εκδ. Ενάλιος, (Αθήνα, 1998), μεταφρ. Γ. Κουσούνελος,
- Lounghis, *Les ambassades*: C. Lounghis, *Les ambassades Byzantines en occident depuis la foundation des etats barbares, jusqu' aux croisades (407-1096)*, (Αθήνα, 1980)
- Loud, «Coinage»: G. A. Loud, «Coinage, Wealth and Plunder in the Age of Robert Guiscard», *The English Historical Review*, τομ. 114, No. 458 (1999), σελ. 815-843
- Μαυρομμάτης, «Σημειώσεις»: Λένος Μαυρομμάτης, «Σημειώσεις για την εικόνα του «Άλλου» στο Βυζάντιο», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 10, σελ. 235-240
- Magdalino, *Byzantine Snobbery*: P. Magdalino, *Byzantine Snobbery. The Byzantine Aristocracy*, επιμ. Michael Angold, (Oxford 1984)
- Magdalino, «The Byzantine Background»: Paul Magdalino, «The Byzantine Background to the First Crusade», *Canadian Institute of Balkan Studies*, 1996
- Magdalino, *Η αυτοκρατορία*: P. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού 1143-1180*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2008
- Mango, *Βυζάντιο*: Cyril Mango, *Βυζάντιο, Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, ΜΙΕΤ, 2007
- Mcqueen, «Relations»: W.B. Mcqueen, «Relations between the Normans and Byzantium 1071-1112», *Byzantion* 56, 1986, σελ. 427-476
- Meyendorff, *Byzantine Theology*: J. Meyendorff, *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*, (New York, 1974)
- Morris, 'The Gesta': C. Morris, «The Gesta Francorum as narrative history», *Reading Medieval Studies*, 19 (1993), σελ.55-71
- Murray, «The Title of Godfrey»: Alan V. Murray, «The Title of Godfrey of Bouillon as Ruler of Jerusalem», *Collegium Medievale*, 3, 1990, σελ. 163–78
- Nicholson, *Tancred*: R. L. Nicholson, *Tancred, A study of his Career and Work in Their Relation to the First Crusade and the Establishment of the Latin States in Syria and Palestine*, (Chicago, Illinois, 1940)
- Nicol, «Symbiosis»: D. M. Nicol, «Symbiosis and integration. Some Greco-Latin families in Byzantium in the 11th to 13th centuries», *Byzantinische Forschungen*, 7 (1979), σελ.113-136
- Nicol, *Byzantium and Venice*: D. Byzantium and Venice, *A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, 1992

- Norwich, *The Normans*: J.J. Norwich, *The Normans in the South*, (London, 1981)
- Oman, *A History*: C. W. C. Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages*, New York, 1924, επανεκδ. 1969
- Pelikan, *The Spirit*: J. Pelikan, *The Spirit of Eastern Christendom (600–1700): The Christian Tradition 2*, (Chicago, 1974)
- Reinsch, «*Auslander*»: D.R. Reinsch, «*Auslander und Byzantiner im Werk der Anna Komnene*», *RHJ* 8, (1989), σελ. 257-274
- Rosch, «Der "Krezzug"»: G. Rosch, «Der "Krezzug" Bohemunds gegen Dyrrachion 1107/1108 in der Lateinischen Tradition des 12. Jahrhundert», *Römische Historische Mitteilungen* 26, 1984, σελ. 181- 190
- Rousset, *Histoire*: P. Rousset, *Histoire des croisades*, Paris, Payot, 1957
- Rowe, «Paschal II»: John G. Rowe, «Paschal II, Bohemond of Antioch and the Byzantine Empire», στο *Bulletin of the John Rylands Library*, 44, (1966–67), σελ. 165–202
- Runciman, *Η ιστορία*: Steven Runciman, *Η ιστορία των σταυροφοριών*, Α΄-Β΄, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2006
- Σαββίδης, *Βυζαντινό*: Α. Σαββίδης, *Βυζαντινό ιστοριογραφικό πεντάπτυχο*, Προκόπιος, Μιχαήλ Ψελλός, Άννα Κομνηνή, Ιωάννης Κίνναμος, Γεώργιος Σφραντζής: συμβολή για τους ιστοριογράφους και την εποχή τους, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα, 2012
- Σάθας, *Μεσαιωνική*: Κ. Σάθας, *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*, (Bibliotheca graeca medii aevi), (Βενετία- Παρίσι 1872-1894), επανεκδ. Αθήνα 1972
- Schmitt, «Das Normannenbild»: Oliver J. Schmitt, «Das Normannenbild im geschichtswerk des Niketas Choniates», *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik* 47, (1997), σελ. 157-177
- Sharpe, «Goscelin's St. Augustine»: Richard Sharpe, «Goscelin's St. Augustine and St. Mildreth: Hagiography and Liturgy in Context» *Journal of Theological Studies* 4, (1990), σελ. 502–16)
- Shepard, «When Greek»: J. Shepard, «When Greek meets Greek: Alexius Comnenus and Bohemund in 1097-1098», *BMGS*, 12 (1988), σελ. 185-277
- Shepard, «Aspects»: Jonathan Shepard, «Aspects of Byzantine Attitudes and Policy Towards the West in the Tenth and Eleventh Centuries» στο *Byzantium and the West, c.850-c.1200*, επιμ. J. Howard-Johnston. *Byzantinische Forschungen* 13 (1988), 67-1 18, Amsterdam, 1988
- Shepard, «The Uses»: Jonathan Shepard, «The Uses of the Frank in Eleventh Century Byzantium», *Anglo-Norman Studies* 15, (1992), σελ. 67-117
- Shepard, «Father»: J. Shepard, «Father or Scorpion? Style and Substance in Alexios's Diplomacy», στο *Alexios I Komnenos*, επιμ. Margaret Mullett και Dion Smythe, *Byzantine Texts and Translations* 4(1), Belfast Byzantine Enterprises (1996), σελ. 68-132
- Shepard, «Cross-purposes»: J. Shepard, «Cross-purposes: Alexios Comnenus and the First Crusade», στο *The First Crusade: Origins and Impacts*, επιμ. J. Phillips, (Manchester, 1997), σελ. 107-129
- Smith, *The First Crusade*: Jonathan Riley-Smith, *The First Crusade and the Idea of Crusading*, (London: The Athlone Press, 1986)
- Smythe, *Byzantine*: D. C. Smythe, *Byzantine perceptions of the outsiders in the 11th and 12th centuries*, (St. Andrews U., 1992)
- Smythe, «Women»: D. C. Smythe, «Women as Outsiders», στο *Women, Men and Eunuchs*, επιμ. Liz James, (London -Rutledge, 1997), σελ. 149-67

- Stephenson, *Byzantium's*: P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A political study of the Northern Balkans, 900-1204*, (Cambridge University Press, 2000),
- Svoronos, «Le serment»: N. Svoronos, «Le serment de Fidélité a l' empereur byzantin et sa signification constitutionnelle», *Revue des Etudes Byzantines* 9, 1951, σελ.106-142
- Tounta, «The Perception»: Eleni Tounta, «The Perception of Difference and the Differences of Perception: The Image of the Norman Invaders of Southern Italy in Contemporary Western Medieval and Byzantine Sources», *BΣ* 20, (2010), σελ. 111-142
- Τωμαδάκης, «Οι Βυζαντινοί»: Ν. Β. Τωμαδάκης, «Οι Βυζαντινοί Ιστορικοί εν σχέσει προς την αρχαίαν ιστοριογραφικήν παράδοσιν και η σημασία αυτών», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, 5 (1954-55), σελ. 82-96
- Tyerman, *The Invention*: C.Tyerman, *The Invention of the Crusades*, London, 1998
- Tyerman, *God's War*: C.Tyerman, *God's War, a New History of the Crusades*, Harvard University Press, Massachusetts, 2006.
- Yewdale, *Bohemond I*: R. B. Yewdale, *Bohemond I, Prince of Antioch*, Princeton, 1924
- Uspenskij, «Depoloproizvodstvo»: Th. J. Uspenskij, «Depoloproizvodstvo po Ioanna Itala v eresi», *IRAİK*, 2, (*Izvestiya Russkago Arkheologicheskago Instituta v Konstantinopole*), 1897, σελ.1-66
- Wieruszowski, «Roger II»: H. Wieruszowski, «Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus, in twelfth-century political thought», *Speculum* 38.1, (1963), σελ. 46-78
- Wieruszowski, «The Norman»: Helene Wieruszowski, *The Norman Achievement, 1050-1100* by David C. Douglas *Speculum* 47, No. 3 Jul., 1972, σελ. 525-528
- Wilson, *Scholars*: N. G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, (London, 1985)
- Wolf, *Making History*: Kenneth Baxter Wolf, *Making History: The Normans and Their Historians in Eleventh-Century Italy*, (Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1995)
- Wolf, «Crusade»: K.B. Wolf, 'Crusade and narrative: Bohemond and the Gesta Francorum', *JMH*, 17 (1991), σελ. 207-16
- Φιλοπούλου, «Αι δυτικάί πηγαί»: Κ. Φιλοπούλου, «Αι δυτικάί πηγαί δια την έναντι των Νορμανδών πολιτική του Κωνσταντίνου Ι Δούκα», *Μνήμων* 3, *Εταιρεία μελέτης Νέου Ελληνισμού*, 1973
- Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή*: Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία 1081-1204*, τομ.3, 1 μέρος, εκδ. Βάνιας, 2001